

so
cius.

steunpunt
sociaal-cultureel
werk

ALL

ES

2023

| MAGAZINE |

POLI

TIEK

Vlaanderen
verbeelding werkt

Van liberale democratie tot democratische praktijk.
Van gedepolitiseerde samenleving tot politiserende praktijk.
Van systeembestendiging tot burgers die de bestaande orde uitdagen.
Van post- tot hyperpolitiek.

In een democratie gaan de politiek en het politieke hand in hand.

De politiek staat voor politieke partijen, hun uitgangspunten en visie op de toekomst. Zij streven ernaar om via democratische verkiezingen deel te nemen aan het bestuur. Het politieke staat voor de wijze waarop we onze collectieve besluitvorming vormgeven, hoe we de samenleving ordenen én richting geven. Daarin hebben burgers en burgergroeperingen een belangrijke stem. Via politiserende praktijken dragen ze bij aan het publieke debat over het samenleven. Dat debat is onlosmakelijk verbonden met de onderliggende machtsverhoudingen en orde in de samenleving.

De politieke opdracht zit in de kern van het sociaal-cultureel werk.

De gerichtheid op sociale verandering en ontwikkeling, respect voor diversiteit, duurzaamheid, emancipatie en gedeeld burgerschap getuigen daarvan.

We zijn allemaal politiek.

Maar is dat ook zo? Wegen alle stemmen evenveel door? Welke drempels zijn er voor mensen om het politieke vorm te geven? Hoe ziet de relatie tussen de politiek en de civiele samenleving eruit? En hoe verandert die relatie door de tijd? Welke evoluties en tendensen zien we in het middenveld? Hoe kunnen we het politieke meer zichtbaar maken? Hoe kunnen we toekomstbeelden creëren en introduceren? ...

Samen met politici, middenveldactoren, sociaal-cultureel werkers, filosofen en burgers gingen we tijdens de Trefdag Sociaal-cultureel werk van 16 november 2023 op zoek naar antwoorden op die en andere prangende vragen. Met dit magazine bieden we extra leesvoer en inspiratie.

Het Socius-team

voorwoord

inhoud

6

interview

Sociaal-cultureel werkers moeten radicaliseren

18

interview

Met ons engagement streven we naar een betere toekomst voor iedereen

30

interview

Politiek heeft ook met verbeelding te maken

38

praktijk

Als ouders hun stem verheffen, heeft dat meer impact

Sociaal-cultureel werkers moeten radicaliseren (Samira Azabar en Pascal Debruyne)	6
Werk in beeld: Liselotte van Kwadraet	17
Met ons engagement streven we naar een betere toekomst voor iedereen (IC)	18
Allemaal politiek	25
Leesvoer	26

Werk in beeld: Isabelle van Samenhuizen	29
Politiek heeft ook met verbeelding te maken (Femke Kaulingfreks)	30
Als ouders hun stem verheffen, heeft dat meer impact (Crisiskabinet Kinderopvang)	38
Werk in beeld: Alena van Muntuit	45

46

praktijk

Met de verhalen van mensen in armoede tonen we dat structurele veranderingen nodig zijn

60

interview

De democratie kan niet zonder commons, maar heeft dat nooit beseft

90

praktijk

Inspiraak mag moeilijk zijn, pas dan stellen we de juiste vragen

99

interview

De rechtzaak waarbij iedereen wint

Met de verhalen van mensen in armoede tonen we dat structurele veranderingen nodig zijn	46
Civiel sociaal-cultureel werk en politiek	54
De democratie kan niet zonder commons, maar heeft dat nooit beseft (Pascal Gielen)	60
Luister-, kijk- en scrolvoer	69
Stefaan fietst door het politieke landschap	70

Werk in beeld: Ikram van Davidsfonds	83
Het nieuwe burgeren in de lokale democratie	84
Inspiraak mag moeilijk zijn, pas dan stellen we de juiste vragen (BRAL)	90
De rechtzaak waarbij iedereen wint (Klimaatzaak)	99
Het spreekt tot de verbeelding (Pulse)	105
Over Socius	110

A portrait of a woman with a pink turban and a purple blazer. The background is a blurred outdoor setting with green foliage and a blue and brown structure. The word 'interview' is written in orange in the top left corner. A quote is overlaid in white text on a dark red background at the bottom.

interview

**“Sociaal-cultureel
werkers moeten
radicaliseren”**

Onderzoek toont aan dat politiek niet voor iedereen op dezelfde wijze functioneert. De belangen van groepen met meer privileges worden vaak serieuzer genomen dan de belangen van groepen met minder privileges. Hoe wordt de stem van mensen en groepen die een buitenpositie hebben in de maatschappij gehoord en in acht genomen? Hoe kunnen we er samen voor zorgen dat alle stemmen zichtbaar en hoorbaar worden? Socius ging in gesprek met onderzoekers Samira Azabar en Pascal Debruyne.

“De luisterende positie is ook een machtspositie, want jij bepaalt naar wie je luistert.”

Pascal Debruyne

Laten we starten met een vaststelling: er zijn groepen in onze samenleving die minder aan het woord komen. Als we die stemmen meer zichtbaar en hoorbaar willen maken, bevinden we ons snel in een spanningsveld. Een spanningsveld tussen ‘spreken namens groepen’ versus ‘ruimte maken voor’ en ‘het ondersteunen van mensen om zelf het woord te nemen’. Hoe gaan we daar het best mee om?

Samira: De mate waarin we namens groepen spreken, heeft met een aantal zaken te maken. Het hangt nauw samen met het thema, de positie van mensen en de intersectie ervan. In mijn persoonlijke situatie uit zich dat op basis van alles wat met dekolonisering te maken heeft, met onderwijsongelijkheid, vrouwenrechten, de participatie van bepaalde groepen die gemarginaliseerd worden waartoe ik behoor ...

Als ik word uitgenodigd om mijn mening over iets te geven, dan heb ik me ook vaak de vraag gesteld waarom je al snel als vertegenwoordiger van een groep wordt benoemd. Zo gaat men voorbij aan de interne diversiteit. Voor mij is het altijd heel belangrijk geweest om het intersectionele aan te geven en om duidelijk te maken dat je voor specifieke rechten opkomt. Je komt op voor het recht op organisatie, recht op vrije meningsuiting, recht op identiteit en zelfbeschikking en dergelijke. Dat staat centraal. En hoe zich dat uit, kan heel verschillend zijn naargelang de posities van burgers in de brede zin van het woord.

Anderzijds moeten we ook mensen leren om zelf het woord te nemen. Dat is een belangrijk aspect van politiseren. Hoe het persoonlijke ook heel politiek is. Mensen zijn in hun dagelijkse discussies op een heel politieke manier bezig. Het is een taak van het sociaal-cultureel middenveld om dat mee te organiseren. Dat gebeurt vandaag amper. Het middenveld is een soort van verlengde arm van de overheid geworden en biedt eigenlijk geen weerwerk of pleegt geen verzet meer. Terwijl de essentie van democratie net de organisatie van het verschil van meningen is.

Als je je uitspreekt over bepaalde kwesties, doe je dat dus op basis van een gesprek over rechten. Rechten die geschonden worden of rechten waar mensen geen toegang toe hebben. Anderzijds geef je ook aan dat het persoonlijke politiek is. Ook jij vertelt dus een persoonlijk verhaal. Vanuit je positie als vrouw, als moslim ... Is dat een moeilijke combinatie?

Samira: Het ene sluit het andere niet uit. Ik denk juist dat mijn positie ervoor zorgt dat ik bepaalde ongelijkheden meer zie of meer ervaar dan anderen. Denk maar aan discriminaties die ik ervaar als vrouw in een paternalistische wereld of als moslima met een hoofddoek in een racistische context of als dochter van gastarbeiders. Die intersecties, de verschillen en gelijkenissen die ik met anderen heb, zijn dus belangrijk. Tegelijkertijd ben ik me ervan bewust dat ik linken kan leggen met een bredere groep door te focussen op het rechtenverhaal, met name de eis om radicale gelijkwaardigheid waar zowel vrouwen, moslims en migranten vragende partij voor zijn en meer nog als die karakteristieken overlappen. Als we inderdaad de vrijheid van meningsuiting, sociale rechtvaardigheid en bepaalde principes in onze samenleving willen zien, dan moeten we het belang van die principes en die rechten voor iedereen benadrukken en de strijd blijven aangaan. Juist vanuit een heel specifieke positie die je bekleedt, waarbij je beseft hoe erg het is om uitgesloten of gemarginaliseerd te worden. Net zoals je je bewust bent van de kleine privileges waarover je als hogeschoolde of als onderzoekster beschikt.

Pascal: Ik stel me de vraag of we überhaupt nog opnemen wat mensen aan het zeggen zijn. Want vaak articuleren ze het niet, maar tonen ze wat ze aan het doen zijn. Daarmee zeggen ze zaken over de samenleving doorheen wat ze doen. Ik heb de laatste 15 jaar heel wat onderzoek gedaan naar groepen in migratie: zelforganisaties, religieuze actoren ... Dan zie je dat mensen gewoon hun burgerschap niet alleen de facto opnemen, maar ook belichamen.

Kijk naar het aantal informele plaatsen waar aan dienstverlening wordt gedaan. Waar mensen letterlijk kunnen passeren om iets te melden over hun problemen, met hun papieren kunnen langskomen omdat ze vastlopen in een bureaucratie die ze niet snappen. Of plaatsen waar er vanuit ontmoeting aan dienstverlening of doorverwijzing wordt gedaan. Of waar ze verhalen delen onder elkaar en elkaar versterken op veilige plaatsen, waar ze een andere samenleving politiek voorafspiegelen. Als er één plaats is waar mensen vormgeven aan hun gemeenschappen, maar ook aan de samenleving, dan is het wel Brussel. Heel veel steden in Vlaanderen bevinden zich in de *slipstream* van wat er daar aan het gebeuren is.

Ik ben het ermee eens dat er machten aan het werk zijn die bepaalde mensen niet aan het woord laten. Maar eigenlijk moet ik ook geen mensen “aan het woord laten”. Het is belangrijker dat er ruimte wordt gemaakt voor datgene wat mensen letterlijk articuleren over hun eigen levensgemeenschappen (in meervoud), de plaats waar ze wonen, hoe ze zich verhouden tot de bredere gemeenschap ... Als we het hebben over burgerschap, commons ..., dan associëren we dat snel met witte tweeverdieners die in zelf georganiseerde moestuinen werken of letsen, terwijl er in een stad zoals Brussel heel wat initiatieven zijn die werken rond peer-to-peer ondersteuning, sociaal-psychologische hulp bieden, spaarkassen inrichten, politieke acties organiseren ... Daar zijn mensen aan het woord. De vraag is alleen of ze worden gehoord door diegenen die de dominante samenleving belichamen.

Mensen belichamen dus de manier waarop ze hun leven wensen vorm te geven. Het is een kwestie van de zichtbaarheid en het beluisteren van de manier waarop die belichaming iets vertelt over hoe ze naar het leven kijken.

Pascal: Dat klopt. Maar de luisterende positie is natuurlijk ook een machtspositie, want jij bepaalt naar wie je luistert. In de dominante machtsverhoudingen

Samira Azabar

is doctor in de Politieke Wetenschappen (UA). Ze onderzocht de politieke agency en handelingen van Belgische moslims in de politieke arena, meer concreet hoe ze in verzet gaan tegen hun onderdrukking. Momenteel werkt Samira als post-doctoraal onderzoeker rond gender en seksualiteit en docent aan de Radboud Universiteit (NL).

Pascal Debruyne

is doctor in Politieke en Sociale wetenschappen (UGent), master in Moraalfilosofie, master in Conflict and Development en bachelor in Sociaal werk. Hij werkt als docent en onderzoeker asiel en migratie aan Odisee Hogeschool, Kenniscentrum Gezinswetenschappen. Daar legt hij zich toe op gezinshereniging van vluchtelingen en sociaal schaduwwerk.

is dat iets waarop je vastloopt. Er wordt niet geluisterd en dat is natuurlijk een zeer bewuste daad. Het is pas wanneer je dat beseft, dat je luistert en andere dingen ziet. Het onderzoek dat ik uitvoer, dwingt mij om informele praktijken van heel veel minderheden, nieuwkomers, mensen met migratieachtergrond ... op te zoeken en te exploreren. Dan kom je op evenementen of activiteiten terecht waar honderden mensen van zeer gemixte afkomst aanwezig zijn. Maar toch verschijnen die activiteiten niet op de radar. Dan moet je je afvragen hoe dat komt. De veronderstelling dat we het hebben over kwetsbare mensen die we burgerschap nog moeten aanleren, is bijzonder problematisch.

Sociaal werkers en organisaties moeten daarom meer naar die informele spelers trekken. Ze zullen heel verbaasd zijn over wat daar te leren valt. Zowel wat het basiswerk betreft, als materiële noodhulp, administratieve ondersteuning, sociaal-culturele activiteiten, maar ook het politiserend werk. Politiek werk in de zin van het articuleren van noden, behoeften, dromen in relatie tot de samenleving, heeft natuurlijk met andere inhoudelijke kwesties te maken dan hoe de dominante samenleving politiseert. En ook de manier waarop er wordt gepolitiseerd, is vaak anders.

Samira: Voor mij ligt een belangrijke kritische noot bij het feit dat we vaak te maken hebben met kwetsbaar gemaakte mensen. De harde ongelijkheden stellen we niet meer in vraag, en we normaliseerden geleidelijk aan de afbraak van solidariteit in onze samenleving. Het mantra dat je er geraakt met de nodige inzet is gemeengoed, de verantwoordelijkheid wordt gelegd bij het individu. De dominante logica die bepaalt wie er wel bijhoort en wie niet, wordt amper in vraag gesteld, alsof we met wetmatigheden te maken hebben.

In mijn eigen omgeving zie ik dat er enorm veel mensen heel betrokken en geëngageerd bezig zijn. Ook

met politiek en soms verborgen verzetspraktijken, net omdat ze binnen de dominante logica niet gehoord worden. En dan hoor je in de media dat moslims er eigenlijk niet bij horen en dat ze in het hokje van terroristen worden geplaatst. Hoe sterk die mensen ook mogen zijn, ze worden *gesilenced*. Het gaat zelfs verder dan niet luisteren, hun stem wordt gecriminaliseerd. Denk maar aan de genocide in Gaza: wie zich daarover uitspreekt, krijgt te maken met een heksenjacht enkel omdat men opkomt voor mensenrechten, een zeer legitieme strijd. Voor mij gaat het om het geweld dat we toebrengen aan die specifieke groepen in onze samenleving omdat we vinden dat ze er niet volledig bij horen. Heel wat van de uitsluitingsmechanismen uit de kapitalistische, racistische, paternalistische en koloniale samenleving zijn vandaag nog steeds aanwezig. Het feit dat mensen blijven reageren tegen onrecht maakt duidelijk dat er een kracht aanwezig is, maar je mag niet blind zijn voor de moeilijkheden die ze meemaken, de lasten die ze dragen enkel omdat ze sociale rechtvaardigheid opeisen. Het is een blijvende strijd die gevoerd moet worden, en liefst verenigd.

Tegelijkertijd ben ik ook heel kritisch voor mijn collega-academici. De academische wereld is immers ook een onderdeel van dat systeem. Het idealistische beeld dat ik had van kennis produceren, van onderuit werken, van verzet plegen ... klopt niet. Het academische produceert en versterkt mee het kapitalistische, racistische, koloniale en paternalistische gedachtegoed in onze samenleving mits enige uitzonderingen. Dus die aspecten zijn ook daar aanwezig, net zoals in het sociaal-cultureel veld.

We zijn vergeten hoe we mensen moeten politiseren. Hoe we op een dagelijkse manier aan politiek moeten doen. We zijn vergeten dat het persoonlijke ook politiek is. Op dit moment worden we vooral geconditioneerd om ervoor te zorgen dat mensen meedraaien in de samenleving. We doen onder andere

“We versterken individuen om in het geheel te passen, terwijl dat systeem inherent slecht is. Niet alleen voor de kwetsbaar gemaakten, maar uiteindelijk voor iedereen.”

Samira Azabar

aan trajectbegeleiding en werken met cliënten. We versterken individuen om in het geheel te passen, terwijl dat systeem inherent slecht is. Niet alleen voor de kwetsbaar gemaakten, maar uiteindelijk voor iedereen.

Je hebt het over de systemische kant. Daar spelen mechanismen die mensen kwetsbaar maken. Het gaat niet alleen over het niet luisteren, maar ook over het *silencen*. Dat is een actieve variant van niet luisteren, namelijk onhoorbaar maken. Is dat de kern van die mechanismen volgens jullie?

Pascal: Dat is de kern, maar het gaat verder dan dat. In de daad van het luisteren zit ook een machtscomponent. In het bredere sociaal-cultureel werk exploreert men de wereld van de minderheden. Dat is in Brussel een grappig demografisch gegeven, want blanke West-Europese tweeverdieners zijn daar de volstrekte minderheid. Maar toch is dat de dominante positie van waaruit gesproken wordt en die bepaalt wie er naar wie luistert. Het machtsmechanisme werkt zo, maar de reële praktijk is allang anders. Je ziet dagelijks hoe de meerderheid van de reële praktijken in een grootstad zoals Brussel niet alleen *gesilenced* of genegeerd wordt, maar ook zeer paternalistisch benaderd wordt. We zitten anno 2023 in een andere dominante realiteit die een deel van het sociaal werk, maar ook sociaal-culturele functies heeft overgenomen.

Een tweede element is hoe we naar participatie en politiek kijken. Als ik voor mezelf spreek: ik heb daar veel over geschreven, maar vanuit een zeer West-Europese kijk op politisering die bepaald is door de geschiedenis van de naoorlogse welvaartstaat. Dat gaat over het opbouwen van collectieve kracht en het eisen van verandering richting de staat of de overheid. Je bent als middenveld bij machte om te handelen in relatie tot een bepaald soort ‘staat’ of overheid. Als vakbond eis je bijvoorbeeld andere arbeidsrechten of hogere lonen van je overheid. Dus wij handelen in relatie tot een

specifieke invulling van de staat. Voor ons is dat een verzorgingsstaat.

Vraag aan elke jongere in Brussel wat de eerste woorden zijn die hij of zij associeert met ‘de staat’ en je krijgt een ander antwoord. Macht, politie ... Voor veel mensen met migratieroots is het gezicht van de staat heel anders dan het gezicht dat het Vlaamse middenveld ziet. Mijn eerste ontmoeting met de staat is niet ‘de vreemdelingenpolitie’ of ‘de matrak van het lokale of federale politiekorps’. Ik krijg niet te horen dat ik mijn plan maar moet trekken als aan een loket mijn taal niet wordt gesproken. Of dat ik wel recht heb op gezinshereniging, die diverse overheden dan vervolgens zo moeilijk mogelijk maken.

Het gaat over een antropologische andere realiteit. Vanuit mijn onderzoek naar sociaal schaduwwerk in Brussel kom ik bij veel minderhedenorganisaties. Die zijn trouwens absoluut niet meer etnisch-homogeen. Zelfs de latino-gemeenschap strekt zich over verschillende landen, taalgroepen en religieuze breuklijnen heen. Hetzelfde met de Congolese gemeenschap. Zij benaderen de staat vaak anders, vanuit andere leefwereldlijke realiteiten. Dat maakt hun manier van politiek doen anders. Zij eisen verandering bij lokale of regionale overheden als het bijvoorbeeld gaat over het al dan niet dragen van een hoofddoek binnen het Franstalig onderwijs, of ze roepen etnische profilering een halt toe. Maar voor de rest zie je vooral een groot stuk zelforganisatie en bewustmaking van de eigen gemeenschappen. Het politieke draait om de gemeenschap(pen) ondersteunen, en het uitbreiden van de kritische massa’s in hun eigen achterban is de politieke handeling.

De groepen die ik spreek, zijn dus wel degelijk politiek bezig, maar op een andere manier. Ze verwachten op bepaalde vlakken weinig van de staat omdat hun associaties met de staat paternalistisch,

kolonialistisch ... zijn. Je kan dat betreuren, maar wij leven in een andere relatie tot die staat. Ik kan van de verzorgingsstaat allerlei dingen eisen. Ik word niet gediscrimineerd. Ik zie de matrak niet. Ik heb nog nooit mijn papieren moeten tonen bij een politiecontrole. Dus hoe je aan politisering doet, heeft ook te maken met waar jij de verandering ziet. Veel minderheden zien die verandering in de staat niet. En terecht als je het gangbare migratie- en integratiebeleid ziet. Hoe er op belendende beleidsdomeinen naar mensen met migratieroots wordt gekeken en gehandeld. Kijk naar het sociaal woonbeleid met de primauteit van 'lokale binding', naar de Vlaamse Sociale Bescherming, naar het groeipakket voor niet-begeleide minderjarige vluchtelingen, naar de manier waarop er wordt gesproken over mensen zonder wettig verblijf. En ga zo maar door.

Dat is een heel andere manier om naar de staat te kijken.

Samira: Wat Pascal nu meegeeft, zeggen minderheidsgroepen en organisaties eigenlijk al decennia: "Er wordt geen rekening met ons gehouden. We mogen ons zegje niet doen over hoe we onze samenleving willen inrichten. We worden geproblematiseerd en opzijgeschoven." Dat is ook de reden waarom er nu collectieven zijn die inderdaad vaak vrijwillig zorgen waarvoor de staat eigenlijk moet zorgen. Zelfs voor mij is het vanuit een vrij geprivilegieerde positie vermoeiend om steeds fundamentele rechten te moeten afdwingen: gelijke toegang tot onderwijs, tot zorg, tot huisvesting en arbeidsmarkt, mijn bestaansrecht, dat van mijn kinderen of een bredere groep ... Enkel en alleen door wie ik ben, moet je steeds de strijd voeren om je grondrechten af te dwingen.

En dat geldt niet alleen specifiek voor mensen van kleur of moslims. Je ziet dat ook aan de onderkant van onze samenleving. Kijk hoe er vanuit de verzorgingsstaat wordt gekeken naar mensen die werkloos of dakloos zijn. Waar dat vroeger een basis was, moet je nu verzorging verdienen. Je moet er een strijd voor aangaan. Er is bureaucratie mee gemoeid, waardoor het nog moeilijker verloopt. Daar waar je het recht op basiszorg moet vergemakkelijken, ook gewoon moet voorzien. Er worden allerlei maatregelen in het leven geroepen om mensen te controleren. Dat

"Mijn entourage lacht er vaak mee, maar ik ben doodserius als ik zeg dat we revoluties nodig hebben. En ik bedoel het wel degelijk in het meervoud."

Samira Azabar

is beangstigend, omdat je ervan uitgaat dat basiszorg net 'basis' is. Vanuit een meritocratisch denken wordt het idee meegegeven dat er voor iedereen gelijke kansen zijn en dat je ze moet grijpen. En als je dat niet doet, is het uit eigen vrije wil. Het feit dat er armoede is, wordt zo in de schoenen geschoven van mensen in armoede. Hetzelfde geldt voor asielzoekers en vluchtelingen. Het feit dat we internationale rechten gewoon met de voeten treden of dat we het 'Fort Europa' proberen te verdedigen en ons zo eigenlijk medeplichtig maken aan collectieve moorden op de Middellandse Zee, zijn zaken waarover ik heel weinig hoor. De discussie over de kern, met name waarom ongelijkheden bestaan in onze samenleving, voeren we niet meer, alsof het natuurlijk is. Waarom is de rijkdom zo ongelijk verdeeld? Waarom verdienen werknemers een fractie van wat een CEO verdient? We zijn er alleen maar op uit om sociale correcties door te voeren en zelfs dat niet meer zo vurig.

Anderzijds kloppen we ons wel op de borst over hoe democratisch en verlicht we zijn. Zo blijven we ons wijsmaken dat we over een of andere superioriteit beschikken die ons vrijstelt van alle afschuwelijke dingen die vandaag de dag gebeuren. Er zijn enorm veel dekoloniale denkers die meermaals hebben benadrukt dat je vanuit een gemarginaliseerde positie veel beter kan zien hoe onze democratie en rechten aan het afbrokkelen zijn. Veel mensen hebben het gevoel dat ze in een veilige situatie zitten en die ook verdienen, omdat ze er heel hard voor gewerkt hebben en andere mensen niet. Dat wij-zij denken zit er heel erg in. Het is erg problematisch dat we blijven denken dat we als democratische samenleving goed

bezig zijn, terwijl we niet meer focussen op sociale rechtvaardigheid en tekortschieten in het garanderen van grondrechten. Daar zijn sociale professionals voor mij heel belangrijk. Zij moeten waarschuwen voor die valkuilen. Zij moeten juist dat debat aangaan.

Je merkt dat het vertrouwen in de politiek sterk daalt. Er is nog geloof in de democratie, maar mensen zien het nergens terug als het gaat over onze politieke partijen. Politieke partijen verkopen een heel ideologisch verhaal dat ook niet altijd strookt met het democratische gegeven. Middenveldorganisaties moeten als een soort hoeders van mensenrechten daarrond werken. Maar ik snap dat het een heel moeilijk thema is, en ik wil ook erkennen dat het die organisaties moeilijk wordt gemaakt door politieke druk, intimidatie of het dreigen met het schrappen van subsidies. Dat zijn praktijken die niet thuishoren in een democratische staat.

Ik hoor in jullie verhaal een sombere kant. Er is een dominant systeem dat zichzelf op de borst klopt en zich presenteert als democratisch. Tegelijkertijd zijn we niet capabel om zichtbaar te maken wat er in de realiteit van onze samenleving echt gebeurt. Maar er is ook een positieve kant. De realiteit onder dat dominante discours is weerbarstig. Mensen beginnen zichzelf te organiseren om zich te verzekeren van rechten die de staat moet garanderen. Wat is binnen dat geheel dan de betekenis van de sociale professional en sociaal-culturele initiatieven en organisaties?

Pascal: Ik denk dat ze in eerste instantie de situatie, zoals ze in de praktijk bestaat, moeten leren lezen. Letterlijk. Kijk hoe zelforganisaties, culturele spelers of religieuze spelers nu *geframed* worden als caritas-werk. Alsof zij mee verantwoordelijk zijn voor de afbouw van de welvaartstaat. Ik weiger de praktijken die autonome spelers in de schaduw uitbouwen, te

associëren met een afbraak van de welvaartstaat. Voor mij is dat het opbouwen van rechten via materiële noodhulp, ontmoeting, politieke interventies ... Mensen die daar komen, zijn net verstoten uit de welvaartstaat. Sociologe Saskia Sassen heeft het in die context over een vorm van *expulsie*, het letterlijk uitspuwen van bepaalde minderheden om ze te weren uit de welvaartsstaat door de manier waarop die is ingericht, de procedures, drempels ... laat staan allerlei meer onzichtbare machtsfactoren die ermee te maken hebben.

Het is belangrijk dat we leren lezen wat die organisaties doen. Je ziet dat veel praktijken in bepaalde moskeeën of kerken in Brussel een publiek bedienen dat letterlijk uitgespuwd is. Eigenlijk zijn dat dus onze bondgenoten in het opbouwen, maar ook in

het voorafspiegelen van hoe een andere samenleving er zou kunnen uitzien voor mensen die nergens meer aan de bak komen. Het sociaal werk moet over die fenomenen die aan de onderkant bezig zijn, praten in termen van collectief burgerschap of collectieve zelforganisatie, en dus niet als de afbraak van de welvaartsstaat. Zelfs goed menende mensen in het sociaal werk of academische kringen beschikken niet altijd over de capaciteit om de samenleving te lezen zoals ze is. Om in gesprek te gaan en te weten te komen wat er in die praktijken echt gebeurt. Als praktijkwerkers dat zouden doen en daarna ook coalities zouden vormen met die zelforganisaties, dan zou dat een krachtig instrument kunnen zijn om zaken te veranderen.

Je hebt het dan niet over afstandelijk lezen, maar over het aangaan van verbindingen en toelaten dat die verbindingen ook effect hebben op wat we doen in het reguliere sociaal werk of sociaal-cultureel werk.

Pascal: Helaas zijn er niet veel van die gedeelde platformen, of ze zijn erg pril en precair. In Brussel zijn er ooit formeel voorportalen geïnstalleerd. Dat was een project waarbij een samenwerking werd opgestart tussen informele en formele spelers rond bepaalde thema's: gezondheid, vrije tijd, jongeren ... Dat beviel beide zijden heel goed, omdat er ook een bemiddeling plaatsvond en zo het bestaande machtsonevenwicht werd gecounterd. Maar net omdat het zo goed werkte en de machtsasymmetrie een stukje werd rechtgetrokken, werden de voorportalen opgedoekt. Omdat de overheid wilde dat die informele spelers vooral moesten toeleiden naar het 'normale' sociaal werk. Maar waarom zou een organisatie die een gigantisch divers publiek bereikt, onthaal verzorgt, aan dienstverlening doet, sociaal-cultureel werk organiseert ... opeens een toeleider moeten zijn? Dat is geen erkenning natuurlijk.

Dat brengt ons terug bij de vraag welke rol sociale professionals en sociaal-cultureel werkers dan moeten spelen.

Samira: Mijn entourage lacht er vaak mee, maar ik ben doodserius als ik zeg dat we revoluties nodig hebben. En ik bedoel het wel degelijk in het meervoud. Als we sociale professionals moeten vertellen dat ze contact moeten zoeken met wat ze nu cliënten noemen, als we ze moeten zeggen dat ze in een heel politiek verhaal zitten, als we ze moeten wijzen op achterliggende onderdrukkingsmechanismen, dan wordt het heel moeilijk om hen nog een cruciale rol toe te bedelen.

Ik zie dat mensen die opgeleid zijn als sociale professional in hun vrijwilligerswerk veel meer bijdragen aan de strijd tegen sociale rechtvaardigheid dan in hun job, omdat ze daar met allerlei beperkingen te maken krijgen. Ik kan daar misschien heel hard in zijn, maar als je niet tot de kern van je functie komt, maak je jezelf overbodig. Louter een toeleider zijn of het verlengstuk van de overheid, zorgt dat je overbodig bent en dat je de ongelijkheid en de bestaande structuren in onze samenlevingen bestendigt. Er is op verschillende niveaus een verregaande afbraak aan

“Hoe je aan politisering doet, heeft ook te maken met waar jij de verandering ziet.”

Pascal Debruyne

de gang van mensenrechten. Als mensen het gevoel hebben dat die afbraak geen betrekking op hen heeft, dan hebben we een probleem. Als sociale professionals racistische uitspraken kunnen doen, dan zit je niet in de juiste functie. Net zoals feministische organisaties die zich niet uitspreken over het hoofddoekenverbod, of het jeugdwerk dat zich bijvoorbeeld niet uitspreekt over *ethnic profiling* omdat het niet over witte jongeren gaat. Dat zijn revoluties die we nodig hebben.

We moeten dus terug naar de basis van het sociaal professioneel werk. Naar wat we verwachten van het middenveld, als een soort van hoeders van mensenrechten, die de belangen van mensen, en vooral kwetsbaar gemaakten, verdedigen. Die koppeling moeten we terug maken en ons de vraag stellen wat we op dat vlak kunnen doen. Voor mij is dat ook verzet organiseren: over het aanleren van mensen wat machtsverhoudingen inhouden. Hoe bepaalde mechanismen een rol spelen. En mensen – en vooral sociale professionals – terug aanleren dat ze macht hebben.

Dat gevoel zijn ze kwijt?

Samira: Mensen wijsmaken dat ze geen macht hebben, is een onderdeel van depolitiseren. Mensen hebben wel macht. En er is een sociale strijd die gevoerd moet worden. Het sociaal-cultureel middenveld moet zich voortdurend de vraag stellen of ze op die wijze bezig is waarop ze verwacht wordt bezig te zijn? Zijn we met sociale grondrechten bezig? Zijn we met anti-koloniale en anti-paternalistische aspecten bezig? ...

Dat is voor mij de toetsteen. Dat je in de eerste plaats mensen ziet met behoeftes, vragen en noden en geen wij-zij verhaal. Ik nam ooit deel aan een project rond mensen in armoede. Daar hoorde je witte armen over gekleurde armen zeggen dat ze hun werk afpakten, dat ze profiteurs waren ... Je ziet dus een strijd tussen behoeftige mensen, terwijl die strijd gericht zou moeten zijn tegen de overheid die de verzorgingsstaat aan het afbreken is. We moeten meer bezig zijn met de vraag wie onze bondgenoten zijn om het verzet aan te gaan.

Ik merk alleen dat heel wat mensen in het middenveld de vrees uitspreken op de vingers getikt te worden of hun subsidies te verliezen als ze dat debat zouden aangaan. Ik snap niet waarom die organisaties niet opstaan en zeggen: "Wij zijn niet het verlengstuk van de staat. Wij zijn geen politieke partij. Wij hebben andere belangen en laat het duidelijk zijn dat wij voor die belangen zullen strijden." Het is teleurstellend dat dat niet gebeurt. Die samenwerking met organisaties is cruciaal, om zich te verenigen en de macht terug te grijpen.

Moet ik dat begrijpen als een oproep aan sociaal-cultureel werkers om te 'radicaliseren'? Om als professional niet alleen op de stoep te gaan staan van praktijken en te luisteren, maar om er ook echt een relatie mee aan te gaan? Mee het verzet aan te gaan? Sociaal-culturele organisaties hebben andere belangen dan de staat en moeten dus op een andere manier articuleren wat er in onze samenleving nodig is?

Samira: Het feit dat de afbraak van die grondrechten niet wordt problematiseerd, is juist omdat die veranderingen geleidelijk aan zijn gegaan. Mensen zijn druk bezig met het managen van hun eigen leven, laat staan dat ze nog tijd hebben om voor elkaar op te komen en aan die solidariteit te werken. Er is dus een opdracht voor sociale professionals. Maar er is ook een opdracht voor politieke partijen die stellen dat ze het goed menen en dat ze onze grondrechten willen

waarborgen. We moeten hen daarop aanspreken. En er is zeker ook een opdracht voor de academische wereld om op dat vlak ondersteuning aan te bieden. Er gebeurt al veel, maar er zijn heel weinig academici die de tijd nemen om de wetenschap ook ten dienste van de samenleving te stellen en daarrond te reflecteren. Dus als ik spreek over de nood aan verzet, dan gaat het voor mij breder dan enkel het middenveld. Denk aan het onderwijs. Denk aan de zorg. ... Verschillende domeinen krijgen te maken met de gevolgen van de afbraak van mensenrechten. En daar moeten we dringend op inzetten.

Pascal: Elk jaar leer ik mijn studenten de geschiedenis van de 'gesubsidieerde vrijheid'. Heel wat mensen lachen daarmee, maar eigenlijk is dat het herverdelen van middelen van de gemeenschap onder – zeg maar – externe partners van de overheid. Dat is een verrijking van onze democratie. De overheid erkent de expertise van andere spelers en positioneert zich als een partner van de samenleving. Dat idee moeten we terug *claimen*. Je ontvangt geen middelen om slaafs het overheidsbeleid uit te voeren. Je krijgt die middelen, omdat je als externe partner mee de samenleving vormgeeft. Omdat je minder ver staat van de mensen dan de overheid. Momenteel worden heel wat organisaties en werkers geconfronteerd met intimidatie. Dat leidt tot zelfdisciplineren, en zo laten we ons verlammen. Ik denk dat je die verlamming moet overstijgen met een heel offensief discours van gesubsidieerde vrijheid en verrijking van de democratie. Want het gaat net over het feit dat je als middenveld een andere staat voorafspiegelt. Een staat die niet van boven naar onder delegeert, maar een staat die een partner is van de samenleving. Het middenveld moet zichzelf *de-disciplineren* zeg maar.

Liselotte Pattyn

17

ALLES POLITIEK

Herken jij de treinstations in Vlaanderen? Onze job als procesfacilitator brengt ons (bijna) doorheen het hele land...

Hoe kunnen we meer moedige gesprekken voeren als bestuurders van onze holebi-organisatie in Vlaanderen? Samenkomst in het Roze Huis Antwerpen... om Safe Space te creëren en over te gaan naar Brave Space. Hoe? Daar komen we samen achter in een Gesprek Op Voeten & Deep Democracy-Gewijs. #Theartofholdingspace #Nowweretalking

Liselotte Pattyn

Samen met collega Geert keer ik terug van een boeiende training. We vinden het belangrijk om ons bij te scholen en ons netwerk verder uit te bouwen... Het is ook absoluut eens fijn om in de rol van deelnemer te mogen duiken :)

Liselotte Pattyn

Onderweg naar het station van Brugge, na de begeleiding van een superfijne, leergierige en enthousiaste groep, kom ik deze tegen... Een vraag die we te weinig stellen, niet?

Liselotte Pattyn

De organisatie Vondels vzw uit Leper wil graag alle medewerkers uit hun organisatie meenemen in de visie van het oplossingsgericht begeleiden. Een visie waar wij volledig achter staan en die we ook met alle plezier mee uitdragen.

Liselotte Pattyn

We volgen een sessie bij De Federatie, meer bepaald een tweedaagse teambuilding: hoe kunnen we meer cocreative werkvormen inzetten? Learning by doing vanuit onze eigen praktijk.

Werk in beeld

“Met ons engagement streven we naar een betere toekomst voor iedereen”

“Ik wist dat jij de geschikte persoon was voor dit gesprek”, knipoogt Louiza Erifi van het Internationaal Comité (IC). Abdeslam El Ghamri glimlacht. Enkele jaren geleden stapte hij in de politiek door zich kandidaat te stellen voor de lokale verkiezingen. Dat was niet vanzelfsprekend, want mensen met een migratieachtergrond botsen op drempels wanneer ze zich politiek engageren. Nochtans laten zij hun stem ook horen en is vertegenwoordiging op de verschillende beleidsniveaus belangrijk. Het IC, dat de kracht van zijn multiculturele verenigingen aan de samenleving wil tonen, ondersteunt hem en andere leden wanneer zij hun politieke stem laten horen. Dat doen ze onder andere met het traject *Goesting in participatie*.

Maak kennis met het Internationaal Comité

Lies: “Het IC is ontstaan vanuit het maatschappelijk engagement van gastarbeiders van Marokkaanse, Turkse, Portugese en Italiaanse afkomst, voornamelijk uit de regio Limburg. Ondertussen hebben we zeven kantoren verspreid over Vlaanderen en Brussel, en staan we in verbinding met 350 verenigingen van mensen met een migratieachtergrond. Dat varieert van kleinere initiatieven tot grotere vrijwilligersverenigingen, vanuit mensen met verschillende nationaliteiten, van nieuw- en oudkomers, van mensen van de eerste tot de tweede generatie ... Ze engageren zich op verschillende domeinen, en het IC ondersteunt hen als netwerk zo goed mogelijk vanuit onze opdracht in het sociaal-cultureel werk.”

“Het gaat niet alleen over de kleur, maar ook over de inhoud, die moet divers zijn.”

Abdelslam El Chamri

“Het IC wil de maatschappelijke betrokkenheid, klein of groot, van de leden in onze verenigingen steunen en stimuleren. We helpen hen in het formuleren van hun stem. We verbinden hen met advies- en cultuurraden. Of we doen specifieke acties; naar aanleiding van de oorlog in Oekraïne bijvoorbeeld brachten we een groep mensen in contact met verschillende kabinetten om hun stem te laten horen. Participatie vormt de kern van onze organisatie. Met de verkiezingen in aantocht schakelen we nu een versnelling hoger.”

Goesting in participatie

Lies: “In 2024 zijn het lokale, regionale, federale en Europese verkiezingen. In aanloop daarvan dachten we na over de rol van het IC en kwamen we uit op drie pijlers. Allereerst richten we ons naar de leden in onze verenigingen die zich graag politiek willen engageren. We hebben de publicatie *Arena* gemaakt om hen te inspireren. We hebben verschillende partijvoorzitters gevraagd naar hun motivatie om in de politiek te stappen en hoe ze onze vrijwilligers kunnen motiveren. Verder hebben we mensen met een migratieachtergrond die politiek actief zijn (denk aan volksvertegenwoordiger Nahima Lanjiri en districtsschepen Aïssatou Cissé) of die in een adviesraad zitten zoals Abdelslam, aan het woord gelaten om zo andere mensen met een migratieachtergrond aan te moedigen om dezelfde stap te zetten.”

“Onze tweede actie is het traject *Goesting in participatie*, waarbij we mensen die al politieke ervaring hebben in contact brengen met nieuwe mensen of twijfelaars om van gedachten te wisselen: hoe voelde dat bij jou? Welke vragen heb je? Ook zo proberen we mensen met een migratieachtergrond te stimuleren om zich politiek te engageren. Verder organiseren we infosessies voor onze verenigingen over thema's zoals: hoe ziet onze democratie

eruit? Hoe werken onze instellingen? Wat doet een gemeenteraad? ... Niet alle nieuwkomers kennen ons systeem, of in hun thuisland bestaan andere systemen die niet altijd even democratisch zijn. De infosessies zijn ook praktisch: wat betekent mijn stem? Hoe moet ik stemmen? Hoe lees ik verkiezingsbrochures die in mijn bus zitten?”

“Tot slot willen we mensen in contact brengen met lokale politici. Er heerst heel wat wantrouwen tussen burgers en politici. We hebben ook nagedacht over onze rol daarin. Hoe kunnen we beide partijen aan één tafel krijgen om te praten over wat hen bezighoudt en het contact van mens tot mens te verbeteren?”

“Dat zijn dus de verschillende pijlers waarop we inzetten. Het is immers cruciaal dat mensen met een migratieachtergrond vertegenwoordigd zijn op plaatsen waar adviezen geformuleerd en beleidsbeslissingen genomen worden, omdat zij vanuit een andere achtergrond en een andere positie dingen in de samenleving ervaren en zien. Ze moeten de toekomst mee vormgeven.”

“Het traject *Goesting in participatie* is even uitgesteld. Aanvankelijk wilden we dat op nationaal niveau organiseren, maar we merkten dat die stap voor veel mensen te groot is. Ze willen zich liever lokaal engageren. Daarom hebben we het traject herwerkt en richten we ons nu vooral op Limburg en Antwerpen, waar de meeste vragen vandaan komen. We werken samen met Beweging.net en organiseren binnenkort twee startmomenten, waarbij we enkele grote namen uit de politiek presenteren, waaronder ook mensen met een migratieachtergrond die politiek actief zijn, om de goesting en het engagement aan te wakkeren en vragen te beantwoorden. Met de deelnemers zullen we in een tweede fase kijken wat ze nodig hebben op vlak van informatie, traject, coaching, het leggen van contacten ...”

Welkom in de partij

In 2018 zette Abdelslam El Ghamri de stap naar de politiek. Dat was geen eenvoudige beslissing, vertelt hij. “Ik heb lang nagedacht: kan ik een rol spelen? Is mijn Nederlands goed? Toen ik op latere leeftijd naar België emigreerde, moest ik van nul beginnen en de taal leren. Uiteindelijk besloot ik mij toch kandidaat te stellen bij Groen Boom, het antwoord kwam snel: ‘U bent welkom in de partij.’ Bij de vorige verkiezingen kreeg ik een plaats op de Vlaamse en de lokale lijst. Nu ben ik lid van het Bijzonder comité van de sociale dienst.”

“Hoewel dat een fijne ervaring is, heb ik getwijfeld om volgend jaar verder te doen. Maar veel collega's hebben me gevraagd om niet te stoppen. De samenleving verandert en wordt meer divers. Als ik vertrek, zou dat een probleem zijn voor de stem van mensen met een migratieachtergrond.”

“Ik zie mijzelf als een motivator. Veel mensen stemmen omdat het verplicht is, maar in 2024 geldt er op lokaal niveau geen stemplicht meer. Hoe kunnen we burgers aanmoedigen om toch te stemmen? Anders vrees ik voor problemen. Waarschijnlijk zullen veel mensen voor extreem-rechts stemmen, en dat is verontrustend voor mensen met een migratieachtergrond. Daarom zet ik mij in om hen te overtuigen dat hun stem telt.”

“Wat mij nog motiveert? Ik geloof dat diversiteit meer betekent dan alleen maar ‘aanwezig zijn’ in de samenleving, ook engagement is belangrijk. Ik zie dat veel partijen nog niet divers zijn. Als ik mensen met een migratieachtergrond kan motiveren om zich in de politiek te engageren, dan brengen we diversiteit in de samenleving, in de partijen, in het parlement ... In sommige steden en gemeenten vormen we 20 à 30% van de bevolking, dus we moeten ook op politiek niveau aanwezig zijn om mee te beslissen over de samenleving.”

“Daarom doe ik in 2024 opnieuw mee, maar enkel op lokaal niveau, want op Vlaams niveau is de drempel te hoog voor mij. In Boom hebben de partijen Groen en CD&V een kartel gevormd, genaamd SAMEN2850. Een nieuwe politieke beweging waarvan ik lid ben. In de gemeente kan ik een grote rol spelen. Op Vlaams of federaal niveau moet je in het parlement zitten om

iets te kunnen bereiken, terwijl er op lokaal niveau verschillende commissies en taken zijn. Tijdens de vorige verkiezing ben ik niet verkozen, maar had ik wel genoeg stemmen voor een politiek mandaat. Als lid van het Bijzonder comité voor de sociale dienst verdedig ik de rechten van mensen in armoede. Ik voel me erg nuttig, de verkiezingen hebben me een cadeau gegeven.”

Niet alleen kleur, ook inhoud

Abdelslam: “Iedereen heeft het talent om in de politiek stappen, maar er zijn drempels voor mensen met een migratieachtergrond. Voor nieuwkomers is dat sowieso de taal. Zoals ik al zei, gold dat voor mij ook. Politiek is communiceren. Je moet goed Nederlands of Frans kunnen. Andere vaardigheden kan je leren.”

Lies: “Er zijn nog drempels. Soms verwachten mensen dat je de stem van je gemeenschap vertolkt, terwijl dat niet gemakkelijk is omdat ook die stem divers is. Mensen met een migratieachtergrond hebben, net als ons, ook verschillende ideologische ideeën, in één familie stemmen gezinsleden op andere partijen.”

“Als mensen zich engageren, dan doen ze dat vanuit hun visie op de samenleving en vanuit hun achtergrond en expertise. Soms loopt het mis met de partij. Als ze enkel ‘dienen’ om de lijst te kleuren, dan heeft dat geen zin. Dat demotiveert mensen met een migratieachtergrond, dan voelen ze zich niet gewaardeerd in hun engagement en capaciteiten om dingen te veranderen.”

Abdelslam: “Dat was ook een van mijn voorwaarden om verder te doen in de politiek. Ik kan niet zeggen: ‘Stem op mij, want mijn naam is Abdelslam.’ Mensen hebben eisen en behoeften. In het partijprogramma moeten dus ook punten staan die de verschillende gemeenschappen helpen. Het gaat niet alleen over de kleur, maar ook over de inhoud, die moet divers zijn.”

Lies: “Dat betekent dat de verschillende partijen daarvoor ook de ruimte moeten kunnen of willen geven. Op sommige plaatsen gebeurt dat al succesvol, maar het kan beter. Je kan als individu niet blijven vechten, vechten, vechten... Dat is vermoeiend. Het is niet de verantwoordelijkheid van het IC om dat

te faciliteren bij de partijen. Onze focus ligt op het aanmoedigen van het engagement van mensen in onze verenigingen. Wij zijn in de eerste plaats een bruggenbouwer en willen hun stem laten horen en versterken. Van zodra dat gebeurt, stopt onze rol.”

Louiza: “Natuurlijk proberen we vanuit het IC te wegen op het beleid, maar dat gebeurt op andere manieren zoals lobbyen, beleidswerk en vertegenwoordiging. Dat zijn de dynamieken in een democratie, en dat is ook de rol van een middenveld. Maar dat staat los van de mensen uit onze verenigingen die politiek actief zijn. Dat is hun individuele keuze. We informeren en sensibiliseren hen, dat is onze taak.”

Abdelslam: “We krijgen veel steun van het IC, zowel op individueel vlak als op vlak van de verenigingen, daar ben ik dankbaar voor. We kunnen verschillende vormingen volgen om sterker te worden, bijvoorbeeld over het brengen van ideeën.”

Weinig vertrouwen

Abdelslam: “Wat ik fijn vind aan politiek? Participatie. Nieuwe mensen leren kennen. Ervaringen. Nadenken over bepaalde thema's. Goed communiceren. Politiek is eigenlijk een vorm van persoonlijke ontwikkeling. Maar vooral het gevoel om andere mensen te helpen, dat is het grootste voordeel.”

“Tegelijkertijd is het ook een uitdaging, niet alleen voor mensen met een migratieachtergrond trouwens. Het is niet altijd eenvoudig om mensen te overtuigen. Dat heb ik gemerkt tijdens de campagne, bij huisbezoeken. Sommige mensen slaan de deur voor je neus dicht, omdat je ‘anders’ bent. Dat voelt vreemd, maar we moeten doorzetten als we iets willen bereiken. Sommige mensen, zeker jongeren, geven aan dat ze geen vertrouwen hebben in de politiek. Waarom? Er wordt veel gezegd en weinig gedaan (*lacht*). Veel mensen begrijpen ook het politieke spel niet. We moeten hen uitleggen dat we een programma hebben, maar dat we ook rekening moeten houden met dat van andere partijen. Je kan nooit je eigen programma volledig toepassen en je moet tot een consensus komen. Dat vinden mensen verwarrend, want zij zien dat je in de meerderheid zit en denken dat je alles kan uitvoeren. Ik leg dan uit dat de politiek niet

alles bepaalt. De wetgeving is duidelijk verbonden met de grondwet en heel wat rechten zijn verankerd. Maar we zien dat discriminatie en racisme nog steeds voorkomen in Vlaanderen. Wij streven naar gelijkheid op verschillende vlakken zoals arbeid, onderwijs en huisvesting. Om tegen racisme en discriminatie te strijden, moeten we ook een rol spelen in de partijpolitiek. Beleid kan niet zomaar veranderd worden. Door ons engagement streven we naar een betere samenleving.”

Lies: “We zitten in verschillende Whatsapp-groepen met mensen uit onze verenigingen. Daarin delen ze soms politieke oneliners. Het maakt niet uit wie ze uitspreekt, maar dat helpt hun vrouwen in de politiek niet. Zeker omdat mensen de taal of het politieke spel niet altijd goed begrijpen. Dat veroorzaakt paniek en komt het vertrouwen niet ten goede.”

“Mensen met een migratieachtergrond moeten hun stem laten horen en bepaalde uitspraken doen. Anderen kunnen je daarop afrekenen. Ze kijken met argusogen naar je en pakken je op je woorden. Al dat *bashen* maakt het niet gemakkelijk om de stap te zetten. Je moet tegen een stootje kunnen. Je moet er echt als individu staan om je mening te brengen.”

Zorgen van mensen

Lies: “Gekoppeld aan het gebrek van vertrouwen in de politici, hebben mensen met een migratieachtergrond heel wat zorgen en behoeften waarnaar niet altijd geluisterd wordt. Het gaat vooral over opvoeding, werk en huisvesting. Vooral die laatste twee zijn zo belangrijk voor je basisbehoeften. Als de basis niet in orde is, hoe kan je dan de rest aanpakken? Bovendien zijn mensen bezorgd over de volgende generatie. Ze hebben zelf bepaalde moeilijkheden gekend en doorworsteld. Ze hopen dat het beter zal gaan voor hun kinderen, maar als ze zien dat zelfs de derde generatie nog steeds problemen ervaart rond discriminatie in het onderwijs, dan worden mensen lastig.”

Abdelslam: “Discriminatie in het onderwijs is een van de thema's die vaak aan bod komen tijdens campagnes of gesprekken met mensen. Veel leerlingen met een migratieachtergrond voelen zich anders behandeld. Het beleid moet helder zijn. Leerkrachten en directie

moeten iedereen gelijke kansen geven, ongeacht hun nationaliteit of hun geloof. We moeten ook meer openstaan voor de cultuur van nieuwkomers. Zij zijn opgegroeid met bepaalde normen en waarden, dan komen ze naar school waar ze botsen met de normen en waarden van de westerse democratie. Ik heb veel begrip en respect voor die normen en waarden, maar voor nieuwkomers zijn ze een hoge drempel. Als een 16-jarig meisje bijvoorbeeld altijd een hoofddoek draagt en naar school gaat, dan botst ze op onbegrip. In Engeland loopt dat soepeler, in Frankrijk zijn de problemen groter. België moet eerder in de richting van Engeland evolueren. Het onderwijs zoekt leerkrachten. Er zijn heel wat moslima's met talent om bijvoorbeeld geschiedenis te geven, maar ze krijgen geen kans omdat ze een hoofddoek dragen. Dat gebeurt ook in bedrijven. Ook voor ons is extremisme niet aanvaardbaar, maar een moslima met een hoofddoek is niet extremistisch. Geef haar een kans als ze bekwaam is. Laat leerlingen een hoofddoek dragen als ze dat willen. Ouders leggen die druk niet op. Ikzelf heb nooit veel invloed gehad op mijn kinderen, de media beïnvloeden hen meer dan de opvoeding van hun ouders (*lacht*)."

Lies: "We zien dat veel mensen die zich aansluiten bij het IC dat doen omdat ze het verschil tussen twee culturen zien. Ze erkennen de problemen die daarmee gepaard gaan en voelen zich vaak geroepen om zich maatschappelijk te engageren en zo de brug tussen beide culturen makkelijker te leggen en om normen en waarden bespreekbaar te maken. Onlangs zat ik samen met enkele Congolese vrouwen uit Brussel. Ze zien de instroom van nieuwkomers die de samenleving nog niet goed kennen. Zelf hebben ze al een betere combinatie kunnen maken tussen de twee culturen, dat brengen ze over naar de nieuwkomers. Dat engagement vind ik zo mooi om zien. En als dat engagement kan uitgroeien tot politieke betrokkenheid, dan is dat nog beter, want dan is het zichtbaar."

Abdelslam: "Geef iedereen de tijd om zich aan te passen aan de normen en waarden van de democratie. De democratie is een cadeau voor de mens, maar niet iedereen begrijpt de voordelen ervan. Veel mensen zijn opgegroeid in niet-democratische landen en worden hier plots geconfronteerd met bepaalde waarden. Ik zeg niet dat de waarden slecht zijn, integendeel, maar niet iedereen kan dat concept vatten vanaf de eerste dag."

Abdeslam El Ghamri

is docent Maatschappelijke Oriëntatie bij het Agentschap Integratie en Inburgering. Hij is voorzitter van een multiculturele vereniging in Boom. Hij is lid van het Bijzonder comité voor de sociale dienst (BCSD) voor Groen Boom en de Boomse diversiteitsraad.

Lies Moors

is sinds 2019 codirecteur bij het Internationaal Comité.

Louiza Erifi

is educatief medewerker bij het IC en ondersteunt een 22-tal verenigingen van mensen met een migratieachtergrond in de regio Mechelen-Antwerpen.

“Onze focus ligt op het aanmoedigen van het engagement van mensen in onze verenigingen.”

Lies Moors

Louiza: “Daarom organiseren we dus die infosessies voor verenigingen, daarin kunnen we op een objectieve manier uitleggen hoe België werkt en de instellingen functioneren. Zo maken we het democratische bestel inzichtelijk. Verschillende middenveldspelers engageren zich een beetje op dezelfde manier rond dat thema, wij doen dat specifiek vanuit onze visie als netwerk voor mensen met een migratieachtergrond.”

Lies: “In de praktijk zie ik mooie connecties tussen verschillende culturen waar de druk en de problemen minder aanwezig zijn dan vroeger. Samenwerken, intermenselijk contact, elkaar begrijpen, elkaars problemen herkennen ..., daar hebben we allemaal baat bij. Of je nu wel of geen migratieachtergrond hebt. Alle mama's stellen zich dezelfde vragen, opgroeiende tieners ervaren gelijkaardige problemen. Bij de ene komt daar weliswaar nog een extra cultuurlaag bij, maar in de kern verbinden mensen zich op dat soort thema's. Daarin vinden ze elkaar en worden ze bondgenoten. Ik ben optimistisch, omdat ik zie dat het vlotter gaat bij de jongere generaties. We reageren meer als we dingen zien die niet ok zijn. Dat gebeurde vroeger niet. We hebben meer contact met elkaar. Ik kom uit een Vlaamse familie die niet zoveel ‘anderen’ kende. Hoe meer je andere culturen in de klas of op straat leert kennen, hoe positiever het samenleven wordt. Dat gebeurt nog niet overal, maar de dynamiek is positief. Er is maar één weg, en dat is vooruit.”

Fier terugblikken

Abdelslam: “Verandering gebeurt sowieso. Vroeger was de situatie slechter dan vandaag. Ik denk dat thema's zoals discriminatie in het onderwijs altijd aan bod zullen komen. Alleen verandert de aanpak. We zien nu meer begrip dan vroeger. Maar als we een betere toekomst willen, dan moeten we ons engageren. En dan moeten we mensen met een migratieachtergrond overtuigen om te stemmen. En nee, dat zal niet alles oplossen, maar niet stemmen zal pas problemen geven. Ik ben ook een optimist. Mijn engagement levert niet onmiddellijk resultaten op, maar op lange termijn werken we naar een betere samenleving voor iedereen. Voor alle burgers dus, niet alleen voor mensen met een migratieachtergrond.”

“Ik blik fier terug op mijn engagement. De partij luistert naar mijn stem. We maken samen het partijprogramma, dat gebeurt niet alleen door de voorzitter of enkele mensen uit de kern. Ook op het niveau van mijn mandaat speel ik samen met de andere comitéleden een grote rol. Ik laat sommige dossiers niet zomaar passeren, maar probeer mensen te overtuigen om na te denken. Ik kom op voor mijn principes. Tegelijk is de wetgeving in het Bijzonder comité voor de sociale dienst duidelijk, er is weinig ruimte voor politiek spel. We helpen mensen in wat ze nodig hebben, maar geven ook aan wat niet goed is. Zo kan het bijvoorbeeld niet dat mensen geen Nederlands willen leren of niet willen werken. Dan zijn we duidelijk. Maar we strijden tegen wat niet correct is.”

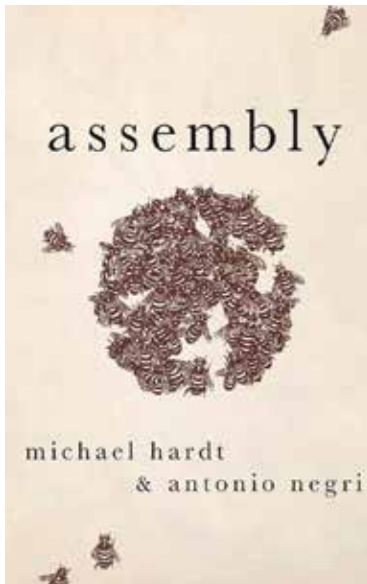

ALLEMAAL POLITIEK

allemaalpolitiek.be

vanaf januari 2024

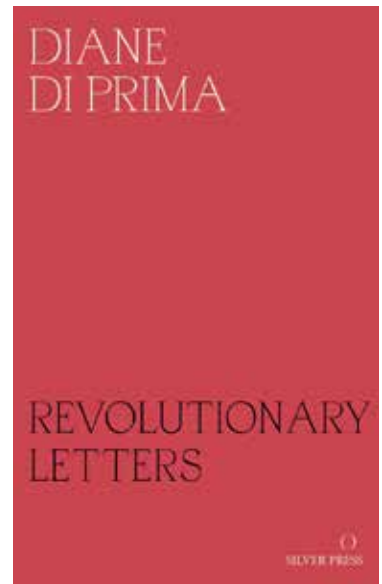
Leesvoer

Michael Hardt & Antonio Negri,
Assembly

Elena Favilli, Bedtijd Verhalen
voor Rebelse Meisjes

Diane Di Prima,
Revolutionary Letters

Maxim Februari,
Doe zelf normaal

Arne De Jaegere, Maarten Vanhee
& Nathalie Van Leuven,
Grijs aan zet

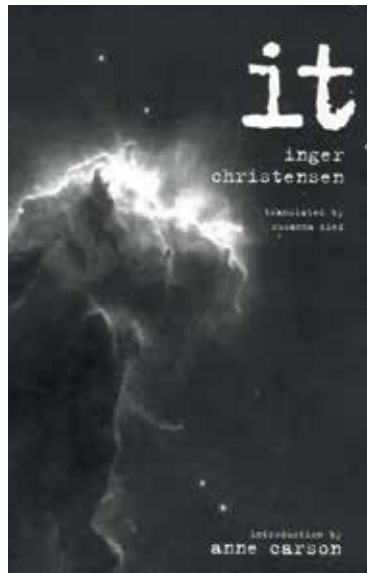

Geert Buelens,
Ofwa

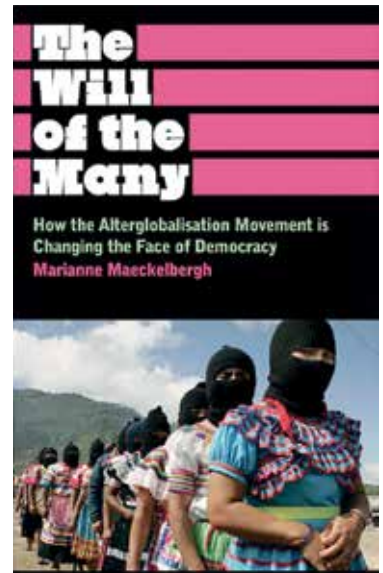
Wil je snuisteren in de boeken die ons hebben geïnspireerd?
In deze lijst vind je heel wat tips. Veel leesplezier!

David Van Reybrouck,
Tegen verkiezingen

Inger Christensen,
It

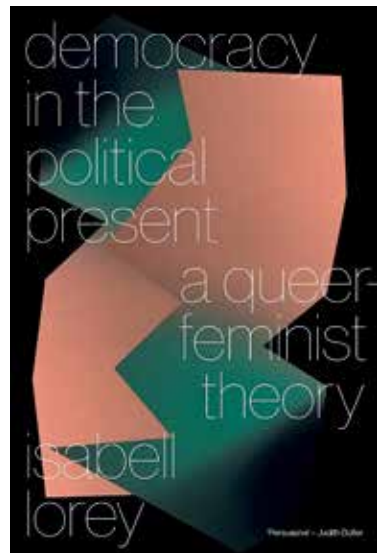
Marianne Maeckelbergh,
The will of the many

Martha Claeys,
Trots - de filosofie van een emotie

Willem Schinkel & Roger van Reekum,
Theorie van de kraal

Isabell Lorey,
Democracy in the political present

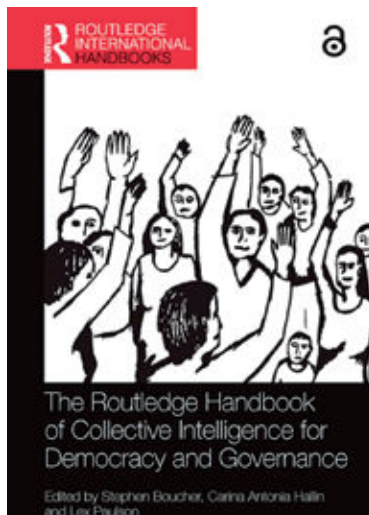
Kim Stanley Robinson,
Het ministerie voor de toekomst

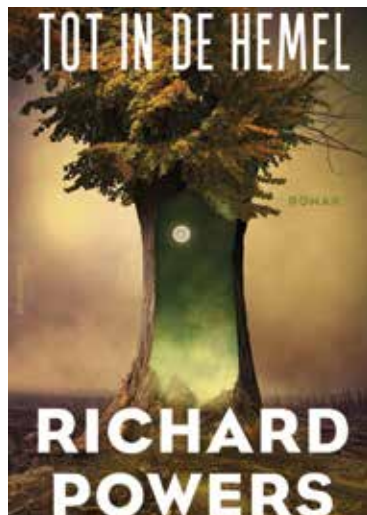
Dominique Willaert,
Niet alles maar veel begint bij
luisteren

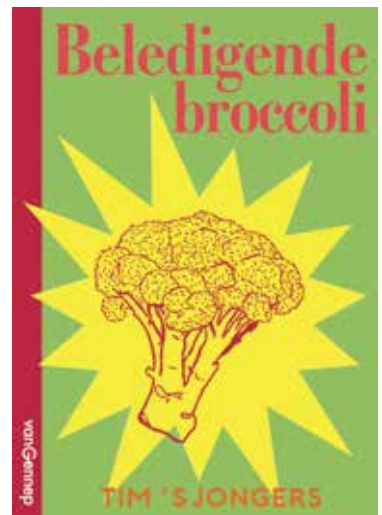
Thijs Lijster,
Wat we gemeen hebben

Stephen Boucher,
The Routledge Handbook
of Collective Intelligence for
Democracy and Governance

Richard Powers,
Tot in de hemel

Tim 'S Jongers,
Beledigende broccoli.
Over de ervaringskennis
van kwetsbare mensen

Isabelle Reynders,
inhoudelijk
medewerker bij
Samenhuizen vzw

Werk in beeld

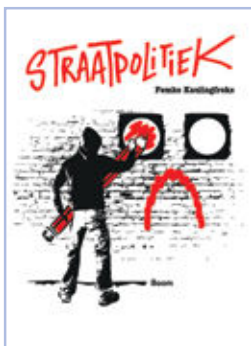

“Ik heb veel bewondering voor Black Lives Matter, een sociale beweging die vooral gedragen wordt door jonge mensen. Hun acties hebben ervoor gezorgd dat diversiteit, inclusie en antiracisme veel steviger op de kaart staan, ook in instituties.”

“Politiek heeft ook met verbeelding te maken”

Femke Kaulingfreks over het politieke engagement van jongeren

Femke Kaulingfreks is politiek filosofe, antropologe en pedagoge. In haar boek *Straatpolitiek* beschrijft ze de politieke betrokkenheid van jongeren in de 21ste eeuw, hun engagement speelt zich vaak buiten ‘de politiek’ – het stembokje en de politieke partijen – af. Jongeren zijn bezig met maatschappelijke verandering en willen een stem krijgen in het debat. Maar omdat hun vertrouwen in de overheid laag is, nemen ze het heft in eigen handen en tonen ze hun engagement met nieuwe vormen van politiek, op straat of online bijvoorbeeld. En ook al beschouwen veel mensen dat niet als politieke acties, toch zijn ze erg betekenisvol.

Wanneer en waarom zijn we politiek beginnen te bekijken en te begrijpen als louter partijpolitiek?

We hebben verschillende historische periodes meegemaakt waarin sociale bewegingen hebben aangekaart dat de formele procedures niet voor iedereen toegankelijk zijn en werken. Dat de belangen van bepaalde groepen minder vertegenwoordigd zijn. Dat de wetgeving en het beleid het welzijn en de inclusie van sommige groepen niet bevorderen. Denk bijvoorbeeld aan de periode rond de eeuwwisseling, toen het vrouwenkiesrecht op de agenda stond, maar ook het formele onderwijssysteem zich ontwikkelde en kinderarbeid ter discussie kwam. Toen ontstond ook het klassenbewustzijn. ‘Het volledige systeem moet

op de schop, we willen een revolutie’, klonk het bij verschillende politieke bewegingen. In die tijd was het besef groter dat politiek handelen ook buiten instituties gebeurt. Het anarchisme was heel groot. Ook bepaalde bewegingen die de institutionele politiek wilden afschaffen, zeiden: ‘Mensen zijn prima in staat om op een horizontale manier onderling de samenleving te organiseren en afspraken te maken.’

Of denk aan de jaren ‘60 en ‘70 waarin het besef groeide dat ook kunst en cultuur domeinen zijn waarin we een politiek standpunt kunnen innemen, waarin we kunnen nadenken over hoe we ons tot elkaar verhouden in de samenleving en wat de meest wenselijke samenlevingsvorm is. Dat ook politiek met verbeelding te maken heeft. En dat de manier waarop we onderling met elkaar omgaan, een politieke betekenis heeft. Het was de periode waarin de feministische beweging de slogan ‘Het persoonlijke is politiek’ gebruikte. Het publiekelijk aankaarten dat bepaalde keuzes die je in je privéleven maakt ook betrekking hebben op je visie over de inrichting van de samenleving. Of je wel of geen kinderen krijgt, hoe je de huishoudelijke taken verdeelt en wat de rol van de vrouw daarin is, de kledij die je draagt, de consumptiekeuzes die je maakt ..., ook dat heeft allemaal te maken met hoe je naar politieke onderwerpen kijkt. Dat zakte daarna een beetje weg, maar nu leven we opnieuw in een periode waarin dat besef terugkomt.

Hoe past het beeld van apolitieke millennials daarbij?

Het is heel moeilijk om iets algemeen over alle jongeren te zeggen. Leeftijd is niet het enige criterium in de keuzes die jongeren maken en de positie die ze in de maatschappij innemen. Ook tussen jongeren onderling bestaan er grote verschillen. Van jongeren die vooral met zichzelf bezig zijn tot jongeren die net heel erg bezig zijn met de inrichting van de samenleving en alles ertussenin.

Ik denk dat de nadruk in populaire cultuur lang op zelfontplooiing heeft gelegen. Dat heeft te maken met de dominante normen en waarden in de West-

Europese samenleving, met name het neoliberalisme. In het onderwijs, de opvoeding, de media en in de institutionele politiek lag de focus lang op het bereiken van persoonlijk succes. Denk aan de mantra dat je zelf verantwoordelijk bent voor je succes in de samenleving. Dat goed burgerschap sterk verweven is met datgene waarvoor je kiest of waarin je goed bent.

Nu zien we een verschuiving naar solidariteit met anderen, het zorgen voor en het betrokken zijn bij het lot van je medemens. Daarin nemen jongeren zelf het voortouw en geven ze het goede voorbeeld. In september was ik samen met mijn man en zoontje bij een actie van Extinction Rebellion in Den Haag. Ze eisen dat de Nederlandse regering meteen stopt met het subsidiëren van de fossiele industrie. Tot er een besluit genomen is, bezetten ze dagelijks een snelweg. Ik ben daar bewust met mijn zoontje naartoe gegaan, omdat ik meen dat ik mijn kind moet bijbrengen dat de zorg voor de wereld rondom hem ook in zijn handen ligt. Hoe jong je ook bent, ook jij kan een bijdrage leveren door te uiten wat je belangrijk vindt. Ik zag daar veel pubers, veel twintigers en veel families met kleinere kinderen. De klimaatbeweging is een jonge sociale beweging. We kunnen dus niet meer stellen dat jongeren apolitiek zijn.

Bovendien gaat het niet alleen over het klimaat, maar ook over de wooncrisis, genderdiversiteit, antiracisme, sociale veiligheid en het aan de kaak stellen van seksueel grensoverschrijdend gedrag. Dat zijn allemaal belangrijke maatschappelijke thema’s waarin net

“Jongeren kunnen heel goed omgaan met verschil.”

“Jongeren maken het niet zo vaak mee dat volwassenen – met oprechte openheid en interesse, zonder oordeel – naar hun visie en ervaringen willen luisteren.”

jongeren vaak het voortouw nemen en ook het goede voorbeeld geven van hoe het anders zou kunnen gaan.

Acties zoals die van Extinction Rebellion worden gezien als verstorend. Wie tegenwoordig de orde probeert te verstoren, wordt snel als te radicaal, te emotioneel, te onredelijk bestempeld. Wie bepaalt welk soort engagement meer weegt of serieuzer genomen wordt?

We doen al lang onderzoek naar de politieke en maatschappelijke participatie van jongeren. Aan de ene kant zien we een beweging die de participatie-elite wordt genoemd. Dat is een kleine groep jongeren die vaak meer theoretisch is opgeleid, een sterk sociaal netwerk heeft en opgroeide in gezinnen met hogere inkomens. Zij vinden het interessant om deel te nemen aan formele trajecten voor jongeren zoals de leerlingenraad op school, een jongerenraad van de gemeente of misschien zelfs een nationale jeugdraad. Maar dergelijke formele trajecten zijn vaak altijd ontworpen volgens de voorwaarden van volwassenen. We bieden jongeren dus mogelijkheden om hun stem te laten horen, maar de bepalingen zijn op volwassenenmaat gemaakt. Zo moeten jongeren bijvoorbeeld vergaderen, een voorzitter kiezen, een powerpointpresentatie maken, een pitch houden op een podium ... We laten hen een hemd, jas en das dragen. En ze mogen geen straattaal gebruiken. Ze mogen dus meepraten, maar alleen als ze die volwassen manier overnemen. Daardoor zijn dergelijke trajecten maar voor een beperkte groep jongeren aantrekkelijk en toegankelijk, terwijl er ontzettend veel jongeren zijn die liever op hun eigen manier hun stem willen laten horen. En dat kan verschillende vormen aannemen. Het bezetten van een snelweg is maar één optie, en tegelijk een optie die maar voor een bepaalde groep jongeren toegankelijk is. Vaak zijn dat witte jongeren met meer privileges, die zich een confrontatie met de politie kunnen veroorloven,

omdat de verwachting is dat ze daar minder schadelijke gevolgen van zullen ondervinden. Jongeren van kleur kunnen zich dat risico niet permitteren.

In de grootstedelijke jongerencultuur uiten jongeren hun visie op maatschappelijke thema's door kunst en cultuur, bijvoorbeeld met muziek, videoclipps of Instagramposts. Zo'n expressievormen – die niet vallen binnen de formele, door volwassenen bepaalde trajecten – worden automatisch minder serieus genomen. Het zijn de jongeren zelf die de leiding nemen en hun eigen taal en stijl kiezen om hun boodschap over te brengen. Dat wordt snel afgedaan als onechte participatie en soms zelfs als weinig betekenisvol. Het gaat snel over de vorm en niet over de inhoud, bijvoorbeeld dat ze regels overtreden, onbeleefd spreken of bepaalde kledij dragen.

Jongeren willen hun stem laten horen, maar hun invloed is beperkter wanneer ze deelnemen aan zo'n formeel traject. Als je daaraan meedoet, dan moet je je vaak erg aanpassen, waardoor je authentieke stem en boodschap moeilijker overkomen. Op dat vlak zitten jongeren in een lastige positie om echt invloed uit te oefenen op de politiek.

Tegenwoordig hebben we het vaak over de nood aan veerkracht en weerbaarheid, maar de institutionele politiek gaat daar stroef mee om. In dat opzicht is engagement van jongeren veelzijdiger, flexibeler en past het beter bij de realiteit. Ze reageren niet alleen op het huidige bestel, maar verlangen ook naar een ander wereldbeeld.

Ik denk dat we als volwassenen jongeren veel serieuzer moeten nemen. Het is eigen aan jongeren dat ze grenzen opzoeken, dat ze experimenteren met vernieuwende mogelijkheden, zowel op persoonlijk als

maatschappelijk vlak. Maar als volwassenen hebben we de neiging om risico's in te perken. We willen jongeren behoeden om over de grens te gaan en in situaties te komen die schadelijk kunnen zijn voor hen of de maatschappij. We zien jongeren dus vaak als een gevaar voor zichzelf en de samenleving. We zijn erg bezig met disciplineren, terwijl de neiging van jongeren om grenzen op te zoeken net tot vernieuwing leidt. Het loslaten van de huidige status quo, het nadenken over een andere wereld en een voorstelling maken van soms radicaal nieuwe opties die nog niet gerealiseerd zijn, maar mogelijk kunnen worden als we de dingen anders aanpakken ... Die openheid vinden we als volwassenen vaak spannend. We vinden het fascinerend dat jongeren grenzen opzoeken. Natuurlijk zijn er ook jongeren die conservatieve opvattingen hebben, bijvoorbeeld over mannelijkheid en vrouwelijkheid. Maar de jongeren die de durf hebben om publiekelijk progressief te zijn, mogen daar meer krediet voor krijgen.

De inspiratie voor een nieuwe progressieve politiek vinden we op straat, schrijf je. Hoe ziet die eruit?

Mensen bedenken nieuwe, creatieve manieren om hun stem te laten horen. Tijdens de actie van Extinction

Rebellion waren er ouders die de weg niet wilden blokkeren, maar wel hun steun wilden uitspreken. Ze maakten knutselwerken – tekeningen over de toekomst – met de kinderen en hingen ze op tussen de plek waar ze zaten en de wegblokkade met het idee: de toekomst van de kinderen hangt aan een zijden draad.

Die mensen kenden elkaar helemaal niet. De straat is de plek waar je je moet verhouden tot onbekende mensen en tot het onbekende in het algemeen. Een van mijn favoriete filosofen, Jean-Luc Nancy, zei dat de stad de plek bij uitstek is waar je je altijd verhoudt tot het onbekende. De ruimte waar je moet omgaan met mensen die anders zijn dan jij, die zich anders uitdrukken, die er anders uitzien, die andere dingen belangrijk vinden. We wonen allemaal heel dicht op elkaar en kunnen niet alleen gelijkgestemden om ons heen verzamelen. De straat is de plek waar we ons leren verhouden tot de ander. En juist dat vermogen om je te leren te verhouden tot de ander, rekening te houden met de ander, elkaar ruimte te gunnen, maar je ook betrokken en zorgzaam te uiten tegenover anderen, vormt de voorwaarde voor samenwerking.

Extinction Rebellion actie in Gent

‘Het stadsleven vergt heel veel samenwerking,’ zei Richard Sennett, een socioloog die veel heeft geschreven over stedelijke ontwikkeling. Politici in de institutionele sfeer zijn soms geneigd om zich alleen te omringen met gelijkgestemden en mensen die hun taal spreken.

Ook cultuur ontwikkelt zich op straat. Soms worden bestaande elementen vermengd met iets nieuws, waardoor er iets bijzonders ontstaat dat er nog niet was. Verschillende expressievormen worden met elkaar gecombineerd. Mensen ontmoeten elkaar om uit te wisselen, om muziek te maken en te dansen, om feest te vieren, maar ook om de politieke situatie met elkaar te bespreken. Vanuit cultuur die op straat ontstaat, komt veel politiek engagement voort.

Wat bepaalt of een actie, gebeurtenis of handeling al dan niet als politiek betekenisvol kan worden gezien?

We spreken over politiek op het moment dat er een claim wordt gemaakt over de inrichting van de samenleving als geheel, en wanneer het gaat over meer dan de particuliere belangen van één specifieke persoon of groep. Vaak zien we vanuit de media en instituties dat iets pas als politiek relevant wordt beschouwd op het moment dat het zich direct verhoudt tot institutionele actoren en het binnen de kaders van formele trajecten voor politieke participatie past. Instituties proberen burgerlijke ongehoorzaamheid te diskwalificeren of gesprekken over maatschappelijke thema's in het onderwijs niet als politieke participatie te zien.

En zo zijn we terug bij conflictvermijding, bij veelstemmigheid uit de weg gaan. Terwijl ook botsing een contact betekent.

Je ziet in veel politiek-filosofische theorieën die ik interessant vind dat het vermogen om met conflict om te gaan en het accepteren dat conflict ook een onderdeel van politieke processen is, heel belangrijk is om politiek te definiëren. Politicologe Chantal Mouffe zegt dat iets pas als politiek wordt beschouwd op het moment dat er een conflict ontstaat tussen verschillende visies of belangen. Zelf denk ik niet dat het altijd over conflict hoeft te gaan, voor mij staat

vooral het besef van verschil centraal. Het besef dat we samen een samenleving vormen waarin we tot elkaar ‘veroordeeld’ zijn, waarin we tegelijk van elkaar verschillen door onze verschillende identiteiten en ervaringen. Toch zullen we de samenleving zo moeten organiseren dat het welzijn van iedereen zo goed mogelijk gewaarborgd wordt. Dat is wat politiek tot politiek maakt: het kunnen omgaan met verschil en ook met het ongemak dat daarbij komt kijken. Het is niet vanzelfsprekend dat je het altijd met elkaar eens bent, omdat je je niet in elkaar kan herkennen. Daar moet je iets mee doen. Je moet betrokkenheid tonen en je kan je niet terugtrekken in je eigen huis of bubbel. Dat maakt verhoudingen politiek.

Zal vervroegd stemrecht iets veranderen voor jongeren en hun politiek engagement?

Als je 16 jaar bent, ben je leerplichtig. En net omdat alle jongeren naar school moeten, is dat een goede manier om hen voor te bereiden op formele politiek. We hoeven ze niet per se klaar te stomen voor informele politieke expressie, want dat doen ze al uit zichzelf. Sterker nog, dat kunnen we van hen leren. Maar als het gaat om formele participatie zoals stemmen, dan denk ik dat we jongeren daarover moeten vormen, zodat ze weten wat dat betekent.

Het gaat niet alleen over de vraag of ze weten of ze mogen stemmen, maar ook over hoe je tot een politieke visie komt. Veel pubers hebben daar weinig vertrouwen in. ‘Ik weet er te weinig over, ik vind het heel moeilijk, ik doe wat mijn ouders zeggen’, klinkt het. Op school zouden we niet alleen aandacht moeten besteden aan de werking van het systeem, maar vooral aan hoe jij je eigen politieke visie ontwikkelt. Dat betekent veel meer aandacht voor discussies in de klas, voor het bespreken van het nieuws, voor het omgaan met conflicterende visies, voor het afwegen van belangen ... Die thema's krijgen in het onderwijs nog te weinig aandacht. Ik ben voorstander om de leeftijd naar 16 jaar te verlagen, maar dan moeten we er ook voor zorgen dat alle schoolgaande jongeren daar goed op voorbereid worden en dat ze leren om tot een politiek oordeel te komen.

Femke Kaulingfreks

is sinds maart 2018 lector Jeugd en Samenleving bij de Hogeschool InHolland in Amsterdam, en sinds april 2023 bijzonder hoogleraar grootstedelijke vraagstukken op de Wibautleerstoel aan de Universiteit van Amsterdam. Ze is gespecialiseerd in het verbinden van kwalitatief onderzoek waarbinnen de eigen belevingswereld van mensen centraal staat, met politiek-filosofische theorievorming.

Haar lectoraat houdt zich bezig met complexe en actuele maatschappelijke vraagstukken rondom opgroeien en opvoeden. Hoe kunnen jongeren met een diverse achtergrond in een grootstedelijke context goed en gelijkwaardig opgroeien? De stem van jongeren zelf is leidend in hun aanpak en diversiteit, inclusie en gelijke kansen zijn belangrijke aandachtsgedebieden.

Voor de Wibautleerstoel doet ze onderzoek naar praktijken van community development die door bewoners worden geïnitieerd in de stedelijke marges van Amsterdam en naar praktijken van democratische samenwerking tussen bewoners, maatschappelijk middenveld en overheid.

Ze schreef drie boeken: *Uncivil Engagement and Unruly Politics* (2015), *Straatpolitiek* (2017) en *Speelruimte voor Identiteit* (2022, samen met Stijn Sieckelink).

Ook in informele settings, zoals je sportclub of in cultuurorganisaties, zou het bespreken van maatschappelijke thema's op de agenda moeten staan.

Niet alleen voor jongeren, maar ook voor volwassenen.

Het gaat niet alleen over 'hoe gaat het met jou', 'wat heb je nodig om succesvol te worden in je leven' of 'wat heb je nodig om een goed participerende burger te worden'? We moeten ook praten over 'wat denk jij dat de samenleving als geheel nodig heeft' en 'hoe zie jij je rol daarin'? Dat doen we te weinig en dat zou meer en op meer plekken moeten gebeuren.

Onlangs heeft een cultuurcentrum een debattenreeks met jongeren georganiseerd. Op het podium hebben ze gepraat over thema's die hen boeiden en die ze zelf hadden gekozen. Tijdens de evaluatie vroegen ze aan de jongeren wat ze in dat traject als meest waardevol hadden ervaren. Hun antwoorden waren bijna unaniem: 'Het feit dat ik over iets mocht vertellen dat ik interessant vind en dat er naar mij werd geluisterd'.

Het gevoel om gehoord te worden, vinden jongeren heel belangrijk. En eigenlijk is het verontrustend om vast te stellen hoe weinig jongeren dat voelen. Jongeren maken het niet zo vaak mee dat volwassenen – met oprechte openheid en interesse, zonder oordeel – naar hun visie en ervaringen willen luisteren. Ze moeten veel van ons: ze moeten naar school, ze moeten sporten, ze moeten braaf zijn, ze moeten het maken ... Maar wie stelt hen de vraag: 'Wat vind jij belangrijk en wat denk jij dat goed is voor de samenleving?'

Wat is er veranderd sinds 2017, toen je het boek *Straatpolitiek* schreef? En zien we politiek engagement veranderen doorheen de tijd en met generaties?

Uit recent onderzoek blijkt dat jongeren meer vertrouwen in elkaar hebben gekregen, ook als ze van elkaar verschillen. Dat omgaan met verschil, dat kunnen jongeren heel goed. Nu zelfs beter dan vijf à zes jaar geleden. Tegenwoordig hebben ze minder vertrouwen in instituties, het wantrouwen tegenover overheidsinstellingen is gigantisch gegroeid. Dat heeft ook te maken met de onbetrouwbaarheid van de overheid,

denk aan de toeslagaffaire in Nederland, het niet adequaat kunnen oplossen van de vluchtelingenproblematiek, de klimaat- en vooral de coronacrisis. De overheid heeft allerlei maatregelen ingevoerd zonder na te denken over de impact op jongeren, dat heeft veel schade toegebracht aan het vertrouwen.

Het is van alle tijden en eigen aan jongeren om zich te verzetten tegen de mainstream, en de nadruk te leggen op wat we nog niet zien of weten vanuit een meerderheidsperspectief. Maar doorheen de tijd verandert de mainstream. Toen ik *Straatpolitiek* schreef, was ik vooral gefocust op wat jongeren met een migratieachtergrond doen om hun stem te laten horen en gezien te worden. Nu merk ik dat dat niet langer de belangrijkste identiteitsfactor is waarmee jongeren zich onderscheiden, omdat in grootstedelijke context de meerderheid van de jonge mensen een andere achtergrond heeft. In de grote steden wonen ontzettend veel jongeren van kleur. Zij worden nog steeds geconfronteerd met uitsluiting en racisme, maar dat zijn zeker niet de enige maatschappelijke vraagstukken waarover ze hun visie uiten. Nu gaat het ook steeds vaker over klimaat, over armoede en over de wooncrisis. Naast sociaal-economische klasse hebben ook gender en seksuele oriëntatie een grotere betekenis gekregen. Steeds meer scholen doen aan Paarse Vrijdag (Paarse Vrijdag is een dag waarop scholieren en studenten door het dragen van de kleur paars op school hun solidariteit kunnen tonen met lhbt+’ers, red.), en daar is tegelijkertijd veel discussie over. De diversiteit van tussenvormen in identiteiten speelt een grotere rol voor jongeren. Je hoeft niet man of vrouw te zijn, hetero of homo, links of rechts of wit of zwart. Er zijn tal van tussenvormen. Jongeren ontwikkelen zich in die tussenruimtes, daarin zit veel vernieuwingskracht. In mijn huidig onderzoek besteed ik meer aandacht aan de vraag: wat zijn al die verschillende tussenvormen, -verhalen, -identiteiten die jongeren ontwikkelen en die ze gewoon al vanzelf hebben en hoe ze daarvoor aandacht vragen, ook in hun politieke statements?

Zonder radicale uitdaging en institutionele erkenning krijgen we geen systematische verandering?

Ik heb veel bewondering voor Black Lives Matter, een sociale beweging die vooral gedragen wordt door jonge mensen. Hun acties hebben ervoor gezorgd dat diversiteit, inclusie en antiracisme veel steviger op de kaart staan, ook in instituties. Hoewel alles nog niet opgelost is, moeten we nu aan de slag. Dat besef is ontstaan dankzij Black Lives Matter, ik hoop dat iets gelijkaardig met de klimaatbeweging gebeurt.

Tegelijk zien we een tegenstroom van conservatieve bewegingen die alles graag opnieuw in hokjes willen plaatsen. Bij voorkeur in hokjes die we altijd al gebruikten. Kijk hoe er bijvoorbeeld meer aandacht is voor ‘natuurlijke’ vormen van mannelijkheid en vrouwelijkheid onder jongeren die zich afzetten tegen non-binaire identiteiten. ‘We hadden duidelijke hokjes die prima werkten, eeuwenlang, dus laten we die behouden’, klinkt het. Op die manier zoeken ze houvast en zekerheid in bepaalde kaders die duidelijk zijn. Bovendien is de diffuusheid van informatievoorziening gegroeid. Er bestaan veel complottheorieën. Er zijn jongeren met extreem-rechtse sympathieën die anti-overheid zijn, met weinig vertrouwen in instituties en die geloven in een bepaalde onzichtbare wereldorde waarop ze geen grip kunnen krijgen en zich vervolgens in een kleine bubbel terugtrekken. Dat vind ik een zorgwekkende ontwikkeling, en die was tijdens het schrijven van *Straatpolitiek* minder prominent aanwezig dan nu.

“Nu zien we een verschuiving naar solidariteit met anderen, het zorgen voor en het betrokken zijn bij het lot van je medemens. Daarin nemen jongeren zelf het voortouw en geven ze het goede voorbeeld.”

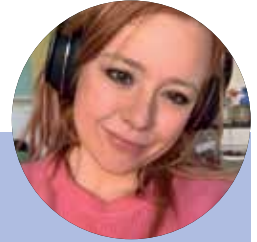
Joachim, papa van twee zoontjes, en Noëmie, mama van een dochtertje en zoontje, vormen samen met een groep ouders het Crisiskabinet Kinderopvang. Hij zat verschillende woensdagen met een kind op de schoot in de publiekstribune van het Vlaams Parlement. Haar tekening van een kinderbegeleidster die bedolven wordt onder een 'berg' van 9 kindjes vat de kern van het probleem met de kindratio in de opvang goed samen. Tijd voor een gesprek over hoe de vele individuele verhalen van ouders en begeleiders die bezorgd zijn over de opvang van kinderen, op een groter maatschappelijk vraagstuk wijzen.

“Als ouders hun stem laten horen, heeft dat meer impact”

Noëmie: Het Crisiskabinet Kinderopvang heeft zich altijd ingezet om de kinderopvangcrisis breder te bekijken en om te tonen dat een grote groep wordt geraakt. De sector kwam al jaren op straat, maar op beleidsniveau bleef het stil. Tenzij ouders hun stem verheffen. Dat heeft blijkbaar meer impact, dan als enkel de aanbieders dat doen. Daarom hebben we veel getuigenissen verzameld, in het Vlaams Parlement is er immers geen enkele partij die zich niet als een gezinspartij profileert. De grote vraag was vooral: hoe breng je zo'n verhaal zonder dat te reduceren tot je eigen groep en tot de demografie van de ouders die daar zitten, namelijk witte hooggeschoolde tweeverdieners. We hadden vrij snel contact met middenveldspelers en experts, dus we toetsen onze communicatie ook met hen af.

Joachim: Ik ben zeker geen expert in de inhoudelijke en technische materie, maar ik ben wel de expert in mijn eigen situatie en in de crisis in de praktijk. Mijn zoontje zat in de grootste crèche van Gent, om de zes dagen sloot daar een leefgroep. Telkens op andere willekeurige dagen. En dat gebeurde niet alleen in Gent, ook in Antwerpen, Brussel ... Meer dan genoeg voorbeelden toonden hoe de sector in elkaar stuipte en hoe veel ouders getroffen werden.

Noëmie: Het is schipperen: je wil geen gitzwart beeld ophangen van de sector die uiteindelijk wel doordooft met de riemen die ze heeft. We willen ook op geen enkele manier suggereren dat het onveilig is in crèches van Vlaanderen. Ik geloof dat er ongeveer rond 4% van de crèches een dossier wordt opgesteld; en natuurlijk moeten we de gesprekken over gewonde en zelfs gestorven kindjes voeren. Alleen zie je dat in de crèches waar het goed gaat meer en meer medewerkers daar ook

Noëmie Willemen

is onderzoekster, illustratrice en blogster. Ze werkt als historica aan de École de Sexologie et Sciences de la Famille (UCLouvain) en doet onderzoek naar de cultuur en wetenschap rond geboortes in de 20ste eeuw. Daarnaast deelt ze haar tekeningen op Instagram als @lecoeuramareebasse, en maakte ze illustraties voor verschillende boeken zoals *Het huis met de gele deur* en de reeks rond Wilma Wonder.

Joachim Boderé

werkt bij het Agentschap Justitie en Handhaving rond de aanpak van intrafamiliaal geweld. Daarvoor was hij 11 jaar aan de slag bij de Federale Politie, onder andere voor de uitbouw van het Oost-Vlaamse zorgcentrum na seksueel geweld. In een verder verleden mobiliseerde hij voor de Climate Express Belgen om deel te nemen aan de klimaatbetogingen en organiseerde hij fietstochten naar de klimaattoppen in Parijs (2015) en Bonn (2017). Op dit moment is hij voorzitter beweging bij Vooruit Gent.

“Om onze demografie te bereiken, is Instagram het gemakkelijkste medium.”

Noëmie Willemen

een prijs betalen. Weet je hoeveel begeleiders er al zijn uitgevallen met een burn-out?

Joachim: Mijn eerste kind heeft ongeveer 4 à 5 begeleiders gehad, mijn tweede zal zo'n 30 gezichten gezien hebben. Ik moest mijn zoontje vaak 's morgens afzetten met de melding: 'Hier is hij, ik heb jou nog nooit gezien, jij kent hem niet, hij heeft het moeilijk, maar ik moet gaan werken en moet hier voor vijf uur terug zijn'. Dat is niet haalbaar. En ik wijs zeker niet naar de sector, want ze deed wat mogelijk was. Maar het volledige systeem werkt niet meer.

Noëmie: Het mag ook niet alleen gaan over 'er zijn te weinig plaatsen', want dan creëert de overheid ze bij zonder structureler na te denken. Je moet het grotere plaatje schetsen. Daarin past dus dat beeld van '9 is te veel' (de kindratio van één begeleider voor negen kinderen) tegen zo'n slechte verloning en arbeidsomstandigheden. En de eerste groep die dat voelt, zijn de kinderbegeleiders. Je kan niet vragen dat één iemand alleen voor negen kinderen zorgt. En op het moment dat er iemand naar het toilet moet, staan ze alleen voor achttien kinderen. Dan mag je nog de beste kinderbegeleidster zijn, dat is niet veilig. Het punt dat wij wilden maken, was dat de overheid omstandigheden creëert waarin het alleen maar fout kon gaan en gegaan is.

Joachim: Daarom vertrokken al mijn berichten op sociale media bijna altijd vanuit de booschap: de kinderbegeleiders verdienen beter of hebben meer nodig dan dat ze nu krijgen, en dat heeft gevolgen voor de ouders.

Jullie hebben verteld over het falende systeem. De zorglast is hoog voor ouders en verzorgers, maar ook voor grootouders en andere zorgberoepen. Je voelt de zoektocht naar een brede beweging. Hoe geraak je voorbij dat individuele niveau als je eigen

zorgen zo groot zijn?

Noëmie: Het is niet zo gemakkelijk om beweging te maken rond kinderopvang, zeker als je je alleen maar richt op de mensen die op dat moment de gebruikers zijn. Dat is een kleine groep. Bovendien gaat je kind al bij al 2,5 jaar naar de opvang. Dat is beperkt, je bent er bij wijze van spreken van af als je eruit stapt. Ons punt is: dit gaat over zoveel meer. Dit gaat niet alleen over ouders die niet kunnen gaan werken, omdat ze geen opvang hebben. In ons Crisiskabinet zit een koppel: zij is huisarts en haar man staat in het vierde leerjaar. Als hun crèche sluit, dan is er ofwel een volle wachtzaal ofwel een klas zonder leerkracht. Daardoor is de kinderopvang een didactisch voorbeeld, omdat het vaak aan het begin staat van een keten, van een economisch model ook.

Joachim: Ooit organiseerden we een grootoudernamiddag. Als je de grootouders mee hebt, dan wordt dat een grote groep. Het vertakt snel, waardoor we effectief beweging konden maken.

Noëmie: De maatschappelijke aandacht voor de eerste leeftijd – de eerste 1000 dagen – en voor ouderschap in het algemeen stijgt. Veel ouders worstelen met hun ouderschap. Dat is een soort generatieconflict, want waarom vindt deze generatie het ouderschap zoveel zwaarder? Ik vind het niet slecht om dat te verbinden. Want tegelijkertijd storten er publieke diensten in – niet alleen de kinderopvang, maar ons volledig zorgsysteem wankelt – en wordt er vanuit de overheid veel meer verantwoordelijkheid bij het individu gelegd. Dat zijn interessante debatten.

Die debatten voer je niet alleen publiek. Het gedeelde thema schuilt ook in partnerschappen en verbondenheid met spelers op het middenveld. Wie deelt jullie inzet op het thema?

Joachim: VOKA bijvoorbeeld, zij vragen ook naar oplossingen, omdat ze merken dat er veel werknemers in de problemen zitten en dat gevolgen heeft op de

HET ONTSTAAN VAN HET CRISISKABINET KINDEROPVANG

In maart 2020 komt de kinderopvangsector op straat. Met een duidelijk signaal: we zitten op ons tandvlees. Systematische onderfinanciering. Lage verloning voor begeleiders met weinig opleiding. Te veel kinderen per begeleider sinds de verhoging van de kindratio (het aantal kinderen dat per begeleider wordt toegelaten), namelijk 9 in 2014. Weinig middelen voor pedagogische en logistieke ondersteuning.

Twee dagen later gaat het land in lockdown. Iedereen zit thuis, behalve de mensen met een essentieel beroep. En hun kinderen. Zij blijven naar de kinderopvang gaan. Toch krijgen hun verzorgers weinig aandacht, ze komen zelden aan bod in de persconferenties en krijgen geen voorrang bij vaccinaties, terwijl ze al die tijd blijven werken en zorgen. Wat voordien al niet recht zat in de sector, groeit nog schever tijdens de covidpandemie. Begeleiders vallen uit, crèches sluiten of schakelen over op minimale dienstverlening. De druk op de sector breidt zich ook uit naar de ouders.

‘In 2021 was mijn crèche ongeveer 120 dagen open met beperkte openingsuren tussen 8 uur en 17 uur. Hoe combineer je dat met een voltijdse job? Dat lukt een paar dagen, maar geen drie maanden aan een stuk. Dan werk je geen enkele volledige werkdag. Bovendien mocht mijn kind – een ‘coronakind’ – niet komen van zodra hij meer dan 38 graden temperatuur had. Hij is op een maand tijd zeven dagen naar de crèche geweest, de andere dagen moest hij thuisblijven door een iets hogere lichaamstemperatuur. Dan waren er nog sluitingsdagen door de verminderde dienstverlening, en de sluitingsdagen omdat er *tout court* niemand was. We spreken dus over bijna 60 sluitingsdagen op een jaar waarop mijn kind niet kon gaan. Maar wie heeft er zoveel verlof? Het systeem stuikte alsmaar meer in elkaar’, vertelt Joachim.

In het voorjaar van 2022 sterft een kindje in opvang ‘t Sloeberhuisje. De publieke verontwaardiging is erg

groot. Minister van Welzijn Wouter Beke neemt ontslag. De crèche in crisis biedt geen veilig opvang en bovendien is er weinig tot geen controle op die veiligheid. Er komt een onderzoekscommissie – die zich focust op het veiligheidsvraagstuk – en een parlementaire commissie – die zich bezighoudt met de personeelstekorten en kindratio. Pedagogen en vooral Brusselse kinderopvangaanbieders verenigen zich in de actiegroep De Eerste 1000 Dagen om het belang van structurele maatregelen te benadrukken. Maar net die vraag lijkt in de Septemberverklaring van 2022 nog steeds niet gehoord wanneer de extra investeringen vooral gaan naar de uitbreiding van de inspectie en het toezicht.

Dat lijkt een kantelpunt voor een groep ouders. Vanuit hun persoonlijke betrokkenheid en verontwaardiging volgen ze het thema. Ze zijn uitgeput, gefrustreerd en boos. Steeds meer mensen delen hun verhaal op sociale media, op televisie en in kranten. Het is tijd voor actie. Vanuit verschillende windrichtingen vinden ze elkaar en komen ze samen. Het is de start van het Crisiskabinet Kinderopvang.

28 weken lang trekt een groep geëngageerde ouders met hun kinderen elke woensdag naar het Vlaams Parlement en zitten ze tijdens de plenaire zitting op de publiekstribune. Het is hun manier om de crisis in de sector te symboliseren aan de politici. Ze wandelen ook mee in betogingen van de zorgsector en trekken ouders en lokale kinderopvangen mee met poster- en brievenacties. Ze hameren op structurele oplossingen voor de opvangcrisis want – zo klinkt hun baseline – ‘9 is te veel’.

werkvloer, waardoor ook de werkgevers worden getroffen.

Noëmie: Na de Septemberverklaring van 2022 startte minister van Welzijn Crevits een Toekomstgroep met daarin de belangrijkste stakeholders zoals werkgevers en vakbonden, de Gezinsbond, het Netwerk tegen Armoede, experts zoals professor Wim Van Lancker en Michel Vandenbroeck ... Ook de sectororganisaties van De Eerste 1000 Dagen mochten mee aan tafel, daar waren ze heel blij mee. Feministische organisaties – die altijd voor een delegatie in het parlement zorgden – zijn ook mee aangesloten. Wijzelf hebben besloten om dat niet te doen, omdat we ons vertegenwoordigd voelen door wie wel aan tafel zit en omdat er genoeg expertise aanwezig is. Bovendien wilden wij focussen op onze rol als oudergroep. Als ouders kunnen wij een hardere taal spreken dan de sector. Wij kunnen het meest kritisch zijn, ook naar de overheid toe.

Joachim: Bovendien heb ik de kennis en kunde niet om aan mee aan tafel te discussiëren, ik hoef dat ook niet op te lossen. Maar ik kan wel het thema een heel jaar lang warm houden. Met nog honderden ouders achter mij. Dat verhoogt de druk. Het is niet dat wij zo graag elke woensdag met een kleuter naar het parlement trokken. Maar de impact was groot.

Was de impact groot genoeg? Is er perspectief, zeker sinds de Septemberverklaring van 2023 met de belofte van forse nieuwe investeringen? Heeft het Crisiskabinet als burgerbeweging haar doel gehaald?

Joachim: We waren effectief het eerste punt in de bespreking van de Septemberverklaring. Dat maakt ons gelukkig. Onze acties hebben daartoe bijgedragen, dat geloof ik wel. De overheid trekt 270 miljoen euro uit. Dat is een aanzienlijk bedrag, zeker in vergelijking met andere sectoren. Als leek vind ik het moeilijk om daarop commentaar te geven, we hopen vooral dat ze het goed invullen.

Noëmi: Dit is een erg technisch dossier, je kan dat zo moeilijk publiek vertalen. We proberen dat, we vragen wat beleidsbeslissingen betekenen en proberen

te begrijpen naar wat er gezegd wordt. Omdat we moeten evalueren. Om onze communicatie te bepalen. In het voorjaar komt de Toekomsttafel naar buiten met haar visie en resultaten. Dan vind ik het logisch dat de overheid naar hen luistert. En de invulling is inderdaad cruciaal. In september lanceerde het Vlaams Welzijnsverbond nog snel een duidelijke petitie met de vraag naar “betere opleiding”, “lagere ratio” en “betere werkomstandigheden”. Omdat ook zij aanvoelden dat het debat vooral over plaatsen creëren – de economische functie – ging. “Vanuit die Toekomstgroep schrijven we de kinderopvang van de toekomst uit”, klinkt het bij politici. Ik ben benieuwd om te zien hoe ze dat gaan doen. We staan voor een verkiezingsjaar waarin wij van elke partij willen zien dat ze de kinderopvang niet vergeten is.

In dit dossier is de verhouding tussen ‘de politiek’ en ‘het politieke’ getekend door overleg in die Toekomstgroep, maar toch ook door felle kritiek?

Noëmie: Ik kan niet zeggen dat mijn partijpolitiek vertrouwen zeer hoge toppen heeft gescheerd in dat parlement. Je zit daar met gedupeerde ouders, vaak ook met mensen uit de sector. Het was frustrerend en pijnlijk om te horen hoe politici in algemene termen naast de kwestie praten. Dit is nochtans geen probleem in Vlaanderen alleen of van deze regering, je ziet het ook in omringende landen.

Joachim: Ik vroeg me vaak af of de politiek deze crisis genoeg vat. Ze grijpen soms terug naar antwoorden van 20 jaar geleden. Ik voelde me niet vaak vertegenwoordigd. Voor mij gaat dit ook over samenwerken. Ik zit in die zaal van het Vlaams Parlement, omdat de oplossing vanuit die zaal moet komen – nergens anders. Dat niveau moet beslissen. Daarom is het belangrijk om die urgentie over te brengen, zodat zij ermee aan de slag gaan.

Noëmi: Absoluut. Niet iedereen komt met dezelfde oplossingen. Bovendien willen we niet gewoon ‘een’ oplossing, maar wel een goede en duurzame oplossing. Daarvoor zijn wij kritisch. Daar kan je ook een verschil maken door de verschillen rond

de tafel in te zetten. We weten dat deze crisis niet in een knip opgelost kan worden. Dat verwachten we ook niet, maar we verwachten wel toekomstplannen. Veel oplossingen die nu naar voren worden geschoven, zijn economisch ingegeven. De federale regering maakt flexijobs in de kinderopvang mogelijk, de Vlaamse regering laat logistieke medewerkers meetellen in de ratio om kinderbegeleiders te ondersteunen. Dat creëert een onveilige situatie. Als dat meetelt, bestaat het risico dat je dubbel zoveel kinderen mag opvangen, omdat er een poetshulp is aangenomen. Zo kan je inderdaad die economische functie ondervangen, maar wij hameren fel op de pedagogische en sociale functie van kinderopvang. Dat maakt dat de crisis van de kinderopvang politiseert. Het thema doorbreekt het individualiserende verhaal van “jij met je kind, alleen op je eilandje, eventueel met een ploeterende grootouder erbij”. Er zijn publieke diensten nodig, daar kunnen we moeilijk naast.

Een van dé vragen die journalisten ons altijd gesteld hebben was waarom we dit aan de overheid vroegen. Waarom we het zelf niet oplosten door bijvoorbeeld meer privécrèches te organiseren. Dan kom je erg dicht bij het kerntakendebat. Kinderopvang is een van de pijlers in onze samenleving.

Het is inderdaad een verhaal dat resoneert. Hoe belangrijk zijn sociale media daarvoor?

Joachim: Voor mij is dat deel van de actie, omdat het snel en effectief aanzet tot eenvoudige acties. Voor een sintactie hebben we kleurplaten gemaakt en uitgedeeld in verschillende crèches, de kinderen konden ze inkleuren. Aan ouders en begeleiders vroegen we om die tekening te verspreiden op sociale media. We hebben die tekeningen in een grote jute sintzak afgegeven aan de minister. En als dan ook grotere profielen met veel volgers – zoals Noëmi – die acties delen, dan groeit je bereik. Onze boodschap is simpel genoeg om ze breed te verspreiden.

Ook al is het een technisch verhaal over kindratio en personeelszaken. We konden dat vertalen naar een breed publiek. Visueel vond ik dat het makkelijkste vatbaar in de tekening van de begeleider met 9

kinderen. Je ziet negen kinderen zitten in haar nek, op haar schouders, op de grond ... Wie dat ziet, denkt: dit is niet goed, dit is te veel. De tekening werd massaal gedeeld, en ook omhoog gehangen in crèches.

Noëmi: We hebben het expres vaak schattig gemaakt, omdat dat makkelijker verteerbaar is dan alleen maar boze verhalen. Om onze demografie te bereiken, is Instagram het gemakkelijkste medium. Daar zitten nu eenmaal die dolgedraaide, scrollende ouders (*lacht*). Het is een dankbaar platform om op een laagdrempelige manier te vragen of ze een poster willen kleuren en delen. Zo probeerden we de drempel zo laag mogelijk te leggen om deel te nemen.

En toch zijn er ook altijd heel veel ouders – die sluitingsdagen aan het opvangen waren – mee naar het parlement gegaan. Dat is niet simpel. Het is belangrijk om zichtbaar te zijn en te blijven. We vonden het bijvoorbeeld evident om mee te stappen met de non-profit betoging.

Joachim: Sociale media alleen zijn onvoldoende om tot een beweging te komen. Voor mij moet er ook een actieve, mobiliserende component zijn. Maar niet iedereen heeft de mogelijkheid om fysiek te participeren, waardoor breed gedragen acties op sociale media ook effectief de kans bieden om mee te helpen. En dat is positief.

Aan de andere kant zie je ook dat zo'n hashtag #9iste veel het heel concreet maakt. Het geeft mensen ook de mogelijkheid zich iets toe te eigenen.

Noëmi: Het ging ons niet over de morele boodschap van '9 is te veel', maar over de concrete, materiële boodschap. Negen heeft een duidelijke *fall-out*. Daarmee willen we mensen bereiken. Zo kunnen we ons richten op het Vlaamse beleidsniveau om zaken te vragen die helemaal zijn afgetoetst met de sector. We hebben daar veel over nagedacht. Hoe willen we ons positioneren? Willen we mee in dat Toekomstoverleg? Hoe verhouden we ons tot de vakbond? ...

Het voorbije jaar heeft de media de kinderopvangcrisis uitgediept en structureler in beeld gebracht. We waren het eerste item in de beleidsverklaring. Het gesprek in de samenleving wordt gevoerd. Ook al zijn we het niet allemaal eens of dragen we niet dezelfde oplossingen naar voren, toch zien we ook de verwezenlijkingen. We hebben zichtbaarheid gegeven aan een sector die zich lang onzichtbaar heeft gevoeld. Dat moeten we nu warm houden, want dit mag nooit meer gebeuren.

Door de individuele vragen hoger te tillen, ga je voorbij de individuele oplossingen en kom je tot een bredere beweging?

Noëmi: We ondersteunen dat verzet – in het parlement je kop tonen en tamtam maken – werkt. Ook al geloven mensen dat niet.

Joachim: Ja, maar dan moet je er voluit voor gaan en blijven doorgaan. En je moet vooral een goed verhaal hebben: simpel en duidelijk, waarvan veel mensen last hebben en waarin ze zich kunnen herkennen. Dan ben je vertrokken. Want het gaat niet over een individuele ervaring, maar over een breed gedragen verhaal, dat mensen stimuleert om er effectief iets aan te doen.

“Ik ben zeker geen expert in de inhoudelijke en technische materie, maar ik ben wel de expert in mijn eigen situatie en in de crisis in de praktijk.”

Joachim Bodere

Alena Capova

Kennismaking met Jeroen Buytaert van Buurtwerking Elegast – Den Dam in Antwerpen-Noord. Een boeiende babbel over hun werking en de mogelijkheid om te komen inspireren op onze jaarlijkse ontmoetingsdag Community Brouwers: innovatie- en netwerkdag voor communities (30 november 2023 in Antwerpen).

Alena Capova

Voorbereiding voor een pitch voor studenten communicatiewetenschappen ingeschreven in het vak 'Community Service Learning' aan UGent. Welke communicatie- en/of nudgingtechnieken kunnen we gebruiken in gemeenschapsmunten? Studenten Manon en Esther nemen die vraag onder de loop in het kader van hun stageopdracht in het tweede semester.

Alena Capova,
sociaal innovator/
projectbegeleider
Muntuit

Alena Capova

Team Muntuit wordt ondersteund door fantastische vrijwilligers en experts tijdens onze selectiedag voor een nieuwe collega Aanstoker voor projecten en relaties! Drie straffe kandidaten, vijf uur kennismaking en uitdagende opdrachten. Nu nog beslissen wie de beste match is!

Alena Capova

Ik geniet 5 minuten van het groen op de weg naar mijn coaching met Dette van Zeeland (Golven Maken). In het kader van de Innovatieve ArbeidsOrganisatie begeleidt Dette ons team in sociocratie en biedt ze ook vier individuele coachingsessies.

Alena Capova

In de voormiddag heb ik een fijne kennismaking met andere Pulsegenoten op de Trefdag van het Pulse Transitienetwerk in Brussel.

Alena Capova

In de namiddag ga ik naar een boeiende uitwisseling over degrowth en welzijns-economie met een paar concrete ideeën voor onze campagne rond Bruto Lokaal Geluk.

Werk in beeld

praktijk

Het Netwerk tegen Armoede wil
beleidsparticipatie mogelijk maken
voor mensen in armoede.

“Mensen houden niet altijd rekening met onze stem”, vertelt Cindy Van Geldorp van het Netwerk tegen Armoede. Met ‘onze stem’ bedoelt ze de kennis en ervaring van mensen in armoede die het gevoel hebben dat ze niet gehoord worden door diverse partijen in onze samenleving. “Daarom strijdt het Netwerk tegen Armoede al 20 jaar, maar eigenlijk al langer via onze verenigingen, voor het betrekken van mensen met armoede ervaring bij verschillende beleidsniveaus”, vult Heidi Degerickx aan.

“Met de verhalen van mensen in armoede tonen we dat structurele veranderingen nodig zijn”

Wat is het Netwerk tegen Armoede en hoe zijn jullie georganiseerd?

Cindy: Wij zijn een netwerkorganisatie van 61 verenigingen waar mensen in armoede het woord nemen, verspreid over Vlaanderen en Brussel. Samen willen we armoede en sociale uitsluiting uit de wereld bannen, daarvoor werken we volgens 6 criteria: armen verenigen zich, armen het woord geven, werken aan maatschappelijke emancipatie, werken aan maatschappelijke structuren, dialoog en vorming en armen blijven zoeken.

Het Netwerk tegen Armoede werd in 2003 opgericht met de komst van het Vlaamse Armoededecreet. Toen kwam er eindelijk erkenning om mensen in armoede

meer te betrekken bij alle beleidsniveaus – lokaal, regionaal en federaal – en in debatten. Veel van onze verenigingen bestaan echter al langer. Ze ontstonden vanuit het opbouwwerk of het CAW of vanuit een groepje vrijwilligers die samen iets wilden opzetten.

Heidi: Het aantal initiatieven rond armoedebestrijding schiet als paddenstoelen uit de grond. Die verenigingen ontstaan vaak door directe noden: er is een tekort aan kledij, voedsel, schoolgerief, een babytheek ... Gelukkig willen veel mensen die het beter hebben, uit solidariteit iets doen voor hun medemens. En hoewel dat erg waardevol is, bestrijdt het geen armoede. Dat is noodhulp.

Cindy Van Geldorp

werkt sinds 2018 bij het Netwerk tegen Armoede als ervaringsdeskundige in armoede en sociale uitsluiting. Ze doet beleidswerk, geeft vormingen en is samen met algemeen coördinator Heidi Degerickx woordvoerdster. Ze was meer dan 12 jaar lid van vzw Recht-Op Jongeren, een vereniging waar jongeren in armoede het woord nemen.

Heidi Degerickx

is licentiaat pedagogische wetenschappen en sociaal agoog. Ze werkt al 20 jaar met en vanuit de kennis en ervaring van mensen in armoede aan structurele armoedebestrijding. Eerst ging ze aan de slag in een Aalsterse vereniging waar mensen in armoede het woord nemen, nadien deed ze onderzoek naar de rol en betekenis van de stem van mensen in armoede in beleidsprocessen en in 2021 werd ze algemeen coördinator van het Netwerk tegen Armoede.

Vaak blijft het daarbij, maar uit sommige initiatieven groeit meer. Omdat de vrijwilligers veel contact hebben met mensen in armoede, horen ze hun verhalen en willen ze meer doen dan alleen maar kledij en voedsel uitdelen. Ze brengen mensen in armoede samen en organiseren groepsmomenten. Meer en meer ontstaat er bewustwording. Zodra een vereniging wil werken rond onze 6 criteria, verleggen ze hun focus naar het verzamelen van de verhalen van mensen in armoede als bron van kennis. Ze luisteren, analyseren, bepalen knelpunten, bereiden een dossier voor en stappen naar het beleid. Als een vereniging de stap zet van 'we brengen mensen samen' tot 'we zetten een thematische werking op en willen het beleid adviseren samen met en vanuit de stem van mensen in armoede', dan dragen ze bij aan structurele armoedebestrijding. Dan kunnen ze erkend worden door de overheid en hebben ze recht op een subsidie. Zo kunnen ze werken aan hun vrijwilligersbeleid en visieontwikkeling. Onze taak is om hen daarin te begeleiden. Er is immers een verschil tussen vanuit een groot hart werken en impact maken op het beleid. In een samenleving met veel liefdadigheidsinitiatieven merken we soms dat we eerder stilstaan dan vooruitgaan. Als het debat over lege brooddozen gaat in plaats van gelijke kansen en kostenbeheersing in het onderwijs, dan klopt er iets niet. Een brooddoos is slechts een symptoom van een groter probleem.

Het is belangrijk om te weten dat we geen koepel zijn. In andere sectoren zoals de sociaal-culturele en de welzijnssector worden veel regelingen bovenlokaal aangestuurd. Dat is bij ons niet het geval. Wij betrekken bij elke stap mensen in armoede. Onze meerjarenplanning bijvoorbeeld wordt mee opgesteld door mensen in armoede uit de verenigingen.

“We zijn de brug tussen de verenigingen die in steden en gemeenten werken en de beleidsmakers.”

Heidi Degerickx

In het begin van jullie voorstelling viel mij het woordje ‘eindelijk’ op. In de betekenis van: ‘eindelijk’ luisteren we naar mensen in armoede...

Heidi: Mensen in armoede hebben vaak het gevoel dat er van alles aan hen wordt gevraagd, dat er veel verantwoordelijkheid bij hen wordt gelegd voor zaken die niet goed lopen, maar dat er heel weinig naar hen wordt geluisterd. En hoewel we sinds 2003 formeel erkend zijn, en zowel het Netwerk tegen Armoede als de verenigingen zeer hard werken, garandeert dat vandaag nog steeds niet dat er iets met onze signalen gebeurt of dat er rekening mee wordt gehouden. Dat blijft een dagelijkse strijd.

Het idee van ‘ze luisteren niet naar ons’ heerst nog steeds?

Cindy: In 2023 is dat jammer genoeg nog steeds het geval. ‘Er wordt over ons geschreven en gepraat, maar niet met ons’, geven mensen in armoede aan. Dat gevoel leeft sterk. Ik heb dat ook al gemerkt. Als Heidi en ik samen in een debat zitten, dan merk ik dat mensen geneigd zijn om aan haar de structurele vragen te stellen, terwijl ik vooral mijn verhaal ‘als arme’ moet delen. Hoewel ik bepaalde theoretische kennis niet heb, beschik ik wel over praktijkervaring doordat ik in armoede geboren en opgegroeid ben. Ik zat er middenin. Maar soms voelt het alsof ze Heidi’s inbreng serieuzer nemen dan die van mij.

Heidi: Mensen in armoede hebben geleerd dat wat ze vragen of zeggen, minder waard is. Ze krijgen vaak te horen dat ze het niet goed doen. En als ze praten, dan wordt er vooral met medelijden gekeken. In onze verenigingen worden ze aangesproken op het feit dat zij kennis hebben waarover ik nooit zal beschikken. Ik heb een doctoraat geschreven over de opdracht en missie van onze verenigingen, daarin heb ik dat mechanisme omschreven als: je hebt stem als spraak en stem als spektakel. Als Cindy haar verhaal vertelt, dan bekijken we dat als spektakel: ‘de arme brengt haar verhaal’. Als ik iets zeg, dan beschouwen mensen dat eerder als rationele argumenten. Dat is stem als spraak. Wij willen dat idee doorbreken. Ik leg evenveel emotie in mijn opinies, terwijl Cindy op een heldere manier argumenten en feiten aanhaalt over hoe uitsluiting werkt en waar het fout loopt. Maar je moet het willen horen natuurlijk.

Cindy: Daarom ben ik altijd zo blij als Heidi zegt: “Verdorie, ze hebben alleen mij gevraagd voor een debat. Ik ga antwoorden dat we allebei aanwezig moeten zijn.” Soms doe ik dingen zonder haar, maar ik vind het belangrijk om samen woordvoerster te zijn. Bovendien voel ik me meer gesteund en meer zeker van mijn stuk om iets te zeggen.

Heidi: Nochtans heb ik, die de uitsluiting niet heeft gevoeld, geen mandaat om te spreken zonder iemand als Cindy naast mij. Zij wel. Maar als zij praat, erkent de toehoorder haar stem niet volledig. Die interpreteert dat als emotie.

Cindy: Als woordvoerster is het niet mijn bedoeling om alleen maar mijn getuigenis te brengen, maar om het verhaal ook open te trekken naar de structurele signalen en knelpunten die we vanuit de verenigingen krijgen. Armoede is een schending van grond- en mensenrechten, maar mensen bekijken dat niet zo.

Waarom horen we enkel de spektakelstem?

Heidi: Iedereen is verantwoordigd over armoede. Dat zijn mensonwaardige levensomstandigheden. We zijn het er allemaal over eens dat het niet kan, en dat we daar collectief iets aan moeten doen. Die emoties doen iets met ons.

Cindy: Het heeft ook te maken met de manier waarop we naar iets kijken. Vaak doen we dat met onze eigen bril en staan we meteen klaar met oplossingen. “Ik ga je iets geven, en dan is het opgelost”, zeggen ze. Maar zo werkt het niet. Neem nu het voorbeeld van online schoollessen. De oplossing lijkt simpel: geef iedereen een laptop. Wat moeten mensen in armoede doen die thuis geen internetverbinding hebben? Het zit ook in kleine dingen. In het onderwijs geldt de regel dat alle kinderen hun laptop thuis moeten opladen, omdat er op school onvoldoende stopcontacten zijn. Iedereen komt toe met een volledig opgeladen laptop en gaat naar huis met een lege batterij. Stel dat een gezin een budgetmeter heeft, stel dat ze nog maar een minimum aan stroom hebben, hoe ga je dan je laptop opladen of je huiswerk maken? Daar staat de samenleving niet bij stil. Dat soort verhalen ontdek je pas door met mensen in armoede te praten. Onderzoek ontdekt die verhalen niet. Je hebt de praktijk nodig. Dat doen wij. Tijdens de coronacrisis hebben we bijvoorbeeld

getoond wat isolement met onze mensen heeft gedaan en welk inkomensverlies ze hebben geleden. De getuigenis was dat veel mensen uit onze verenigingen zeiden: “Lockdown? Welke lockdown? Voor ons voelt dat altijd zo.” Wij willen de structurele problemen en knelpunten naar boven brengen vanuit de ervaringen van de mensen in armoede, en vertalen naar alle beleidsdomeinen. Daarbij proberen we allerlei taboes over armoede te doorbreken. Zo zetten we ook in op beeldvorming. Zwart-wit foto’s versterken het vooroordeel, woorden zoals ‘marginalen’ zijn stigmatiserend. Als iemand uit een vereniging wordt geïnterviewd, dan bespreken we hoe die persoon omschreven wil worden. We pleiten ervoor dat hij of zij daarover zeggenschap heeft.

Jullie willen op verschillende niveaus participatie voor mensen in armoede mogelijk maken. Hoe organiseren jullie dat in het netwerk zelf?

Cindy: We hebben verschillende manieren om met mensen in armoede in gesprek te gaan. De meeste beleidscollega’s hebben een overleggroep over hun beleidsthema zoals werken, onderwijs, wonen of cultuur. In die overleggroep komen mensen uit de verschillende verenigingen samen om uit te leggen wat ze zien en tegen welke drempels ze botsen. De beleidsmedewerker neemt die ervaringen op in zijn beleidsdossier om daar dan, afhankelijk van het thema, mee aan te kloppen bij de bevoegde minister op Vlaams of federaal niveau.

Heidi: Die directe dialoog is belangrijk en typisch voor onze werking. Het decreet voorziet een Verticaal Permanent ArmoedeOverleg (VPAO), dat is ons recht om in overleg te gaan met de beleidsmakers in Vlaanderen. Wij zijn niet met hulpverlening bezig, maar met de kennis en ervaring van mensen in armoede. Het is niet de bedoeling dat ze die enkel met ons delen zodat wij er verder mee aan de slag gaan, maar dat zij zelf hun stem laten horen. Daarom gaan we samen met mensen in armoede naar zo’n VPAO.

Cindy: Dat is niet altijd gemakkelijk. Het is niet omdat je lid bent van een vereniging, dat je meteen mee bent met participatie en het beleidsproces. Dat vraagt tijd.

Heidi: Mensen in armoede voelen zich vaak onrecht aangedaan. Er is hen ook veel onrecht aangedaan.

Tegelijkertijd wordt er vaak tegen hen gezegd: “Het is je eigen fout.” Als ze dat lang en vaak genoeg tegen je zeggen, dan geloof je dat. Het individueel schuldmodel tiert welig. Als mensen naar onze verenigingen komen, hebben ze veel schroom. Dan hebben ze vooral noden op korte termijn en zijn ze geen structurele denkers.

Ik heb lang in een vereniging gewerkt. Je kan zorgen dat het lokaal open is, dat er koffie is, dat het gesprek respectvol verloopt ..., maar mensen in armoede kunnen iets voor elkaar betekenen wat ik nooit voor hen kan doen, namelijk erkenning en herkenning vinden bij elkaar. Als ik merk dat er 20 mensen aan tafel zitten van wie er 10 iets gelijkaardigs hebben meegemaakt met een bepaalde dienst, dan is het mijn rol om aan te geven dat er meer aan de hand is. Dan duid je structurele knelpunten aan. En het is die stap waardoor mensen meegaan naar een minister om aanbevelingen te doen. Het is de switch tussen ‘het is mijn fout, ik voldoe niet’ naar ‘er zijn structurele problemen die buiten mijn verantwoordelijkheid liggen, die met wetgeving en beleidsprioriteiten te maken hebben’ en ‘er moet iets meer aan de hand zijn dan louter ik die het niet goed doe’. Dat proces is onze kerntaak, en op netwerkniveau zorgen we dat dat samenkomt.

Cindy: Daarnaast ondersteunen we de werkers in onze verenigingen bij vragen zoals: hoe krijg ik mijn wetgeving in orde? Hoe ga ik om met anderstalige nieuwkomers? Hoe kan ik groepen verbinden? ... Verder organiseren we elk jaar een vijfdaagse basisvorming voor nieuwe werkers. We hebben ook Forumdagen en thematische dagen, bijvoorbeeld over diversiteit.

Heidi: Omdat we een netwerkorganisatie zijn, proberen we zo weinig mogelijk hiërarchisch te werken. Dan plannen we bijvoorbeeld een kort, online overleg over hoe we ervoor gaan zorgen dat de stem van mensen in armoede tijdens de verkiezingen gehoord wordt. We doen een voorstel en duiden het belang. We vragen wat de leden daarvan denken, hoe zij dat lokaal zien en wat we kunnen ontwikkelen zodat ze over extra tools beschikken. Die samenwerking en bundeling van krachten, dat is de kern van onze werking.

Kunnen jullie iets meer vertellen over de connectie tussen de overheid en mensen in armoede?

Heidi: Het netwerk faciliteert. We zijn de brug tussen de verenigingen die in steden en gemeenten werken en de beleidsmakers.

Cindy: Dat gebeurt op verschillende manieren. We spraken al over het Verticaal Permanent ArmoedeOverleg waarbij wij het initiatief nemen. Soms gebeurt het omgekeerde en vraagt een minister of een kabinetsmedewerker om bijvoorbeeld een armoedetoets te doen op een nieuw decreet. Omdat wij zo participatief en bottom-up werken, is het een uitdaging om daarvoor mensen te vinden, die mee zijn met de structurele materie, die zich kunnen voorbereiden en zo'n gesprek in goede banen kunnen leiden. Soms lukt dat niet op korte termijn, maar dan neem ik of mijn collega-ervaringsdeskundige het over. Verder nemen Heidi en ik regelmatig deel aan panelgesprekken. Wij zijn allebei woordvoerder van het Netwerk tegen Armoede. Door onze ervaringen – ik als lid van een vereniging, Heidi als werknemer – hebben we doorheen de jaren veel kennis opgebouwd. De 61 lokale verenigingen staan pal achter ons. Zo vloog de media vorig jaar op de energiecrisis. We konden niet anders dan snel reageren, maar dat was niet moeilijk, want we hadden jarenlang rond dat thema gewerkt en de kennis in huis.

Wat is het moeilijkste aan participatie op beleidsniveau?

Cindy: Armoede is divers. Het is geen persoonskenmerk, maar een context waarin je opgroeit of terechtkomt door bijvoorbeeld een echtscheiding of ziekte. Het situeert zich op alle levensdomeinen: wonen, gezondheid, werk, gezin, sociale contacten ... Maar als je mij vraagt wat het moeilijkste is, dan is dat het beleid ervan te overtuigen dat je armoede transversaal moet aanpakken. In het onderwijs kan je niet enkel warme schoolmaaltijden voorzien voor kinderen als ze in een huis wonen waar geen warm water is.

Heidi: Armoede vraagt inspanningen van alle ministers en alle beleidsdomeinen, maar het beleid doet weinig om armoede preventief te voorkomen. De corona- en energiecrisis waren voor veel mensen moeilijk, maar de impact was nog groter voor

“Er wordt over ons geschreven en gepraat, maar niet met ons, geven mensen in armoede aan. Dat gevoel leeft sterk.”

Cindy Van Geldorp

mensen die het al moeilijk hadden. En hoewel de armoedecijfers momenteel stabiel zijn, is de situatie voor mensen in armoede verslechterd. We zien voor het eerst in jaren opnieuw meer aanvragen voor collectieve schuldenregeling.

De overheid moet geen apart beleid voeren voor mensen in armoede, maar investeren in sterke basisdiensten voor gezondheidszorg, onderwijs, openbaar vervoer en een eerlijke fiscaliteit. Die zijn niet alleen goed voor mensen in armoede, maar ook voor oudere mensen, voor werknemers die de tram of bus gebruiken, voor mensen die zich willen ontspannen ...

Zien jullie ook de resultaten van jullie werk?

Heidi: 20 jaar geleden werden veel mensen afgesloten van elektriciteit en gas. Na 15 jaar lobbywerk kwam de budgetmeter er. De verhalen van onze mensen hebben veel betekend in die beslissing. Maar ook de samenwerking met SAAMO en de media-aandacht speelden een rol.

We hebben jaren geijverd voor kostenbeheersing in het onderwijs, wat uiteindelijk leidde tot de invoering van de maximumfactuur in het basisonderwijs. Het decreet Gelijke Onderwijskansen kwam er, maar werd helaas later afgevoerd. Dat gebeurt jammer genoeg ook. We behalen successen die een aantal jaar goed werken, maar door andere ministers en prioriteiten worden teruggedraaid. In die zin is het eeuwig vechten. Neem nu de tijdelijke uitbreiding van het sociaal energietarief. Dat werkte goed, maar toch is het

afgeschaft. Bij de volgende verkiezingen is het aan ons om daar ophef rond te maken.

Laat ons eens kijken naar het middenveld, hoe tonen jullie daar de stem van mensen in armoede?

Heidi: Onze verenigingen doen dat op lokaal niveau. Naargelang het thema stappen ze naar het middenveld, VDAB, onderwijs, huisartspraktijken ... Als ze vaststellen dat er iets misgaat op school, dan praten ze eerst met de directeur of het CLB. Als wij daarna het signaal krijgen dat er iets moet gebeuren rond de CLB-werking, schrijven we de Vlaamse koepel aan.

Het Netwerk tegen Armoede is ook lid van een aantal adviesorganen zoals de SARC en de VLOR. We zoeken zelf partners om mee samen te werken rond bepaalde thema's. Middenveldorganisaties willen vaak met ons in zee gaan, maar we verwachten iets van hun engagement. Het is niet de bedoeling dat ze ons enkel contacteren wanneer het hen uitkomt. Het is een en- en-verhaal.

Cindy: Als organisaties ons vragen voor projecten, overwegen we altijd of en hoe we betrokken willen zijn. Onlangs zijn we ingegaan op *Bike for life, een fiets voor iedereen*, een campagne van de Fietzersbond. Werkgevers kunnen zich aanmelden om hun fietsende werknemers te sponsoren.

Mobiliteit, en zeker het thema vervoersarmoede, staat al lang op onze radar. Denk aan De Lijn die busritten schrappt, het gebrek aan openbaar vervoer 's avonds in steden ... Maar we hadden nog niet stilgestaan bij de fiets als middel in de strijd tegen vervoersarmoede. Tijdens onze verkennende gesprekken met de Fietzersbond hebben we lang nagedacht over hoe we hun visie kunnen laten aansluiten bij onze visie. Dat blijkt een goede match te zijn, en het draagt ook bij aan klimaatdoelstellingen.

We hebben aan de Fietzersbond gezegd dat we alleen zouden deelnemen als het project zich over meerdere jaren uitstrekt, als we rond structurele oplossingen voor vervoersarmoede werken. En als we duurzame partnerschappen op lokaal niveau met onze verenigingen opzetten. De bedoeling is dat de Fietzersbond met het ingezamelde geld haar lokale afdelingen versterkt en verbindt met

onze verenigingen, zodat ze kunnen praten over de behoeften en uitdagingen in de regio. Op die manier leren we elkaar kennen. We willen geen negatief oordeel vellen over de lokale afdelingen van de Fietzersbond, maar zij bestaan vaak uit witte, hoogopgeleide middenklassers. Zij kennen onze verenigingen niet goed, wij hen niet.

Bovendien is het niet voldoende om alleen fietsen uit te delen. We moeten breder denken. Wat met het onderhoud bijvoorbeeld? Wat als je een lekke band hebt en geen geld hebt voor de reparatie? Wat als je fiets gestolen wordt, wie draagt de kosten? Je moet rekening houden met verschillende behoeften naargelang gezinssituaties veranderen. Sommige mensen hebben een bakfiets nodig, kinderen groeien en hebben een grotere fiets nodig. Misschien word je minder mobiel en heb je een elektrische of een aangepaste fiets nodig.

Hoe kijken jullie naar de sociaal-culturele sector?

Heidi: Een van onze oudste en belangrijkste thema's is het recht op cultuur. Niet alleen deelnemen, maar ook actief bijdragen aan cultuur. Verschillende sociaal-artistieke projecten zijn ontstaan uit onze verenigingen. Tutti Fratelli is het meest bekende voorbeeld, dat is gegroeid uit de contacten van actrice Reinhilde Declerck met mensen in armoede.

Je kan je niet voorstellen welk talent er in onze verenigingen schuilt. Sommige mensen kunnen mooi tekenen, anderen schrijven prachtige gedichten. Mensen in armoede krijgen weinig kansen om zich daarmee bezig te houden. We denken daar vaak niet aan in het kader van armoede(bestrijding), we kijken vooral naar arbeid en huisvesting, terwijl ontspanning ook nodig is om je mens te voelen. Daarom hebben we destijds hard gepleit voor de Uitzonderingswet. Vroeger bestonden er verschillende passen zoals de A-pas in Antwerpen, de kansentas in Aalst, de Brusselse pas ... Alleen werkten die stigmatiserend. Volgens mensen in armoede was de pas goed om toegang te krijgen, maar was het tegelijkertijd beschamend om de pas te tonen. Nu bestaat er een algemene cultuurkaart voor iedereen, die enthousiasmeert om cultuur te beleven, die voordelen oplevert door punten te sparen, maar gekoppeld is aan een onzichtbare korting.

Cindy: Al duiken er nog problemen op. In veel gemeenten wordt de UitPAS nog niet gebruikt of biedt hij te weinig voordelen. Of je kan hem niet overal gebruiken. Als twee vrienden, de ene uit Gent en de andere uit Aalst, samen iets willen doen, lukt dat niet, omdat de ene korting krijgt in Gent en de andere in Aalst. Daarom pleiten we voor een bovenlokale pas die in heel Vlaanderen toegang geeft.

Jullie staan voortdurend op de barricades, hoe houden jullie dat vol?

Cindy: Het draait niet om volhouden. We vertrekken allemaal vanuit dezelfde krachtige motivatie: verontwaardiging.

Heidi: Bovendien is het niet altijd moeilijk om op de maatschappelijke agenda te wegen. Als we zien dat de wooncrisis de middenklasse treft, surfen we mee op hun bezorgdheden. Hetzelfde geldt voor de hoge kosten in het onderwijs. Als het debat hevig

woedt, dan gebruiken we dat om te pleiten voor een maximumfactuur. Wereldgebeurtenissen zoals de oorlog in Oekraïne en de energiecrisis scheppen soms kansen. “Ik ben hier op uitnodiging van de energiecrisis en zodra die luwt, zal je mij niet meer vragen”, zei ik toen ik vorig jaar in *De Afspraak* zat. Zo werkt het. En gelukkig staan we er niet alleen voor.

Armoedebestrijding door enkel ons is onmogelijk. Of het nu over wonen, energie, school of gezondheid gaat, we werken altijd samen met partners zoals vakbonden, mutualiteiten, welzijnswerk en onderwijs. Alleen brengt het Netwerk tegen Armoede – en dat is onze unieke positie – de stem van mensen in armoede naar het beleid. En met hun persoonlijke verhalen tonen we dat structurele veranderingen nodig zijn.

Civiel sociaal- cultureel werk en

Marc Jans

is stafmedewerker onderzoek bij Socius. Gebeten om te weten, of beter nog, om te begrijpen, verzamelt hij informatie, kennis en inzichten over sociaal-cultureel werk in de samenleving. In het werkveld zelf, bij partners uit het middenveld, bij wetenschappers en in beleidskringen valt heel wat relevante kennis te rapen. Als hij toch blinde vlekken tegenkomt, dan trekt hij zelf op onderzoek uit. Elke keer opnieuw om bij te dragen aan sterk sociaal-cultureel werk.

Zoek je in onderzoeksrapporten naar een antwoord op de vraag of civiele sociaal-culturele actoren aan politiek doen, dan is de uitkomst ondubbelzinnig 'ja'. Ze doen aan politiek, maar lang niet allemaal op dezelfde manier. Wat leren we daarover uit recent onderzoek? We namen een duik in een veldverkenning burgerinitiatieven, een analyse van de goedgekeurde subsidieaanvragen van het sociaal-cultureel volwassenenwerk en een onderzoek naar de waarde en betekenis die overheden, markt- en middenveldspelers geven aan het civiel sociaal-cultureel werk.

POLITIEK

Middenveld en politiek

Civiele sociaal-culturele actoren maken deel uit van een grotere groep organisaties (CSO's of Civil Society Organisations) die actief zijn op het maatschappelijk middenveld. Zoals vele andere middenveldspelers nemen ze een politiek rol op. Meer dan de helft van de Vlaamse middenveldorganisaties (53% volgens onderzoeksbevindingen van CSI Flanders) geeft aan vandaag zelfs meer dan vroeger een politieke rol op te nemen. Sommigen doen dat in de schaduw van hun gemeenschapsvormende of dienstverlenende rol, voor anderen is het een kerntaak.

Om maatschappelijke en politieke veranderingen na te streven, verdedigen CSO's de belangen van hun achterban, werken ze samen met andere (middenveld) organisaties of beïnvloeden ze rechtstreeks overheden of bedrijven. Soms zetten ze ook een dialoog op met burgers of sensibiliseren en mobiliseren ze die burgers.

Tijden veranderen, en dat beïnvloedt de wijze waarop middenveldspelers aan politiek kunnen doen. In het begin vonden ondertussen gevestigde middenveldspelers hun dynamiek in de leefwereld van hun achterban. Maar na verloop van tijd is het niet altijd meer duidelijk namens wie zij spreken. Sommige burgers vinden niet langer vanzelf aansluiting bij die gevestigde middenveldspelers. Door individualisering, ontzuiling en toenemende diversiteit slagen gevestigde middenveldspelers er minder dan vroeger in om verbinding tussen alle burgers en overheid te bewerkstelligen. Dat stelt hen, als bevoorrechte gesprekspartner van overheden, meer dan eens voor legitimeringsvraagstukken.

Sociaal-cultureel volwassenenwerk en politiek

Op het middenveld zijn naast grote, gevestigde spelers met een lange traditie ook veel kleinere spelers actief, daaronder ook organisaties uit de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Net als vele andere spelers in het Vlaamse middenveld streven ze politieke of maatschappelijke veranderingen na. Ook sociaal-cultureel volwassenenorganisaties dichtten zichzelf een rol toe in de publieke sfeer. Ze wijzen op hun actieve betrokkenheid in publieke debatten of op hun inspanningen om de aandacht van andere spelers in de samenleving (beleid, markt, burgers en andere middenveldspelers) te trekken voor de noden, verwachtingen en wensen van hun achterban, doelgroepen en gemeenschappen.

Civiel actorschap en maatschappelijke processen

In hun subsidieaanvragen voor de werkingsperiode 2021-2025 duiden bijna alle organisaties specifieke processen die ze als civiele actor in de samenleving initiëren of faciliteren. Een aantal van die processen verduidelijken hoe zij politiserend willen werken:

- alternatieven verbeelden en aanreiken in antwoord op de maatschappelijke kwesties.
- kritiek formuleren op heersende posities en werkwijzen in de samenleving.
- burgers versterken in hun rol als 'kritische' burgers, zonder daarbij zelf een kritisch standpunt op te dringen.

Strategische doelen

Hun focus op dergelijke politiserende processen zien we onvermijdelijk ook terugkomen in hun strategische doelstellingen. Via minstens één van hun strategische doelen geven 76 van de 131 organisaties aan te willen

wegen op de publieke opinie en debatten. De meeste van die organisaties (59/76) ontwikkelen en onderbouwen daarvoor eigen uitgesproken standpunten. Daarmee streven ze onder meer maatschappelijke erkenning voor specifieke (kansen)groepen na (41/59). De meest voorkomende groepen waarvoor in publieke debatten erkenning wordt gezocht zijn: mensen met een migratiegeschiedenis (12/41), personen met een handicap (8/41), genderspecifieke groepen (8/41), ouderen (3/41), chronisch zieken en psychisch kwetsbare personen (3/41) en mensen met armoede-ervaring (2/41).

Organisaties die zich inzetten voor een duurzame transitie in onze samenleving (13/59) pleiten voor een grondige transformatie of herverdeling van goederen, diensten en productieprocessen. Sommige organisaties (23/76) formuleren strategische doelen waarmee ze zelf geen expliciet standpunt ontwikkelen of innemen, maar wel meer kwaliteit in het publiek debat nastreven en dat in het belang van diverse actoren en standpunten. Daarvoor bieden ze feitelijke en onderbouwde informatie aan, creëren ze ruimte voor diverse standpunten en tegenspraak, stellen ze vragen en starten ze nieuwe publieke discussies.

30 organisaties (30/124) zoeken op basis van strategische doelen naar nieuwe antwoorden op maatschappelijke vraagstukken of faciliteren burgers, groepen en organisaties in hun zoektocht naar alternatieven. Daarmee spelen ze in op thema's en kwesties zoals voeding, mobiliteit, klimaat en milieu of streven ze naar alternatieve vormen van solidariteit of naar structurele alternatieven voor specifieke sectoren of domeinen in de samenleving waaronder zorg, werk, onderwijs of wonen.

Rollen

Sociaal-cultureel volwassenenorganisaties nemen in lijn met decretale bepalingen 3 rollen op: een verbindende rol, een kritische rol en een laboratoriumrol. Ook de wijze waarop ze hun kritische rol en hun laboratoriumrol invullen, toont hoe ze aan politiek doen. Over alle subsidieaanvragen heen observeren we twee verschillende strategische benaderingen van de kritische rol: de kritische rol als betoog (publieke aandacht trekken voor het eigen kritische standpunt) of als dialoog (kritische uitwisseling mogelijk maken en faciliteren). Tussen die twee benaderingen kan in een organisatie of in

de sector een zekere spanning ontstaan. Het is niet in alle omstandigheden even duidelijk welke benadering het beste past. Dat leidt meer dan eens tot moeilijke afwegingen in organisaties en in de sector. Sommige organisaties positioneren zich door hun missie en visie eerder aan de kant van het betoog, anderen aan de kant van de dialoog, de meesten balanceren voortdurend tussen beide. Die kritische rol nemen ze concreet op door campagnes op te zetten of leertrajecten en -omgevingen te organiseren.

75 organisaties formuleren in hun subsidieaanvraag de ambitie om nieuwe praktijken, initiatieven en diensten te ontwikkelen als antwoord op een specifiek samenlevingsvraagstuk, of ze willen sleutelen aan geldende spelregels in onze samenleving en maken zo hun laboratoriumrol waar. Daarvoor starten ze meer dan eens zelf projecten op om te experimenteren, of ondersteunen ze groepen burgers die uit zichzelf al naar alternatieven zoeken.

Voor veel organisaties staan de sociaal-culturele rollen niet los van elkaar. Verschillende organisaties leggen een verband tussen de kritische en de laboratoriumrol. Voor sommige organisaties zijn de kritische rol en de laboratoriumrol zelfs onlosmakelijk met elkaar verbonden. Hier luidt de slogan: 'Niet zomaar kritiek leveren, ook alternatieven aanbieden.'

“Initiatiefnemende burgers zijn minder gebonden aan instituties. Ze kunnen creatiever en vrijer denken en handelen en zo alternatieve oplossingen bedenken.”

Maatschappelijke bewegingsfunctie

Sociaal-cultureel volwassenenorganisaties maken ook een keuze van minstens 2 uit 4 functies. 115 organisaties kozen voor de maatschappelijke bewegingsfunctie. Ze duiden hoe ze die functie invullen en geven daarmee aan hoe ze aan politiek doen. 87 organisaties maken hun thema's en issues tot publieke zaak of nemen deel en dragen bij aan het publieke debat daarover. In hun duiding geven ze verschillende invullingen aan het begrip politisering:

- bewustwording of emancipatie (bewustmaken, stem geven aan)
- belangenstrijd (opkomen voor de belangen van een groep, gemeenschap)
- tegenspraak (een kritische stem zijn of mogelijk maken in het publieke debat)
- subpolitiek (publieke debat buiten de klassieke en conventionele politieke arena's voeren)
- dialoog (zoeken naar verstandhouding en wederzijds begrip in het publieke debat)

Naast die politiserende insteek beschrijven 80 organisaties hoe ze met de maatschappelijke bewegingsfunctie het maatschappelijke engagement van burgers willen versterken, zonder zichzelf te positioneren in publieke debatten. Ten slotte wil een beperkt aantal organisaties met de maatschappelijke bewegingsfunctie alternatieven ontwikkelen voor gedeelde samenlevingsvraagstukken. En zo komen we opnieuw uit bij hun laboratoriumrol.

Modellen van civiel actorschap

Als we vanuit een helikopterperspectief alle hierboven besproken invalshoeken (civiel perspectief en bijhorende processen in de samenleving, strategische doelen, rollen en functies) overschouwen, dan kunnen we verschillende modellen van civiel actorschap onderscheiden in het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Afhankelijk van de maatschappelijke ontwikkelingen en thema's die ze relevant vinden, van de maatschappelijke processen die ze faciliteren, van de maatschappelijke positie die ze claimen, van de wijze waarop ze hun rollen en functies invullen en van de relaties die ze aanknopen, geven organisaties elke keer op een andere manier invulling aan hun civiel actorschap. Daarbij vallen een vijftal terugkerende combinaties op.

— Alliantiemodel:

Via frontvorming op het middenveld sturen organisaties de neuzen in dezelfde richting om zo met meer gewicht veranderingsprocessen in de samenleving of bij specifieke spelers te faciliteren of om zo gezamenlijk en krachtadiger kritiek te formuleren. Ze investeren in relaties en in samenwerking met andere middenveldspelers. Ze positioneren zich samen op het middenveld. Ze zetten sterk in op de kritische rol, reiken samen alternatieven aan voor samenlevingsvraagstukken of geven samen een stem aan de noden en verzuchtingen van gemeenschappelijke doelgroepen.

— Bruggenbouwermodel:

Bruggenbouwers verbinden diverse groepen, gemeenschappen en actoren in de samenleving. Zo pakken ze collectief gedeelde maatschappelijke uitdagingen en kwesties aan. Ze bewaken het recht op medezeggenschap van alle belanghebbenden, zeker ook van kansengroepen. Daarvoor ontwikkelen ze relaties met verschillende actoren in de samenleving.

— Burgerschapmodel:

Hier staat samenwerking met actieve burgers voorop. Die burgers zijn bepalend voor de missie, visie en strategie van de organisatie. Ze versterken burgers in hun rol als actieve burgers en maken ruimte voor actief burgerschap. Zo vullen ze de mogelijkheden van een representatieve democratie aan met meer directe vormen van democratie.

— Transitie-model:

De organisaties binnen het transitie-model ontwikkelen alternatieven voor uitdagingen op het niveau van systemen (democratisch systeem, economisch systeem, ecosysteem ...). Daarvoor onderhouden en zoeken ze partnerschapsrelaties met diverse gelijkgestemde actoren. Het maakt weinig uit of die partners nu uit de overheid, de markt of het middenveld komen. Ze zoeken ook steun en inspiratie bij gespecialiseerde kenniscentra en ontwikkelen ook zelf expertise in hun domein.

— Verenigingsmodel:

De organisaties binnen het verenigingsmodel werken met lokale groepen, zijn nauw verbonden met de eigen doelgroep of gemeenschap en ontwikkelen van onderuit een stevig draagvlak. Zo kunnen ze,

waar nodig en relevant voor de doelgroep of de gemeenschap, maatschappelijk gewicht mobiliseren of gedeelde waarden en betekenissen creëren.

Organisaties pinnen zichzelf niet vast op één model, maar afhankelijk van doelen en context kunnen ze creatief bewegen tussen de verschillende modellen.

Burgerinitiatieven en politiek

Daar waar gevestigde middenveldorganisaties en organisaties uit het sociaal-cultureel volwassenenwerk meer en meer samenwerken met overheden en marktspelers, wijzigt onvermijdelijk ook hun kritische rol tegenover die andere spelers. Dat zet sommige burgers aan om in de civiele samenleving zelf onafhankelijk initiatief te nemen en meer autonoom de discussie aan te gaan over de toekomst van onze samenleving. Bij de lichting nieuwe burgerinitiatieven komen we een gelijkaardige diversiteit en variatie aan thema's, ambities en activiteiten tegen als bij meer gevestigde spelers op het traditionele middenveld. Ook burgerinitiatieven ondernemen politieke activiteiten zoals protest, onderhandeling, belangenverdediging, overleg en samenwerking. Sommige burgerinitiatieven keren zich misschien meer expliciet tegen praktijken van overheden en bedrijven, maken daar een strijdpunt van en vinden daarin zelfs hun bestaansredenen.

Burgers wachten niet altijd en overal af tot de overheid hen informeert of betreft bij het maken van plannen. Ze zetten zich uit zichzelf in voor dingen die ze belangrijk vinden. Ze organiseren zich rondom een gedeeld probleem, belang of ideaal en werken samen. Zo vormen ze een steeds belangrijker actor in het maatschappelijk krachtenveld. De burger begint een actie, bijvoorbeeld een project voor integratie van immigranten of een campagne voor het bestrijden van obesitas bij kinderen, en vraagt als dat nodig is aan de overheid om te participeren. Sommigen noemen die omkering wel eens de doe-democratie. In dergelijke initiatieven wordt het publieke domein niet gevormd door kiezen, stemmen of inspraak – als stappen op weg naar officiële beslissingen – maar door concreet handelen en 'gewoon doen'.

Initiatiefnemende burgers zijn minder gebonden aan instituties. Ze kunnen creatiever en vrijer denken en

handelen en zo alternatieve oplossingen bedenken. De kracht van burgerinitiatieven lijkt vooral in hun leefwereldgerichte benadering te liggen. De informele en horizontale organisatievormen van burgerinitiatieven maken nieuwe strategieën, concepten, ideeën en diensten mogelijk. Ze slagen er vaak in om dynamisch in te spelen op relevante issues en kwesties in de samenleving en individuele noden om te buigen tot collectieve doelen.

Burgerinitiatieven komen niet alleen met nieuwe antwoorden en vullen niet alleen onze representatieve democratie aan. Volgens sommige onderzoekers beïnvloeden ze de werkwijzen, spelregels en rollen op het maatschappelijk middenveld en innoveren ze zo ook de civiele samenleving. Ze komen met nieuwe benaderingen van doelgroepen en kunnen snel en krachtig vrijwillige inzet mobiliseren.

Hoe kijken andere spelers naar al dat politiek werk van de civiele samenleving?

Via activisme (bijvoorbeeld demonstratie of protest), opinievorming (publiek debat), beleidsvoorbereiding en -advisering of belangenbehartiging tonen sommige middenveldspelers, sociaal-culturele volwassenenorganisaties en burgerinitiatieven zich betrokken bij de beleidscyclus van overheden of bij de diensten, producten en processen van marktspelers. Wat vinden die overheden en die marktspelers daar nu zelf van? Algemeen erkennen ze het civiel sociaal-cultureel werkveld voor haar laboratoriumrol, de realisatie van maatschappelijk draagvlak voor verandering en de directe, rechtstreekse relaties die ze met burgers weet aan te knopen. Dat blijkt alvast uit recent onderzoek.

Veel overheden zoeken zelf naar een nieuwe balans tussen overheid en 'civil society'. Ze schenken meer aandacht aan initiatieven die door de burgers en hun organisaties zelf worden ontplooid. Soms komt hen dat goed uit en kunnen overheden zich rustig terugtrekken en vooral ook besparen. Andere keren zoeken overheden naar directe vormen van democratie en kijken ze vol belangstelling naar actieve burgers en middenveldorganisaties. Uit zowel burgerbewegingen als uit meer gevestigde sociaal-culturele organisaties halen overheden soms de politieke ideeën (inclusief de politici) en de beleidsvoorstellen van morgen. Hetzelfde gaat op voor het bedrijfsleven. Dat bedrijfsleven heeft bij regelmaat het sociaal-cultureel veld nodig om zowel sociale, ecologische als economische uitdagingen te verkennen en daarop antwoorden te ontwikkelen. Wat bijvoorbeeld als weinig lucratief wordt geacht, kan alvast op het civiele domein worden uitgetoetst. Wanneer uiteindelijk blijkt dat een sociale of ecologische transitie aanslaat,

of een alternatief businessmodel ook, of misschien beter werkt, dan kan het doorgaans gemakkelijk worden overgenomen.

In de relatie tussen civiele sociaal-culturele actoren en overheden of marktspelers is er soms ook sprake van een waardenspanning en mogelijk zelfs van botsingen. Burgerinitiatieven en sociaal-culturele spelers zoeken vaak vanuit een kritische houding contact met overheden en marktspelers. Protestacties, petitie's of kritische artikels zijn enkele voorbeelden. Het komt wel eens voor dat politieke overheden of marktspelers vinden dat civiele actoren zich op de rand van het toelaatbare begeven. Vooral wanneer de maatschappelijke bewegingsfunctie te fel overheert naar het 'aan politiek doen' ontstaat er wel eens verontwaardiging. Sommige beleidsmakers kijken nauw toe op de politiserende rol van het sociaal-cultureel middenveld en vinden dat de invloed van het door burgers aangestuurde sociaal-cultureel werk op de politieke besluitvorming duidelijk afgelijnd moet worden. Waar ze precies de grens trekken tussen politiserend werken of beleidsparticipatie en politieke inmenging, is een kwestie van interpretatie en perceptie. Uit recent onderzoek blijkt dat nogal wat overheden zeker bereid zijn om sociaal-culturele initiatieven daarin ver te laten gaan en dat ze zeker in een subsidierelatie niet verwachten dat 'wiens brood men eet, diens woord men spreekt'.

Waardenspanningen en botsingen zijn overigens niet alleen onvermijdelijk. Ze tonen ook aan dat het vormgeven van de samenleving niet alleen een zaak is van de overheid en de markt, maar evengoed van burgers die in de civiele samenleving initiatieven nemen. Dankzij die burgers en civiele organisaties kunnen we meer doen dan enkel gaan stemmen. Ze verrijken onze representatieve democratie met verschillende vormen van participatie. In tijden waarin heersende democratische systemen onder druk staan, zijn het vaak civiele spelers die nieuwe vormen van democratie mogelijk maken. Dus, 'ja', civiele sociaal-culturele actoren doen aan politiek en wel op heel veel verschillende manieren.

“De democratie kan niet zonder commons, maar heeft dat nooit beseft”

Hoe doorbreken we een cultuur van wantrouwen? Onze argwaan tegenover medemensen, bedrijven en overheden groeit. Oorzaken liggen in de privatisering van overheidsdiensten, het doorschuiven van verantwoordelijkheden en gevoelens van machteloosheid. Remedies zoeken we in regels, contracten en procedures, verzekeringen, audits en consultancy. In goed bestuur en transparantie ook. Maar bieden ze wel echt vertrouwen? Is vertrouwen niet altijd een beetje blind?

Op de Trefdag Sociaal-cultureel werk ging cultuursocioloog Pascal Gielen met zijn lezing in op de rol die de culturele commons spelen. *Commonisme* is de politieke overtuiging of de ideologie die ervan uitgaat dat gelijkheid, samenwerking, solidariteit en wederkerigheid onmisbare bestanddelen zijn voor eender welke samenleving en dat sociale relaties daarvan de fundamentele bouwstenen zijn.

Vertrouwen is een kwestie van cultuur, van gevoel en zelfs van esthetiek. Breed maatschappelijk vertrouwen begint bij het delen van kwetsbaarheden en het gemeen biedt daar de ruimte voor: adem- en laboratoriumruimte. Hoe zouden een samenleving en een beleid daarop verder kunnen bouwen?

Wat bedoel je met het begrip ‘cultureel gemeen’?

Het ‘gemeen’ is een heel oud begrip. Niemand weet nog wat het betekent of begrijpt het helemaal anders. Gemeen komt van de maand mei. In de meeste dorpen en steden bestaan er nog steeds pleinen of open ruimtes die ‘de meent’ heten. De meent is een gebied dat niet in handen is van de overheid en ook geen privaat bezit is. Het is een gebied dat alle burgers, omwonenden of bepaalde groepen gratis kunnen gebruiken en gemeenschappelijk beheren. Vaak zijn het natuurlijke bronnen. In het Franse dorpje Fligny, net over de grens bij Chimay, zijn er bossen waar alle buurtbewoners elk jaar gratis één boom mogen kappen. Dat is een meent.

“Verbeelding, passies
en intuïtie spelen een
belangrijke rol in hoe we
de wereld vormgeven, dus
ook in de politiek.”

Een culturele meent is iets anders, dat zijn meestal immateriële bronnen. Jij en ik zijn nu aan het 'gemenen': taal is een typische gratis bron die we vaak gebruiken. Dialecten, veel populaire liedjes, volksliedjes ... zijn allemaal gedeeld bezit. Waarover gaat het dus? Het gaat altijd over zaken die niet door een overheid geregeld zijn en die niet vermarkt zijn, of die niet verkocht kunnen worden en die gratis gedeeld en al dan niet bewust gemeenschappelijk beheerd worden.

Cultureel commonen is een zoektocht naar zinvol handelen en zin geven aan onszelf, aan onze gemeenschap en aan die van anderen, schrijf je in het boek *Vertrouwen*. Hoe kunnen de commons de democratie nieuw leven inblazen?

Ik denk dat de democratie niet zonder commons kan, maar dat nooit beseft heeft. Het is belangrijk om aan te geven op welke plek in een samenleving we dat gemeen kunnen aantreffen. Dat is in de civiele ruimte, tussen de overheid en de markt. De meeste verenigingen begeven zich op dat civiel terrein. De commons zijn een deel van die civiele ruimte. Het is namelijk de ruimte waarin mensen allerlei zaken zelf beheren en zelf ontwikkelen, vaak omdat een overheid daar geen aandacht voor heeft en omdat een markt er nog geen brood in ziet. Veel van die initiatieven zijn in commonsbeheer, omdat mensen zelf regels moeten opstellen en zelf het functioneren ervan moeten bepalen. Dat soort van autonomie is een cruciaal element in een democratie. Een democratie zonder autonoom zelfbestuur is geen democratie meer. Door die vrije ruimte voor zelfbestuur te laten, stimuleer je democratie. Zo laat je op allerlei manieren adem- en experimenteeruimte voor zaken die een overheid nog niet had voorzien, mogelijkheden om meningen te uiten, om organisaties op te zetten, om zaken die we nog niet kunnen inschatten of begrijpen en die uit alle hoeken kunnen komen. De openheid die daar bevochten wordt, is een deel van de democratie en houdt die ook wakker.

Op welk maatschappelijke probleem of noden zijn commons een antwoord?

Ze zijn een antwoord op noden en kwetsbaarheden waar een overheid nog geen zorg voor draagt of soms ook geen zorg voor wil dragen. Onder meer door bezuinigen wordt de welvaartstaat afgebouwd en komen er steeds meer domeinen vrij waar mensen zelf het heft in handen moeten nemen. Dat verklaart volgens mij de zogenoemde *commonsboom*. Ik denk bijvoorbeeld aan de mantelzorg in Nederland. In Italië ontstond de commonsstrijd dan weer aanvankelijk om zuiver en betaalbaar drinkwater. Culturele commons ontstaan onder meer omdat mensen zich niet in een cultuur herkennen en dus zelf iets gaan maken zonder subsidies of zonder dat ze het op een markt te koop aanbieden. Culturele commons ontstaan ook omdat tickets om aan cultuur te participeren te duur zijn of dat mensen zich in georganiseerde culturele evenementen niet thuis voelen. Denk aan de recente golf van rave parties.

Waarom blijft het concept van 'commons' zo moeilijk grijpbaar? Ligt dat in de aard van alle concepten die een mogelijke nieuwe ordening van de samenleving suggereren? In je boek stel je jezelf ook heel zoekend op, en je loopt de rol van emotie en intuïtie bij zo'n oefening niet uit de weg.

Ik probeer steeds meer zoekend te schrijven, maar ik kom uit een sociologische traditie waar men vooral spreekt in termen van empirisch gegronde zekerheden. Ik hou zelf meer van de queeste

“De commonsbeweging is een beweging die terug grond onder de voeten probeert te krijgen.”

als methode: dat is een beweging waarin je de realiteit mee maakt in die zoektocht. Sociologie en wetenschappen in het algemeen, zijn zich weinig bewust van dat performant karakter van hun eigen onderzoek. Maar laat ik eerst even teruggaan naar de term 'commons' en dat zoekende daarin. Dat zit in de aard van alle begrippen. We denken dat we weten wat de markt is, maar een markt is ook niet gedefinieerd. En toch gebruikt iedereen dat concept alsof men weet over wat het gaat. Ik hoop dat met commons ook zoiets kan gebeuren. Dat het een begrip wordt dat vele richtingen en interpretaties toelaat, maar dat het wel medebepalend wordt in de discussie en dus een deel van de onderhandeling over wat de common is en mag zijn.

En, ja, emotie, verbeelding en intuïtie zijn belangrijk in het begrip van de commons, maar in feite van ieder sociaal fenomeen. Dat wil ik ook meer beklemtonen, en daarop wil ik verder werken in mijn eigen schrijven en onderzoek. Maar alweer, ze zijn even belangrijk voor het begrip van de markt. Daar gaat het ook over emoties, en zeker over intuïtie. Denk aan financiële markten. Die worden deels geleid door emotie, soms door massahysterie. We hebben dat een beetje verdrongen, maar verbeelding, passies en intuïtie spelen een belangrijke rol in hoe we de wereld vormgeven, dus ook in de politiek. Dat geldt evengoed voor de wetenschap: er is geen goede onderzoekshypothese bijvoorbeeld zonder de 'juiste' intuïtie en verbeelding. Er moet altijd openheid voor die intuïtie in begrippen toegelaten worden. De ridders van de heilige graal maken de heilige graal mee in hun hoofd. Hun zoektocht, hun reis is eigenlijk deels een verbeelde reis en in die verbeelding maken ze effectief het object, de graal. Ik denk dat dat ook voor de queeste naar de commons geldt. Het is een soort van maatschappelijke zoektocht waarin mensen met hun verbeelding samen dingen uitproberen, hands-on, en waarin ze samen uitproberen om op een gegeven moment tot een nieuwe realiteit te komen. Net zoals de mensen van de cultuurorganisatie L'Asilo in Napels die op een gegeven moment zich niet meer 'krakers' of 'activisten', maar wel 'commoners' noemen. Daarmee herkaderen en herpositioneren ze

zichzelf in de samenleving. Ze besloten onder meer om volgens bepaalde commonsprincipes te werken die ooit door Nobelprijswinnaar Elinor Ostrom werden geformuleerd. Cultureel commonen gaat vooral over het herdefiniëren en het herlegitimeren van je eigen positie in een samenleving. Het valt me op dat zogenoemde commoners ook gemakkelijker aanvaard worden als onderhandelingspartners voor politici en beleid. Gemakkelijker dan louter critici of activisten bijvoorbeeld, en dat omdat ze meteen ook constructief met hands-on oplossingen komen. Bovendien vinden principes van gemeenschappelijk beheer vandaag steeds meer gehoor bij de meest uiteenlopende ideologieën en partijen. Van links tot rechts, van progressief tot conservatief.

Is er binnen cultuur genoeg steun voor de ontwikkeling van commonsinitiatieven? Hoe kan de ruimte voor de commoners vergroot worden?

Er zijn een aantal bestuurlijke instrumenten die heel gemakkelijk gehanteerd kunnen worden door commoners zoals de algemene vergadering in vzw's waarin democratisch onderhandeld kan worden. De vzw is een mooi organisatie-model of wettelijk kader waarin je snel naar een commonspraktijk kan schakelen. Dus er bestaat al veel wat een commonswerking toestaat. In Antwerpen werd ook een eerste prille commonsregeling uitgewerkt. Ik begreep dat de Brusselse politiek hetzelfde heeft gedaan. Het belang van het gemeen wordt dus steeds meer ingezien door overheden. Anderzijds zijn er veel zaken door een overheid geregeld, en niet alleen voor cultuur, die de commons of de ontwikkeling daarvan tegenhouden of boycotten. Ook dat is vaak onbewust. Er staan veel aanbevelingen in boekjes over goed bestuur die problematisch zijn voor commons, omdat ze bepaalde vormen van zelfbestuur niet meer toelaten. Ze timmeren met allerhande regeltjes een werking helemaal dicht waardoor er weinig ademruimte overblijft voor zelfbestuur. Een overheid moet er dus werk van maken om juist meer te denken aan een kaderwetgeving die die ruimte vrijwaart en die dat vrije initiatief ook zoveel mogelijk vrij laat. In *Vertrouwen* noem ik dat ook een 'inductief beleid',

een dat van onderuit kan groeien. Dat is een kwestie van vertrouwen. Maar op dit moment zie ik eerder de omgekeerde tendens die al aan de gang is sinds de jaren '90: het overreguleren en het overcontroleren. In dat opzicht sprak Michael Power al in de jaren '90 van de auditsamenleving. Die getuigt niet alleen van weinig vertrouwen in mensen en organisaties, ze genereert ook een algemene cultuur van wantrouwen tussen mensen en organisaties, inclusief overheidsinstellingen.

Het gaat dus over de nood om een stuk vrijheid terug te krijgen?

Ja, maar dan wel collectieve vrijheid, geen individuele keuzevrijheid zoals het (neo)liberalisme ons voorschotelde. Het gaat om gedeelde vrijheid, die

met de andere waarden van de Franse revolutie in evenwicht wordt gebracht, met name gelijkheid en solidariteit. Pas dan wordt vrijheid een collectief goed voor iedereen. Gentrificatie en camera's in de straat temmen die collectieve vrijheid waardoor ook commonsinitiatieven blokkeren. Onderlinge competitie en controle installeren bovendien een cultuur van wederzijds wantrouwen. En het is net die cultuur van wantrouwen die moet keren naar een cultuur van vertrouwen.

Overregularisatie is dus een soort van vijand?

Ja, bureaucratie is de absolute vijand. Er zijn twee grote vijanden van de commons: de eerste is (markt) competitie en de tweede zijn overheden die alles proberen vast te leggen uit angst voor mogelijk

misbruik. We zitten bovendien zelf in een soort veiligheids- of verzekeringsmodus, dat is niet louter de schuld van de overheid of de politiek. Het is wel de politiek die bepaalde mechanismen stimuleert, waardoor ze angst mee stimuleert. Hoe meer blauw op straat bijvoorbeeld, hoe groter het angstgevoel en hoe groter het subjectieve onveiligheidsgevoel.

Het is een waanidee waar we uit moeten, dat we alles kunnen controleren en dat elk risico kan worden ingedekt. Neem nu het zwemmen in plassen en in kanalen. In Nederland mag je overal zwemmen waar dat niet verboden is, terwijl in Vlaanderen het omgekeerde geldt. In Nederland is zwemwater dus meer commons dan in Vlaanderen, zou je kunnen zeggen. Ook daar gaat het over vertrouwen, maar ook over terug risico's durven nemen. We verwachten heel veel van overheden. Dat ze bijvoorbeeld overal de veiligheid garanderen. Dat geeft ons een soort van zekerheid, maar tegelijkertijd verlamt het ons. Het is natuurlijk fantastisch dat we redders aan de Belgische kust hebben, maar zwemmen verbieden wanneer er geen redders zijn, wil eigenlijk zeggen dat je mensen niet geheel vertrouwt. Dat ze niet zelf risico's kunnen inschatten. En omgekeerd biedt dat bij burgers de gelegenheid om overheden voor alles verantwoordelijk te stellen. Dat leidt tot de zogenoemde 'juridisering' van een samenleving: we denken dat we zomaar voor alles naar de rechter kunnen stappen, waardoor overheden en instellingen zich steeds meer gaan indekken met allerlei regeltjes. Uiteindelijk durft niemand nog een risico nemen.

Is de rol van cultuur ook om die dichtgetimmerde mogelijkheden terug open te trekken, dingen te bevragen en zich aan risico's te wagen?

Ik pleit voor een overheid die zich flexibel opstelt en die ook naar de context kijkt. Op dit moment worden regels vaak te rigide toegepast. En ja, kunstenaars, burgerinitiatieven en culturele spelers kunnen die ruimte terug proberen open te breken, maar worden hier ook steeds meer in gefnuikt. Onderstroom in Antwerpen was bijvoorbeeld een organisatie die onder andere techno party's organiseerde, ze moesten

sluiten omdat ze onder meer vergaten opnieuw een milieuvergunning voor geluid aan te vragen. Maar ze zaten in een gebied waar niemand woont. Het is goed dat er milieuvergunningen zijn, maar dat gaat te ver. Ik begrijp dat je geen rave party in je tuin wil, of toch niet elke nacht, maar we moeten ervoor zorgen dat die ruimtes er zijn, dat dat soort dingen ook kan. En anderzijds moeten we rekening houden met de context waarin bepaalde regels niet of minder hoeven te gelden. Ook dat is een kwestie van vertrouwen.

Hoe kunnen cultuurspelers hun commonsambities in hun werking inbedden?

In de eerste plaats moeten ze opnieuw risico's durven nemen, buiten de lijntjes durven kleuren en ook niet alsmat verwachten dat een overheid het voor ons zal regelen. Daarvoor zou iets meer ruimte gemaakt moeten worden. Ruimte om risico's te kunnen nemen. Ik ken geen kunstenaars, burger- of culturele initiatieven die slechte bedoelingen hebben. Daar mag gewoon meer vertrouwen in zijn. En natuurlijk is er af en toe een rotte appel, maar moeten we daarvoor de hele zaak beknotten? Ook binnen cultuur hebben we ruimte nodig om gevaar tot op zekere hoogte toe te laten. Om te durven zeggen: 'Dit is een uitzondering, hier knippen we een oogje dicht'. Naar aanleiding van #metoo kwamen er bijvoorbeeld enkele dansdocenten bij mij over de vloer met de vraag: 'Mag ik mijn studenten nog aanraken?' Ja, dat is een uitzonderingssituatie, maar hoe regel je dat in een context waarin iedereen in een morele tang wordt genomen? Commonen, collectief met de betrokkenen zelf regels bepalen is een oplossing daarvoor.

Het is misschien een flauw voorbeeld, maar denk aan trouwen. Natuurlijk is een huwelijk een mooi gebeuren om elkaars liefde publiek te erkennen. Maar trouwen is ook de uiting van de wil om een contractrelatie. Wellicht omdat je elkaar toch niet geheel blind vertrouwt. En dat zie je ook terug in andere maatschappelijke relaties. Ik denk dat we af moeten van het geloof dat een contract zomaar vertrouwen schenkt. Soms resulteert het juist in een tegendeel. Hetzelfde geldt voor audits, accreditaties

“Ook binnen cultuur hebben we ruimte nodig om gevaar tot op zekere hoogte toe te laten.”

of individuele functioneringsgesprekken op het werk. Terwijl ze vertrouwen willen wekken, generen ze vaak het omgekeerde.

De commoner in jezelf ontdekken, dat moet je nu eenmaal leren. De commoner in jezelf ontwikkelen, dat kan je trainen. Hoe kunnen we dat tweede bevorderen?

Je kan dat nooit in je eentje trainen, dat is het basisprincipe en ook mijn idee van cultuur. Neem het voorbeeld van studenten die op schoolreis gaan naar Parijs. Ze krijgen een budget en moeten zelf beslissen wat ze daarmee zullen doen. Gaan ze op restaurant of koken ze zelf? Dat is een perfect voorbeeld van hoe je van jongs af aan commonen kan trainen.

Bij commons kan je dat trainen niet zelf doen. Dat gebeurt altijd in relatie tot anderen. Je kan jezelf ook de vraag stellen over de relaties die we hebben, zoals ik in een relatie met mijn uitgever die mijn boeken wil verkopen. Daar kan ik me zelf afvragen: kan je boeken ook op een andere manier beschikbaar stellen? Op welke manier dan? Kunnen we kiezen voor een creative commons licentie of voor open source? Moeten we een inkomprijs vragen voor een cultureel evenement, of kunnen we het ook op een andere manier regelen? Het gaat dus telkens over die vraag: moet dit soort van relatie nu op die manier georganiseerd worden of kan het ook anders? Het komt er alvast op aan om zoveel mogelijk geldrelaties om te vormen tot sociale uitwisselingen die gratis zijn, maar die wel volgens bepaalde wederkerigheidsprincipes verlopen.

Ook in de cultuursector of de academische wereld krijg je vaak te maken met onderlinge competitie. Toen ik een onderzoeksteam begon te leiden, was de eerste vraag: hoe los je dat op, hoe zorg je dat mensen in alle openheid met elkaar blijven spreken en elkaar niet beginnen te ‘beconcurreren’? In een klascontext heb ik daarmee al een paar keer geëxperimenteerd. ‘Jullie krijgen van mij geen punten, maar jullie gaan elkaar nu in collectief overleg zelf punten geven’, zei ik. Dan krijg je natuurlijk discussie, en terecht. Maar die discussie is net belangrijk en vaak veel relevanter dan een cijfer. In *Vertrouwen* geef ik het voorbeeld van Clulture in Zagreb waar culturele spelers op die manier subsidies verdelen. Iedereen die culturele activiteiten organiseert, kan mee onderhandelen over de verdeling van de subsidiepot. Commonen betekent beslissingen collectiviseren en dat kan je inderdaad trainen.

Commonen kan je dus niet alleen. Je hebt een soort groep van mensen nodig die het samen met jou doen. Maar groepen mensen verschillen van elkaar. Gemeenschappen verzamelen zich rond een gedeelde identiteit, gemeengoedbeheerders rond gedeelde kwetsbaarheden en noden, schrijf je zelf. Een potentiële grote Ander speelt hier ook een belangrijke rol.

Het is belangrijk dat je identiteit of gedeelde waarden en normen niet als uitgangspunt neemt. Die evolutie hebben we gezien in de natiestaten of de welvaartstaat waarin identiteit een criterium werd om van bepaalde overheidsdiensten gebruik te mogen maken. Bij commoners moet het net omgekeerd zijn: daar vertrek je vanuit een gedeelde nood. Je weet dat de ander even kwetsbaar is of dat die even goed recht op, of evenveel nood aan iets heeft als jij, en dus moeten we daar samen een oplossing voor vinden. Los van geloofsovertuiging, politieke overtuiging, klasse of afkomst van de ander. Openheid is belangrijk voor de commons. Als die sluit, dan krijg je ‘gated communities’ die in feite het tegendeel van de commons zijn. Ik noem het de ‘interne bedreiging’ van de commons.

Wat de Ander betreft. Binnenkort hebben we een boekvoorstelling in de Groene Waterman met onder

andere bisschop Johan Bonny, die nu zwaar onder vuur ligt, als een van de gesprekspartners. We zullen het hebben over vertrouwen, maar ook over commons. Hij wil in Antwerpen een deel van het kerkelijk patrimonium voor commonsinitiatieven vrijgeven. Ik vind het heel belangrijk dat zo iemand naast een organisator van illegale rave party's zit. Daarom heb ik hem ook uitgenodigd voor de boekpresentatie. Zelf ben ik niet gelovig en ik heb ook veel moeite met wat er al zo lang in de Katholieke Kerk aan het gebeuren is. Maar je moet blijven praten. En net dat is een begin van commonen: openstaan voor iemand die een radicaal andere mening en opvattingen heeft, omdat je ziet dat ook zo iemand bepaalde noden en kwetsbaarheden deelt. En die moet je als basis nemen, om met elkaar in gesprek te gaan, als een criterium om al dan niet samen te werken. In Leeuwarden noemen ze dat een *iepen mienskip* (in het Fries), of open gemeenschap, maar ik denk dat open gemeenschap een *contradictio in terminis* is, omdat de gemeenschap altijd de neiging heeft om zich af te sluiten. En commoners trouwens ook, dus dat is de moeilijke balans tussen gemeenschap en commoning. Stel dat een groep mensen het initiatief neemt om zelf een school te bouwen en uiteindelijk zijn er maar 25 stoelen en bankjes. Zo begint de discussie over commoning. Want als je dan zegt dat 'de stoelen alleen voor onze witte middenklassekinderen zijn', wat vaak onbewust gebeurt, dan heb je een probleem. Identiteit hebben is belangrijk, maar identiteit mag niet meespelen als filter om de toegang tot de commons te bepalen.

Je presenteert commons als een nieuwe ideologie. Een ideologie moet ook gezamenlijk gedragen worden, en kan niet op een individuele geloof en verbeeldingskracht berusten. Maar wie wordt er dan een nieuwe ideoloog – is dat een collectief?

Het is een beetje tricky om het woord ideologie te gebruiken, dat besef ik. Al in het boek *Commonism* pleitten wij samen met Slavoj Žižek voor de herwaardering van ideologie. Je kan niet zonder geloof in die verbeelding van een betere toekomst, in een horizon om zaken te veranderen. Alle rationele argumenten en zelfs empirische bewijzen helpen niet

Pascal Gielen

is als gewoon hoogleraar cultuursociologie verbonden aan ARIA/Universiteit van Antwerpen. Hij leidt het CCQO, Culture Commons Quest Office, ccqo.eu. In 2022 werd Gielen door de Vlaamse Gemeenschap aangesteld als curator van de conferentie *Culture Talks* en schreef hij in opdracht het boek *Vertrouwen – Bouwen op het cultureel gemeen*.

om mensen van koers te doen veranderen. Zo blijven we bijvoorbeeld met Ryanair vliegen, ook al weten we dat we er de biosfeer mee vergallen én dat het bedrijf haar personeel uitbuit. Er moet dus iets anders zijn dat ons gedrag doet veranderen. Daarom heb je een soort van blind geloof nodig, blind vertrouwen op bepaalde basisprincipes, bijvoorbeeld het geloof dat de mens een fundamenteel sociaal wezen is en sociale relaties nodig heeft om te overleven. Geen homo economicus, maar een homo communis dus. Zoiets zit voor mij op het niveau van het ideologische, omdat je koerst op onbewuste aannames die we niet meer in vraag stellen en die we nodig hebben als een soort drive om te handelen. Geloof geeft energie. Daarom pleit ik voor de herwaardering van ideologie. Zoals we bewust zijn geworden dat we in de marktideologie leven, of

met z'n allen het neoliberalisme ademen, zo is het ook belangrijk om bewust te worden van het feit dat je altijd ideologisch handelt.

De term 'ideologie' roept vaak eerder negatieve connotaties op. Toont dat we in de recente geschiedenis te weinig goede ideologieën hebben?

Niet alle ideologieën zijn slecht. De klassieke ideologiekritiek van Marx gaat om vals bewustzijn, maar vals bewustzijn is daarom nog geen slecht bewustzijn. Ik vergelijk het in het boek *Vertrouwen* met een wortel die aan een stok is gebonden en die we voor de ogen van de ezel houden waar we zelf opzitten. Natuurlijk houden we die ezel voor de gek, maar we brengen hem wel aan het lopen. Hetzelfde geldt voor ideologie. Het laat mensen dromen en wensen en laat ze naar een verbeelde horizon lopen. Een horizon die recht evenredig verschuift met elke stap die we in haar richting zetten. Een illusie? Ja. Maar ze houdt ons wel in beweging, of beter, in leven...

Een horizon die zich verplaatst?

Ja, je blijft lopen naar een immer verplaatsende horizon, net zoals de ezel naar een immer verplaatsende wortel blijft lopen.

En de ruimte wordt zo ook groter en blijft veranderen?

Verandering is nodig, maar ik heb moeite met dat begrip, omdat het te pas en te onpas wordt gebruikt, bijvoorbeeld in change management waarin verandering wordt genomen als een doel aan zich: als je maar verandert, dan is het goed. Maar dat klopt niet, je kan in heel veel richtingen veranderen. Soms wordt de verwarring gemaakt dat we terug naar de

jaren '60 gaan. Tegenwoordig is het niet meer dat soort van verandering die we willen. Als we naar de jaren '60 kijken, dan zie je dat studenten en arbeiders op straat komen om hiërarchieën te doorbreken, om meer democratie op te eisen, wat nu inderdaad opnieuw het geval is. Maar ze probeerden vooral wat vastzat los te wrikken. De commonsbeweging is daarentegen een beweging die terug grond onder de voeten probeert te krijgen. Ze zeggen: 'Alles is vloeibaar geworden, kijk naar een stad, bevolkingsgroepen veranderen om de vijf jaar, bestemmingen van gebouwen veranderen, alles is altijd onder constructie en in beweging, eigenlijk willen we terug zekerheden.' Of denk aan al die tijdelijke maatregelen die genomen worden tijdens financiële crises, tijdens terroristische aanslagen of gedurende de coronapandemie. Steeds meer wetten worden vervangen door tijdelijke maatregelen. Ze maken de grond onder onze voeten vloeibaar. We hebben geen grond meer om op te staan. Eigenlijk hebben we opnieuw nood aan een 'grond-wet', vaste regels en principes die ons terug zekerheden bieden en, jawel, grond onder de voeten. Daar zit volgens mij het verschil tussen de activisten van de jaren '60 en de commoners van vandaag. De eersten wilden terecht méér democratie door al te rigide structuren en regels te doorbreken. Vandaag bouwen commoners terug aan een fundament om op te staan. Dat bestaat onder meer uit sociale regels en gedragscodes die bottom-up worden bediscussieerd. Conservatief rechts biedt vandaag een antwoord op onze zoektocht naar collectieve zekerheden, progressief links vindt er maar geen overtuigend antwoord op. Misschien moeten we daarom eens richting commons kijken.

■■■■■

Luister-, kijk- en scrollvoer

- **Politieke PR van Katrien** van auteur, scenarist en Instagram'er @elisabethlucie
- **Activist handbook** – De Wikipedia voor activisten waar iedereen kennis en ervaringen over activisme kan uitwisselen.
- **Pak de Macht** is een Nederlands televisieprogramma van BNNVARA. In het programma onderzoekt presentator Tim Hofman iedere aflevering wie achter de schermen in de samenleving de touwtjes in handen heeft.
- **Revolutie met een koekje** is een gezellige podcast over samenleving en politiek, met een radicale insteek. Hoe draait de wereld en kan het ook anders? Wat moeten we daarvoor zeker begrijpen? Elke aflevering zitten Dimitri Neyt en Joeri Van der Sype samen voor een scherp gesprek. Altijd met een theetje en een koekje, als het kan met een boeiende gast. Input van luisteraars is het hoogste goed. Samen denken we na over een radicaal andere toekomst.
- **Andere Ogen** – Hoe ervaren gewone burgers de actualiteit? Welke impact heeft het nieuws op hun leven? VRT-journalist Majd Khalifeh zocht stemmen en getuigenissen rond thema's die de wereld beroeren. De zoektocht leverde vijf gesprekken op met gasten die openhartig getuigen over armoede, de klimaatcrisis, de koers, de seksuele vrijheid en de oorlog in Oekraïne.
- **Next generation democratie** is een documentaire van schrijver en journalist Casper Thomas. 2019 is het jaar van de waarheid voor de democratie in Europa. Populistische bestuurders veranderen haast ongezien in autoritaire leiders, die zagen aan de stoelpoten van de democratie. Een nieuwe generatie denkers en doeners komt in verzet en springt in de bres voor democratie en vrijheid.
- **Municipalist Skill Share Podcast** – Commons Network is een werkplaats voor de sociale en ecologische transitie. Ze brengen mensen en ideeën samen, en bieden tools en inzichten voor sociale bewegingen, overheden en maatschappelijk middenveld. Ze verkennen nieuwe modellen voor de economie en samenleving om zo gezamenlijk het systeem te veranderen en een zorgzame en rechtvaardige toekomst vorm te geven.
- **VPRO TegenLichtTalk** – Van 19 tot en met 21 augustus 2022 stond Tegenlicht op Lowlands! Drie dagen lang gingen ze met diverse panels in gesprek over de grote dilemma's van de toekomst: protest, voedsel en geld.
- **Allemaal Politiek** – In deze podcast toont Socius je in zes afleveringen hoe je geen politicus moet zijn om verandering mogelijk te maken. Elke aflevering heeft een ander vertrekpunt, gaat samen met jou op verkenning en laat praktijkwerkers en andere experts aan het woord.

Stefaan fietst door het politieke landschap

Stefaan Segaert

Stefaan Segaert werkt bij Alderande vzw, een warm netwerk van mensen met een bijzondere ondersteuningsnood in de regio Lokeren. Samen met hun familie, medewerkers, vele vrijwilligers en sympathisanten bieden ze die mensen een plaats in de samenleving.

Tot september 2023 was hij buurt-opbouwwerker bij Saamo vzw in de Melkaderwijk in Kallo. Daarvoor was hij aan de slag als educatief medewerker bij Avansa Waas-en-Dender.

Hij woont in Lokeren en is oprichter van de lokale LETS-groep, een ecologisch soepkarproject i.s.m. Alderande en was betrokken bij de opstart van Repair Cafés in de regio Waasland.

“Ik gris nog snel wat frambozen-potjes mee als ‘relatiegeschenk’. Onderweg lees ik in *Verschuivingen van Stefan Hertmans*.”

Stefaan fietst elke dag. Voor het werk, voor zijn projecten, voor zijn hobby's, voor zijn vakantie. Voor alles. Voor Socius maakte hij in de zomer van 2023 een fietstocht langs verschillende praktijken die inzetten op het creëren van verbinding. Hij schreef verhalen over zijn ontmoetingen.

Fiets je mee?

Sankaa wil mee praten en de samenleving veranderen

GENT

Ik heb een afspraak met Evodia Uggi in Gent. We kruisten elkaar vaak in Wetteren, ik werkte op een bescheiden manier mee aan het onderzoek *Racisme ontrafeld*.

Sankaa is gegroeid uit de Ghanese verenigingen, maar is doorheen de jaren geëvolueerd tot een federatie van een 80-tal verenigingen van mensen van Afrikaanse origine in België.

Evodia Uggi: “Omdat onze lidverenigingen zo divers zijn in hun omvang, maar ook in hun werkingen trachten we voor veel van de vragen die ons gesteld worden op maat te werken.”

“De organisatie is niet alleen enorm gegroeid, ze is inhoudelijk ook veel breder gaan werken. Omdat de samenleving verandert, veranderen ook de noden van burgers met een Afrikaanse achtergrond. En vanuit een behoefte aan projectmatig werken, zijn we vandaag actief rond ouderenzorg, tewerkstelling, digitalisering, inclusie ...”

Erkenning en herkenning

“Vandaag is er meer erkenning en herkenning voor wat we doen. Zo kregen we recent de ULTIMA-prijs voor ons verbindende werk met het grootschalig onderzoek *Racisme Ontrafeld*, waar mensen van Afrikaanse origine hun stem lieten horen en hun ervaringen met ons deelden. Die ervaringen hebben voor de meeste verhalenvertellers een invloed gehad. Niet alleen op de manier waarop ze naar zichzelf kijken, maar voor een

groot deel op de wijze waarop ze naar de maatschappij kijken. De meesten zijn hun *sense of belonging* verloren, waardoor ze zich minder geconnecteerd voelen met de samenleving waartoe ze behoren. Dat onthechte gevoel heeft invloed op hoeveel vertrouwen ze stellen in de officiële instanties die er eigenlijk voor hen zijn of kunnen zijn, om steun te bieden.”

“Uit ons onderzoek bleek dat er nood is aan de volgende zaken: het dekoloniseren van het onderwijs en publieke ruimtes, een halt toeroepen aan racisme, positieve acties nemen om diversiteit en inclusie te bevorderen op de arbeidsmarkt ... Zo stellen we in het onderwijs vast dat heel veel talenten totaal onderbenut worden. Veel studenten of scholieren worden op hun kleur aangesproken en niet op hun positie als student of scholier, op hun intrinsieke kwaliteiten, passies, talenten ... Die verhalen van pijn en uitsluiting van onderuit naar boven stuwen, is een belangrijke kernopdracht voor Sankaa.”

“Het rapport opent onze ogen voor het gebrek aan *safe spaces* als veilige ruimtes, maar ook als platformen waar ze hun gevoel van verbondenheid terug kunnen versterken, waar ze het probleem kunnen erkennen en als een plaats om weerbaarheid op te bouwen. We zijn dan ook van mening dat zulke platformen hen zullen helpen om een netwerk op te bouwen waarop ze kunnen terugvallen wanneer ze worden geconfronteerd met gebeurtenissen zoals racisme, het trauma kunnen verwerken en voorkomen dat ze een potentiële bedreiging voor zichzelf en voor de samenleving in het algemeen kunnen vormen.”

Een oorverdovende stilte verbreken

Evodia spreekt over een oorverdovende stilte in Europa om racisme en discriminatie te benoemen. Sankaa wil die stilte verbreken. “En door het project *Racisme Ontrafeld* is dat ook gelukt. Met een wetenschappelijke aanpak, door met veel bondgenoten en witte en zwarte burgers rond te werken, hebben de resultaten weerklank gevonden tot in de Verenigde Naties. Ons onderzoek is enorm opgepikt door andere middenveldorganisaties en door beleidsverantwoordelijken.”

“Het zijn die vrijwilligers die ons ook verbinden met de samenleving. Bij het onderzoek *Racisme Ontrafeld* gaven we aan de vrijwilligers die niet van kleur zijn en dus niet met racisme te maken hebben, de boodschap: ‘Wees comfortabel om u niet comfortabel te voelen’. Natuurlijk waren er allerlei schuringen in dit hele opzet. Dat was op zich dan weer erg leerrijk én een deel van het onderzoek.”

Ja, Sankaa wil politiseren

“Onze ambitie is om onze organisatie te transformeren van een ondersteunende rol naar het verzelfstandigen van onze lidverenigingen. Het is sowieso onmogelijk om niet met maatschappelijke kwesties bezig te zijn als onze lidverenigingen ermee bezig zijn. Die ambitie helpt ons ook om los te komen van de stempel van een doelgroeporganisatie en te evolueren naar een netwerkorganisatie met gelijkwaardige partnerschappen vanuit opgebouwde expertise.”

“Samengevat willen we een actor zijn, dat betekent: mee praten, mee de samenleving vormgeven, mee veranderen.”

ORBIT: ondersteunen en inspireren rond superdiversiteit vandaag en morgen

Vrijdag 11 juli 2023. Ik trein en fiets naar Brussel voor een afspraak met Didier Vanderslycke van ORBIT. In de namiddag reis ik door naar Herent voor een gesprek met Elke Plovie en Tuur die betrokken zijn bij een burgercollectief dat mensen op de vlucht wil ondersteunen rond het grondrecht wonen.

Werken met ORBIT is een zegen

Met ORBIT heb ik graag en vaak samengewerkt in mijn Avansa-leven. Het opzetten van interlevensbeschouwelijke dialogen in Sint-Niklaas, Hamme en Dendermonde met ORBIT-kracht Johan

was een sterk merk. Ook aan het 'politiek' leerdebat in Wetteren over thema's zoals wonen en kinderarmoede met medewerker Hilde bewaar ik goede herinneringen.

En nu ga ik dus op de koffie bij Didier. Ik steek meteen van wal, Didier lijkt me immers geen type van 'draai maar rond de pot'. Twee dagen voor ons gesprek is er nog een stevige opiniebijdrage verschenen over arbeidsmigratie onder de titel *'Stop de uitbuiting van arbeidsmigranten'* (*De Standaard* van 5 juli 2023), dat mee door ORBIT is ondertekend. Meteen een mooi staaltje van politiserend middenveld.

Waar staat ORBIT voor?

ORBIT definieert zich als een bondgenoot voor burgers, organisaties en overheden op diverse niveaus in het mee ondersteunen en inspireren van een superdiverse migratiesamenleving. Mobiliteit van mensen is een constante, een structureel onderdeel van onze samenleving. Vlaanderen evolueerde de voorbije decennia van een overwegend katholieke en stabiele samenleving naar een regio met een grote variatie aan religies en levensbeschouwingen, en een groeiende migratie. Vandaag is er een verhoogde aankomst, ORBIT wil vertrekken vanuit die realiteit en ook de vele voordelen van migratie benoemen. Daarbij zijn de grondrechten ons belangrijkste kompas. De sociale ongelijkheid is immers groot, denk maar aan de uitbuiting van arbeidsmigranten, de woningnood en het racisme.

Inzetten op meerdere sporen

Didier gebruikt voor ORBIT het beeld van een tram. "Eén spoor is duidelijk politiek. We willen

wegen op het beleid, alternatieven uitbouwen, beleidsvoorstellen doen aan zowel ministers als schepenen en ambtenaren. We werken al jaren rond woningen voor nieuwkomers, daarover hebben we veel expertise opgebouwd. Toen Sammy Mahdi #PlekVrij lanceerde naar aanleiding van de mensen uit Oekraïne, hebben we mee onze deskundigheid voor burgers en overheden ingebracht.”

“Een ander spoor zet in op sociale verbinding vanuit een toekomstgerichte reflex, het witte dorp van vroeger komt niet meer terug. ORBIT wil ontmoetingskansen uitbouwen, depolariseren, een gesprek op gang brengen ... Een mooi voorbeeld daarvan is ons dialoogaanbod met de kortfilm *Samen gelukkig*. Op vraag van middenveldorganisaties zoals Femma, Markant, Okra, Avansa ... tonen we die graag. Het verhaal in de film zorgt voor herkenning bij ouderen en geeft mensen op de vlucht een gezicht. De effecten bij deelnemers zijn legio: mensen zijn blij dat ze hun vragen hebben kunnen stellen, ze leren bij, het is een kans om te zaaien, er zijn zelfs deelnemers die zich in zo’n bespreking ‘outen’ als buddy van een asielzoeker of asielzoekers opvangen bij hen thuis.” Voor Didier zijn beide sporen nodig. Anders “ontspoort de tram” om in dezelfde beeldspraak te blijven.

Van onderuit is een deel van ons DNA

Didier benadrukt nogmaals: “Wat we doen, wat we ontwikkelen, is niet van ons. Niets is van ons. We zien onze organisatie als een instrument om impactvol te ondersteunen en te inspireren. We vragen expliciet aan onze medewerkers om op het terrein te gaan. Om met burgerinitiatieven aan tafel te zitten. Om met lokale besturen te praten om bijvoorbeeld de koudwatervrees voor interlevensbeschouwelijke dialoog te doen overwinnen. We kijken hoe we dienstbaar kunnen zijn én pionier in soms moeilijke maatschappelijke kwesties.

Onze medewerkers krijgen veel ruimte voor creativiteit. En omdat we impactvol willen zijn, binden we ook medewerkers graag voor langere tijd aan ons. Dat is dan weer onontbeerlijk voor expertiseopbouw. Wie wil wegen, moet heel sterk aan kennisopbouw doen.

Inspiratiebronnen

ORBIT heeft een divers team, de referentiekaders van medewerkers zijn dan ook divers. “Ik aarzel een beetje om nu enkele iconen naar voren te schuiven. Vanuit mijn christelijke achtergrond kan ik Oscar Romero noemen, maar ook Nelson Mandela of Rosa Parks. Maar evengoed of zelfs nog meer, lang luisteren naar slachtoffers van uitbuiting of wie racisme heeft ervaren, is ontzettend leerrijk. Pijn die mensen uitspreken of hoe een leven als arbeidsslaaf in complete rechteloosheid een gigantische impact heeft, dat blijft misschien nog het meeste plakken. Rapporten lezen is één ding, ons laven aan degelijk onderzoek ook, maar tijd maken om te luisteren naar die grote groep mensen die machteloos is in onze democratie is zeer wezenlijk.”

Ik verlaat de koele binnenkoer aan de Huidevettersstraat. Didier leidt me uit. Met Eva van Fedasil heeft hij hierna een overleg over de pilootprojecten die mikken op toekomstperspectief voor mensen zonder wettig verblijf. “Vandaag is een belangrijke dag voor ons”, vertrouwt Didier me nog toe, “er is een interministeriële conferentie rond arbeidsmigratie aan de gang. Ik ben benieuwd wat we straks terugvinden van onze voorstellen die we aan Nicole de Moor hebben bezorgd.”

Een lexicon voor nieuwe tijden

Op de trein naar huis blader ik in de brochure *Woorden in beweging*, een knap document dat ORBIT samen met Broederlijk Delen en Welzijnsschakels heeft ontwikkeld. Het wil “woorden aanreiken voor mensen in beweging in een veranderende samenleving die prettig aanvoelen en tegelijk duidelijk zijn”. Het is een mooi staaltje van een product dan ten dienste wil staan van beleidsmakers, burgers en ambtenaren én dat op een zeer cocreatieve manier tot stand is gekomen.

ORBIT doet ongelooflijk zinvol werk, zoveel is zeker.

Homie schrijft aan een nieuw hoofdstuk

HASSELT

Ik trein naar Hasselt, terwijl ik een zomerartikel uit *De Standaard* van 10 augustus 2023 herlees over de opvangsector en hoe vzw Homie zich organiseert. Met Leila en Musti ga ik onder een statige eik zitten, allemaal met een tas thee in de hand. Musti is de oprichter en bezieler van het eerste uur; Leila is een homie. De gedrevenheid en de warmte, maar ook de wil om bakens te verzetten in de opvangsector raakt me sterk in het gesprek.

Een veilige leefplek

Het hoofddoel van dit jonge opvanginitiatief in Hasselt is het creëren van een veilige leefomgeving voor jongeren die om welke reden dan ook geen eigen dak meer boven het hoofd hebben. De plek in Kuringen (deelgemeente van Hasselt) is kleinschalig, de aanpak is doorgedreven persoonlijk. “Ik heb hele lastige maanden achter de rug. De eerste dag hier was ik in paniek, maar ze hebben hier alles gedaan om me op mijn gemak te stellen”, beaamt Leila. Jongeren kunnen hier drie maanden verblijven, maar dat is slechts een richtlijn. Als er geen perspectief is op een veilige leefomgeving na Homie, dan wordt het verblijf verlengd. In het huis zijn twee kamers en in de tuin staan enkele caravans. “Ze mogen me ‘s nachts opbellen, ik woon hier maar enkele huizen verder”, stelt Musti.

1217

Cijfers uit Limburg tonen dat 1217 mensen thuisloos zijn, slechts 30% van hen kan in de opvang terecht. Een onthutsend cijfer van 70% moet dus zelf een oplossing zien te vinden. Ze slapen vaak erg tijdelijk op een sofa bij vrienden, in garageboxen, kloppen opnieuw thuis aan (als dat een optie is). Ze komen vaak uit erg kwetsbare gezinnen. Een op vijf van die erg diverse groep is jonger dan 25 jaar en kampt met

problemen op diverse levensdomeinen. Die proberen ze bij Homie in het intakegesprek mee in kaart te brengen, maar de jongere bepaalt zelf het tempo en de inhoud waarvoor hij wil werken. Vaak is het een kluwen.

Homie – met veel tegenkantingen en weinig steun van beleid en politiek – voorziet in steun, niet in begeleiding. De jongeren (of ‘de schatjes’ zoals ze hier ook worden genoemd) blijven altijd de regisseur van hun leven.

Drive

Ik peil naar de sterke drive van Musti. In Pelt waar hij opgroeide, werd hij niet met dakloosheid geconfronteerd, maar in Turkije waar hij op vakantie ging wel. “Ik ben net terug na twee maanden vrijwilligerswerk in het zwaarst getroffen gebied van de aardbeving in het moederland van mijn ouders”, zucht hij. Hij is er nog moe van.

“Als student ging ik met medestudenten in Brussel broodjes smeren voor thuislozen, de dood van de jonge Jordy in de Gentse Blaarmeersen heeft me diep geraakt”, vertelt hij verder. Musti heeft zich vastgebeten in de thematiek, of de dramatiek zo u wil. Na een bericht op Facebook over een gratis caravan geraakte alles in een stroomversnelling. Met horten en stoten, met veel koppigheid. Van het zoeken naar medestanders tot het oprichten van een klankbordgroep. Er was vooral scepticisme en tegenkanting, herinnert Musti zich.

Politisering

De opvang moet kleinschaliger, veel meer op maat en ze moet veel persoonlijker worden. Dat is een politieke droom waar Musti en vzw Homie voor vechten. Leila toont foto's van haar vorige opvangplek, het contrast tussen de grijze,

“De opvang moet radicaal anders.”

snelbouwstenen muren met deze groene, stillere, landelijke en huiselijke leefomgeving is groot. Enkele jongeren zijn bezig met paletten om een nieuw terras aan het huis te bouwen. Een mooi voorbeeld van betrokkenheid en eigenaarschap.

De praktijk

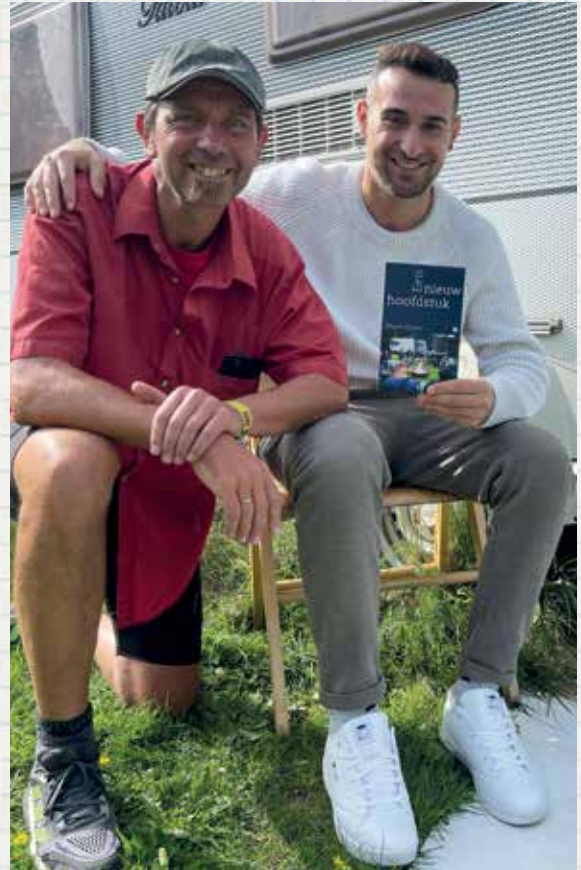
Er valt een groot woord: vrijheid. Maar Leila maant me aan om het in zijn grootsheid op te nemen in de finale tekst. Vrijheid hangt **samen met autonomie**. Dat gaat zowel over de keuze van wat er wordt gegeten, de ontspanningsactiviteiten – van bowling tot naar de kermis gaan. Het gaat ook over het eigen traject van de jongeren.

De ‘homies’ betalen 600 euro per maand (alles inbegrepen), wat overeenkomt met de prijs voor een sobere studio. Als je die al vindt tenminste. Nabijheid, vertrouwen, op maat werken ..., het zijn hele belangrijke kernwoorden of sleutelwaarden bij Homie.

Genetwerkt

De netwerken van Homie zijn echt indrukwekkend. Zowel met bedrijven als Carglass of IKEA als met immokantoren, producenten van voedsel of cateraars, advocatenkantoren, huisartsen ... Zelfs een peperduur hotel is mee solidair. Musti toont me een schitterend filmpje waarin solidaire burgers en ondernemers hun engagement uitspreken.

Musti wil zijn verhaal ook in de academische wereld brengen. Hij gaf al vaak gastcolleges aan universiteiten of hogescholen, maar binnenkort wordt hij ook vast deel van de sociale Hogeschool PXL. Studenten zijn vaak erg geraakt door zijn pleidooi voor nabijheid. “We durven zeggen dat we met vzw Homie inspirerend zijn”, klinkt het fier.

Boek

In *Een nieuw hoofdstuk*, een pas verschenen boek bij EPO Uitgeverij, breekt Musti een lans om vanuit kwetsbaarheid en niet vanuit vooroordelen te kijken naar jongeren die op straat staan. Hij wil de beeldvorming veranderen en stereotypen doorbreken. In *Een nieuw hoofdstuk* worden tien verhalen van thuisloze jongeren verteld, in het tweede deel staan cijfers en feiten centraal, Koen Hermans (KUL) komt aan bod, het opvangmodel van vzw Homie sluit het boek. Het klinkt écht als een must read voor sterk sociaal werk.

Ik fiets terug van de Larestraat naar het station. Musti moet de ene telefoon na de andere opnemen, collega Vanessa is er intussen ook. Toch wordt ook voor de fotoshoot alle tijd genomen. Het typeert Musti: de dingen grondig doen met een immens groot hart.

Over solidaire burgers in Herent met mensen op de vlucht

HERENT

“De vluchteling is ook het politieke lichaam van wat het betekent om een samenleving te vormen; de limiet van het samenleven is tevens het ware kenmerk ervan, daar toont zich wat er moreel op het spel staat in wat gemeenschap heet.” Dat schrijft Stefan Hertmans op pagina 160 in het zeer leeswaardige essay *Verschuivingen*.

Aan die passage moet ik denken als ik vanuit Brussel naar Herent door het Zoniënwoud en het Kapucijnenbos fiets voor een afspraak met Elke Plovie en Tuur Vanempten van het burgercollectief Huren voor Buren.

Het begin

Ik peil naar de oorsprong van het netwerk, want – zo zal snel blijken – dat is het in alle betekenissen van het woord.

Tuur: “Sinds 2000 was er reeds een Herentse werkgroep op informele basis rond Oost-Europese nieuwkomers. Mensen uit ex-Joegoslavië, Tsjetjenië ... ervoeren veel hindernissen bij het vinden van een woonst. Onze focus was om mee naar huizen te zoeken. We plozen zoekertjes uit en belden met eigenaars. Yvette werkte toen in het OCMW – ze is nu op pensioen en een trekker van de werkgroep – en was onze link met de gemeente. Van het één kwam het ander. We sloten ons aan bij de GROSH (de Gemeentelijke Raad voor Ontwikkelingssamenwerking van Herent) en stelden ons de vraag: hoe kunnen we naast dienstverlening meer structureel wegen op het beleid in Herent? We hadden altijd al de ambitie om meer te zijn dan dienstverleners.”

Brugse inspiratie

Tuur: “We vonden inspiratie in Brugge en Gent. In 2019 bezochten we in de West-Vlaamse hoofdstad de

Huizen voor Vrede, er waren bijna 100 huizen die werden verhuurd aan mensen op de vlucht. Er was van meet af aan ook contact met vzw ORBIT: medewerker Niels kwam naar Herent en ondersteunde ons bijvoorbeeld met juridische informatie over hoe we huizen konden splitsen om mensen op de vlucht bij particulieren onderdak te geven.”

Op zoek naar trekkers

Tuur: “Herent ligt op een boogscheut van Letuven en is een rijke biotoop van sterke middenveldspelers: mensen uit de academische wereld of burgers die een sterke link hebben met beweging maken. We trokken ook mensen uit de vastgoedsector aan. En we investeerden in duurzame relaties met de kerkfabriek.”

Elke: “Koen, onze huidige voorzitter, heeft pakken ervaring in de wereld van immobiliën. Die verschillende achtergronden zorgen al eens voor felle discussies in onze kerngroep. Zo verschillen we al eens van mening over het recht op zorg versus stemmen die meer pleiten voor activering van de gezinnen. We moeten al eens opboksen tegen een discours dat uitgaat van armoede vanuit een individueel schuldmodel.”

In 2021 werd een vzw opgericht met als concreet streefdoel om tien huizen te kunnen verhuren. Anno 2023 zijn er twee panden van de kerkfabriek en vijf via particulieren in beheer. De doelgroep bestaat bijna allemaal uit gezinnen. Het Fonds Gastvrij Herent ondersteunt financieel, zodat mensen aan een solidaire prijs kunnen wonen. Zo kost een aangepaste woning voor een persoon met een fysieke beperking 985 euro, via het Fonds wordt maandelijks voor 235 euro bijgepast.

“Er zijn heel veel sterke banden met burgers, maar ook met lokale organisaties zoals Femma, de Fietsersbond, KWB, Welzijnsschakels ...”

Kritisch voor valkuilen

“Het burgerinitiatief moet het werk van de gemeente niet doen. We merken dat de lokale overheid wel wat laaghangend fruit wil plukken, zo voorziet ze in woonbegeleiding voor kwetsbare huurders via de vzw DOMO. Maar als het gaat om meer structurele verandering, dan houdt het NVA-Open VLD-CD&V-bestuur de deur dicht. Zo zijn we al jaren vragende partij voor een ernstige Welzijnsraad in Herent, maar daarvoor is geen animo. Of als we de nood aan meer noodwoningen aankaarten, dan komen we terug van een kale reis.”

“Hoe kunnen we drempels rond betaalbaar wonen in Herent voor financieel kwetsbare huurders verlagen? Hoe kan racisme en discriminatie op de woonmarkt worden bestreden? We zijn ook kritisch voor de werking van het OCMW. Omdat we dicht bij de gezinnen staan, merken we ook vaak als eerste wanneer de dienstverlening hapert of steken laat vallen. We aarzelen niet om dat ook te benoemen. De vaststelling blijft dat we vaak te uitvoerend bezig zijn en te weinig met de vraag: hoe kunnen we écht impact genereren?”

Resultaten

Natuurlijk zijn er ook al mooie resultaten. In het sociaal beleidsplan werd veel overgenomen dat door Huren voor Buren werd geformuleerd. De werkgroep zit mee aan tafel tijdens zo'n inspraakmomenten. Er is een ruime groep buddy's die 'nieuwe' gezinnen in

Herent mee ondersteunen op vlak van administratie, technische klussen, vrije tijdsaanbod, gezondheidszorg ... Naar 2024 toe zal er een politiek debat met het brede middenveld worden georganiseerd rond de gemeenteraadsverkiezingen. Huren voor Buren heeft ook de Woonzaak mee ondertekend ...

Genetwerkt

Wat heel hard opvalt, is dat er heel veel sterke banden zijn met burgers in Herent, maar ook met lokale organisaties zoals Femma, de Fietsersbond, KWB, Welzijnsschakels, ORBIT, Gastvrij Netwerk, Vluchtelingenwerk Vlaanderen ... Ze investeren daar ook in. De onthaalgroep van Huren voor Buren deed een ronde bij het klassieke middenveld, ze zijn prominent aanwezig op de 1 mei-markt. In Herent, een gemeente van pakweg 20.000 inwoners, zijn er gelukkig veel korte lijnen onder de burgers.

Treinen naar Lokeren

In de stad waar ik woon, is er ook goesting in een dergelijk initiatief als in Herent. Ik zal het verslag doorspelen en ook de rol van ORBIT benoemen. In Herent is solidair burgerschap geen lege doos, maar wordt het met veel engagement door Huren voor Buren ingevuld. Hoed af voor Elke, Tuur en de vele co's van Herent. Stefan Hertmans geeft op pagina 161 daar mooie woorden aan in *Verschuivingen*: “Je kunt cohesie begrijpen als het begroeten van de noodlijdende ander.”

Over de solidaire schouders van de Unie der Zorgelozen

KORTRIJK

Een schoolvriendin van de IPSOC-lichting 1988 is geëngageerd bij de Unie der Zorgelozen. Nathalie brengt me in contact met Joon en Geert, zij zijn met hart en ziel verbonden aan de plek met de vele kamers en een indrukwekkende geschiedenis. Het huis in de Pluinstraat in Kortrijk is vrijgevig: Justine schenkt koffie en twee uur na onze babbel zal Joon me met *Hors D'Oeuvre* en *Ik Caroline* uitgeleide doen.

In een gesprek met DEMOS wordt de Unie een plek van creativiteit, gastvrijheid en maatschappijkritiek genoemd. Ik ben benieuwd hoe die laatste peiler vorm krijgt.

“Het begint bij een voortdurende dialoog. Hier komen mensen die zich zowel links als rechts opstellen. Zowel uit Kortrijk als pakweg uit Roeselare. De verhalen van de mensen vormen de grondstoffen waarmee we artistiek aan de slag gaan. We investeren fors in laagdrempelige koffie- en soepmomenten. Klassieke stukken zoals ‘De Kersentuin’ van Anton Tsjechov waarin bomen worden omgehakt, vertalen we naar een actueel verhaal over klimaatrechtvaardigheid.”

“De mensen die hier over de vloer komen, hier op de planken staan, zijn doorgaans niet bezig met de ligging van zonnepanelen op hun dak. We vertellen verhalen door de bril van de lagere klassen die met sociaal-economische ongelijkheid of bittere uitsluiting te maken hebben. We durven stellen dat we met die insteek en verhalen altijd al hebben gewogen op de politieke agenda.”

Welke andere thema's kwamen de voorbije tientallen jaren waarin jullie ondertussen bezig zijn, bovendrijven? Waarover ging het bij de koffie?

“Armoede staat vaak centraal, maar in *Pardon Service*

ging het over racisme. De sociaal-economische ongelijkheid in een sterk meritocratische samenleving is nooit veraf. Of de mens die vermalen raakt in bureaucratische mallemolens zoals in het stuk *Wojcek*.

Een theatervoorstelling staat nooit op zich, wat ertoe doet is het publieke debat dat ontstaat. Dat krijgt vorm via debatavonden, manifestaties op straat, persartikels ...”

Hoe verhoudt de buurtwerking zich tot het artistieke?

“Kijk naar de vrouw die twee keer per week soep wil maken voor de Unie. Het maken van soep is een heel mooi, teder en essentieel onderdeel van onze werking. En het doet de vrouw therapeutisch veel deugd. Het gaat om ruimte en kansen geven aan wat mensen graag doen en goed kunnen, en dat een plek geven in het grote geheel. In die zin is er geen enkel verschil in belangrijkheid tussen wie koffie zet, de kaartjes bij een voorstelling knipt of een hoofdrol op het podium heeft. Tijdens corona hebben we die spontane input sterk gemist.”

Zouden jullie zichzelf een huis in de pels noemen?

“We doen in elk geval ons best om dat te zijn. Anders vertaald: we willen ongemakkelijke dingen aanbrengen. Ongemakkelijk voor beleidsmakers of voor welzijnswerkers die enkel uitvoerend en nog weinig kritisch in hun rol staan. Daarnaast wil ons theater ook poëtisch zijn. Scherp en ontroerend.”

Hoe verhouden jullie zich tot andere middenveldorganisaties in Kortrijk?

“Vriendelijk (*lacht*). Maar de vraag die er werkelijk toe doet is: om wat te doen? Veel hangt af van de mensen die in collega-organisaties bezig zijn, eerder dan van

de organisaties zelf. We zijn er evenwel van overtuigd dat je moet samenwerken/samen strijden als je op z'n minst een rimpeling op het maatschappelijke wateroppervlak wil realiseren. En een groot probleem vandaag is natuurlijk dat veel sociaal werkers te weinig politiserend bezig zijn, of zodanig ingekapseld zijn dat ze nauwelijks nog aan de kant van de mensen in armoede staan. Ook de registratiedruk en -plicht is tegenwoordig een pest. En als grote uitsmijter: zolang dit neoliberaal model standhoudt, zal er altijd armoede zijn. Veel problemen vandaag die tot en met maatschappelijk of collectief zijn, worden gepseudologiseerd. Of actievoerders worden als terroristen afgedaan. Het individueel schuldmodel rond armoede is veel nadrukkelijker aanwezig dan het maatschappelijk falen rond grondrechten."

Wat te doen aan de vooravond van de verkiezingen in 2024?

"Het is lastig. Mensen aan de onderkant geven aan dat ze al op alle centumpartijen hebben gestemd en nog altijd op een wachtlijst voor een sociale woning staan. Toch zien we het als onze maatschappelijke plicht om straks een statement te maken. Hoe dat eruitziet, staat nog in de sterren geschreven."

Ik verlaat het huis met mooie woorden. In mooi West-Vlaams – de oertaal van ons gesprek – gebruikt Geert het woord *scoere*. Voor niet-ingewijden in de mooiste taal van ons land: in de Unie krijg je een schouder om op te leunen, te rusten, uit te huilen en terecht je beklag te doen.

Een boek over een Kortrijkse sociale pitbull, a streetcat named Caroline

Joon van de Unie der Zorgelozen heeft nog een exemplaar liggen van het boek *Ik Caroline*.

Ik herinner me nog fysieke flarden van die rijzige straathoekwerkster uit mijn half mislukte burgerdienst rond de Veemarkt.

Ik lees haar boek: haar verhalen over mensen in de marge, in de diepste penarie. Caroline bijt zich vast in complexe procedures, in Kafkaïaanse systemen die mensen in miserie vaak ten diepste ontmoedigen.

Ik vraag me bij het lezen van *Ik Caroline* voortdurend af: wordt dit boek in kringen van toekomstige maatschappelijk werkers aangeboden, doorploegd en geanalyseerd? Wordt Caroline om de haverklap uitgenodigd in binnen- en buitenland om hoorcolleges te geven, aula's te vullen?

Haar schrijfsels, haar werkstijl, haar engagement ... werken immers bijzonder inspirerend, en proficiat aan de Unie der Zorgelozen om die pitbull op een verhoogde sokkel te plaatsen. Als Caroline 'gotver, gotver, gotver' in het boek roept, hoor je de verontwaardiging onder het vloeken.

Diepte

Ik heb één zin in het boek onderlijnd die me erg diep raakt en komaf maakt met onze meritocratische en competitieve samenleving: 'Het is ongelooflijk hoe rap een mens de diepte induikt.'

Gisteren wandelde ik met theatermaakster Barbara in de wijk rond, we hadden het over de plek waar je wieg staat en hoe die levensbepalend is.

Wie over weinig leestijd beschikt, kan een soort van samenvattend statement lezen van Caroline tussen pagina's 113 en 123. Het belang van outreachend werken zal je nog nooit zo duidelijk worden geschetst.

Poging tot samenvatting

Tien lijnen uit die laatste tien pagina's luiden:

- Straathoekwerk gaat over gewoon boerenverstand.
- Je moet daar als werker zijn als de mensen er zijn.
- Mensen kwamen vroeger gewoon meer uit hun kot.
- Het is intussen duidelijk dat dé mens met één probleem niet bestaat.
- Het is kwalijk hoe alles zo gespecialiseerd en gedifferentieerd is geworden.
- Een mens moet chance hebben.
- Een echte mindfuck is sowieso de toegenomen administratieve rompslomp.
- De sector van de privébedrijven is overgedigitaliseerd.
- Een mens heeft trots, pak hem die niet af.
- Werkers moeten weten: ja, je mag buiten de lijnen kleuren.

Amen.

Ikram Achahboun

Tijdens de eerste editie van *Tussen de soep en de feiten* in Brussel, een bijzonder evenement dat in het hart van Brussel plaatsvindt. Elke eerste dinsdag van de maand kan je genieten van een welverdiende middagpauze in Muntpunt, waar je wordt verwelkomd met een heerlijke kom vegetarische soep, verzorgd door Atelier Groot Eiland. Terwijl je geniet van die hartverwarmende lekkernij, maak je je klaar voor een boeiende lezing over actuele onderwerpen.

Ikram Achahboun

Tijdens het interview met VGC voor onze ledenkrant voor Brussel *Het Accent op Brussel* over Paspartoe (de Brusselse UitPAS).

Ikram Achahboun,
helftijds stafmedewerker
Beleid & Organisatie en
helftijds regiocoördinator
in Brussel bij Davidsfonds

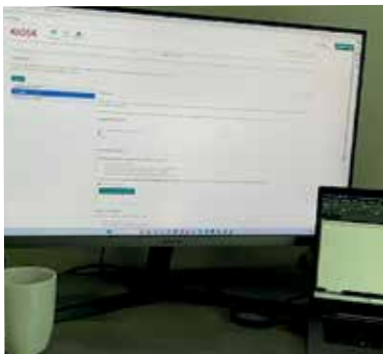
Ikram Achahboun

We komen samen met de Werkgroep Statutenwijziging Davidsfonds Brussel vzw. De werkgroep bestaat uit vrijwilligers, collega's en Meester Mathei Steven.

Ikram Achahboun

Sisca time; Sisca is een digitaal gegevens-registratiesysteem. Alle sociaal-culturele organisaties moeten jaarlijks gegevens ingeven over hun werking zoals het aantal afdelingen/groepen, vrijwilligers ...

Ikram Achahboun

We hebben een teamvergadering met alle collega's regiocoördinatoren.

We verzamelen materiaal ter voorbereiding van onze visitatie.

Ikram Achahboun

Ik ben aan het oefenen voor het pannenkoekenfestijn in Schaarbeek. Al onze vrijwilligers, leden en sympathisanten worden verwend met overheerlijke pannenkoeken die door de medewerkers zelf en ter plaatse worden gebakken.

Werk in beeld

Het nieuwe burgeren in de lokale DEMOCRATIE

Hoe kunnen steden en gemeenten burgerinitiatieven laten bloeien?

Burgers bewegen

Burgers zijn duidelijk in beweging. Ze zijn tot veel bereid én ze doen van alles in de tussenruimte tussen overheid en leefwereld. Lokale burgerinitiatieven schieten dan ook als paddenstoelen uit de grond. Er wordt 'gehandeld' om een probleem of uitdaging aan te pakken. Om het samenleven lokaal richting te geven. Er spelen zich zoekprocessen af, waarin burgers het initiatief en het eigenaarschap opnemen. Burgers organiseren zich als waren ze 'maatschappelijk ondernemers' op eigen kracht en naar eigen inzicht om kwesties aan te pakken die hen aanbelangen.

We kunnen dan ook met recht en reden spreken over 'het nieuwe burgeren'. Burgerschap is niet langer enkel een status, burgeren is een werkwoord, verbonden met actie en eigenaarschap. Het is 'doen' om goed samen te leven. Zo brengen burgers dynamiek in de democratie, ze maken die levendig en brengen die in actie. Democratie veranderen ze: de democratie vandaag kan niet hetzelfde zijn als de democratie van gisteren. Die lokale dynamiek tekent een democratie in transitie: de democratie vandaag kan niet hetzelfde zijn als de democratie van gisteren.

Jammer genoeg vinden die burgerinitiatieven in het lokale bestuur niet altijd de grootste supporter of de juiste partner. Niet alle lokale besturen zijn goed toegerust om een gezonde voedingsbodem voor burgerinitiatieven te creëren. Nochtans is er heel vaak *goodwill* bij lokale besturen en hun administraties. Gemeenten zijn zich bewust van de veranderingen die zich aandienen en zoeken naar hoe ze zich kunnen opstellen in dat voor hen nog maar weinig ontgonnen veld.

Reden genoeg om na te denken over wat een lokaal bestuur kan doen om burgerinitiatieven te laten bloeien en zo de lokale democratie te versterken.

Naar een sterke tussenruimte

De samenleving 'overkomt' ons niet, we 'maken' ze. Elke samenleving krijgt vorm en richting in de keuzes die gemaakt worden. Die keuzes moeten worden gevoeld en gedragen door burgers. Dat is tenminste de reden waarom we de democratie hebben uitgevonden. In een democratie duiden mensen bij verkiezing hun vertegenwoordigers aan, die in hun naam 'het goede samenleven' vanuit een algemeen belang moeten organiseren.

In een klassieke opvatting zit de overheid aan het stuur van de samenleving. Ze is gelegitimeerd door weerkerende verkiezingen die de kaarten van de macht telkens opnieuw schudden. Sommigen menen dat met die verkiezingen een definitief mandaat wordt geschonken. Ze beroepen zich dan op 'het primaat van de politiek'.

De werkelijkheid is echter weerbarstiger. In de ruimte tussen de leefwereld van burgers en het lokale bestuur ligt een maatschappelijk veld van interacties, relaties, netwerken en min of meer formele organisaties. Die tussenruimte is niet scherp afgebakend en valt niet scherp te definiëren. In die overgangszone tussen leefwereld en overheid ontwikkelen zich allerlei activiteiten en relaties op een continuüm van informeel en organisch, naar formeel en structureel. Relaties en netwerken ontwikkelen zich en vermengen zich. Er wordt informatie uitgewisseld, invloed aangewend. Mensen verenigen zich en organiseren zich om dingen gedaan te krijgen, met of zonder de steun van de overheid.

De interacties in die tussenruimte hebben invloed. Ze geven de keuzes over de organisatie van de samenleving mee vorm. De tussenruimte is het levendige weefsel waarop de lokale democratie zich ent. Daar ligt de ruimte voor het echte burgerinitiatief, in de brede zin van het woord. Mensen kunnen er van alles ondernemen in functie van wat ze zelf belangrijk vinden. Het eigenaarschap ligt er in hun handen.

Burgerinitiatieven stellen zich vaak assertief en autonoom op. Zij steken niet zomaar de hand uit voor hulp of ondersteuning. Ze zijn als 'maatschappelijke ondernemingen' op zichzelf aangewezen: ze

organiseren zich met eigen middelen, ze ontwikkelen eigen netwerken en partnerschappen. Ze doen dat met wie voor hen interessant is, en dat is lang niet altijd de overheid. Zo ontstaat een ruimte voor burgers waar ze thema's op de maatschappelijke agenda zetten, geformuleerd vanuit hun eigen perspectief en gericht op hun eigen welbepaalde ambitie. Daarmee nemen ze het voortouw in het publieke debat, vaak door heel concreet de hand aan de ploeg te slaan en al doende aan oplossingen te werken. Politisering in actie.

Daarmee wordt ook de tussenruimte uitgedaagd: de klassieke kanalen om vanuit besturen de interacties te organiseren (en te controleren?) en initiatieven te ondersteunen passen niet langer bij de nieuwe dynamieken. De vraag is nu wat gemeentebesturen wel kunnen doen om burgerinitiatieven te laten bloeien.

Een bezinning over drie kwesties

Wanneer een lokaal bestuur sterker wil inzetten op een tussenruimte waarin burgerinitiatieven kunnen gedijen, zijn drie kwesties een overweging en debat waard. Drie kwesties die kunnen leiden tot meer bewuste keuzes en een meer gerichte aanpak. Kwesties waarvoor elk lokaal bestuur pragmatische oplossingen en praktische tools moet weten te vinden.

Kwestie 1: zorgvuldig verbinding maken

De tussenruimte is een veld van interacties: tussen burgers onderling, tussen organisaties onderling, en tussen burgers en hun organisaties enerzijds en

“Het boeiende aan de lokale democratie is dat ze voortdurend in verandering en ontwikkeling is. Een democratisch systeem is dynamisch en nooit ‘af’”

“Burgerschap is niet langer enkel een status, burgeren is een werkwoord, verbonden met actie en eigenaarschap.”

de gemeentebesturen anderzijds. Interacties die maar kunnen gebeuren waar er relaties zijn. Als een lokaal bestuur wil bijdragen aan de bloei van burgerinitiatieven in die tussenruimte, moet het zorgvuldig verbinding maken met een heel diverse en losse verzameling lokale spelers.

Vaak zijn bestaande participatiearrangementen (adviesraden, hoorzittingen ...) vooral instrumenten gericht op *tell and sell*: een manier om rond beslist beleid een zeker draagvlak te creëren. In de toekomst zullen nieuwe relatievormen zich moeten ontwikkelen die gericht zijn op ‘samenwerking’ en wederzijds respect voor elkaars rol en initiatief. Dat veronderstelt dat de ene niet de uitvoerder is van het beleid of de ambitie van de ander, maar dat er vertrokken wordt van een wit blad of vanuit een gedeelde ambitie. Dat alles vergt van een gemeentebestuur (politici én ambtenaren) een aanpak gestoeld op een grondhouding van vertrouwen, erkenning en bemoediging.

Vandaar enkele aanbevelingen voor lokale besturen:

- **Wees nieuwsgierig.** Merk op. Heb oog voor de randen van het gezichtsveld en onderzoek wat daar gebeurt. Zie niet alleen wat binnen het beleid past, maar ook wat burgers zelf ondernemen. Onderzoek in alle ernst en met open geest de mogelijkheden ervan. Sluit niets van tevoren uit.
- **Moedig experiment aan.** En tegelijk: maak mogelijk dat experimenten met de grootst mogelijk zorg voor kwaliteit kunnen worden aangepakt. Weet dat dingen kunnen mislukken. Laat dat geen barrière zijn: maak mislukkingen leerzaam. Stimuleer de communicatie erover.
- **Erken de mensen en de initiatieven.** Ga in dialoog en blijf in die dialoog dicht bij wat de burgers zelf willen ondernemen. Wees op je hoede voor *reframing* vanuit het eigen perspectief.
- **Laat het eigenaarschap daar waar het hoort.** Bij de ondernemende burgers zelf. Versterk het zelfs.

Eigen je als bestuur de initiatieven niet toe – niet in de ontwikkeling ervan, maar ook niet in de communicatie erover. Stel je bescheiden op en gun de ander het rechtmatige aandeel in het succes.

- **Maak duidelijk dat je open staat.** Zorg voor duidelijke aanspreekpunten. Zorg dat burgers weten met wie ze kunnen praten, langs waar ze besturen kunnen aanspreken of betrekken.
- **Wees behoedzaam bij een coalitiewissel.** Let op met te sterke breuken in de relaties met burgers. Zoek naar een zekere continuïteit. Voel je verantwoordelijk voor een betrouwbaar en langdurig partnerschap.

Een speciale plek in de relatie tussen bestuur en tussenruimte kan worden weggelegd voor de ‘pivoterende ambtenaar’. We kennen het beeld van de pivoterende basketbalspeler die om een voetfout te vermijden met de bal in de hand één voet zoveel mag verplaatsen als hij wil, zolang hij de andere maar ter plekke laat staan. Zo kan hij de bal in alle richtingen doorspelen en een blik houden op de volle breedte van het speelveld.

Dat is exact wat gemeentebesturen kunnen doen: één of enkele ambtenaren laten ‘pivoteren’. Eén voet binnen de administratie, dicht bij de bestuurders. En de andere voet vrij bewegend al naargelang de relaties en initiatieven zich ontwikkelen in de tussenruimte. Een pivoterende ambtenaar kan vanuit zijn vele contacten in de tussenruimte in dialoog gaan met de interne diensten van een gemeente om te onderhandelen, te bemiddelen, dingen gedaan te krijgen in functie van wat burgers nodig hebben. Hij kan een belangrijke brugfiguur zijn naar de bestuurders die beleidsbeslissingen moeten nemen: verduidelijken, achtergrond geven, perspectieven bieden. Zo wordt het sociaal kapitaal dat in een gemeenschap aanwezig is, gemobiliseerd.

Kwestie 2: de dynamiek ‘van doen’ versterken

Typisch voor de nieuwste generatie burgerinitiatieven is dat ze vaak letterlijk iets ‘doen’: concreet en tastbaar. Van de buurt-barbecue tot de samen-tuin. Van de kinderopvang tot het oprichten van een energie-coöperatief. Van de autodeelgroep tot de organisatie van cultuurevenementen. Burgers wachten niet tot de overheid het kader schept: ze ondernemen, steken de handen uit de mouwen om te realiseren wat ze belangrijk vinden. Zo wordt snel ontdekt wat wel en niet werkt. Zo wordt snel geleerd hoe dingen kunnen verbeteren en groeien. Het komt er dus op aan om die dynamiek ‘van doen’ te ondersteunen en te versterken. Om condities te scheppen die zo weinig mogelijk belemmeringen opwerpen tussen bedenken en doen. Kort op de bal.

Ook hier zijn enkele aanbevelingen voor een lokaal bestuur:

- **Zorg voor vruchtbare bodems voor creativiteit en connecties.** Zorg dat mensen met ideeën elkaar snel kunnen vinden, dat ze elkaar kunnen inspireren of samenwerken. Zorg dat niet-evidente partners elkaar kunnen tegenkomen zodat onverwachte verbindingen kunnen ontstaan.
- **Bied ondersteuning die de kwaliteit van de initiatieven van burgers versterkt**, met respect voor hun eigenaarschap.
- **Speel mee in de netwerken** rond kwesties die burgers echt bezighouden, vertrek niet altijd van de eigen agenda.
- **Schep ‘korte ketens’ van handelen.** Zorg ervoor dat mensen snel antwoord krijgen op hun vragen, snel toestemming krijgen waar nodig, snel weten wie ze waarvoor kunnen aanspreken zodat de tijd tussen bedenken en doen kort is.
- **Onderzoek welke ondersteuning nodig kan zijn.** Faciliteer die. Ga na of meestappen in een netwerk rond een gedeelde ambitie een meerwaarde kan zijn voor alle betrokkenen.

Cie Van den Eeckhaut

is coördinator praktijkontwikkeling en -ondersteuning bij Socius. Hij wil professionals en hun organisaties sterker maken in hun sociaal-culturele praktijk en in wat ze met de samenleving willen doen. Zijn invalshoeken? Van de geschiedenis van het sociaal-cultureel werk tot het actuele decreet. Maatschappelijke innovatie en de laborol. Burgerschap en civiel actorschap. Rollen en functie, en hoe die te vertalen in de praktijk. Het opzetten van leercontexten: live, digitaal en blended. Werken met groepen.

- **Diversifieer bronnen voor middelen en inkomsten.** Ondersteuning hoeft niet altijd te bestaan uit financiële middelen. Materiaal beschikbaar stellen, deskundig advies geven, verbindingen met mogelijke sponsors ontsluiten, werkruimtes of fysieke en publieke ruimte voorzien. Ook dat zijn ondersteuningsbronnen.

Kwestie 3: samen de tussenruimte beheren

De tussenruimte is een gedeelde ruimte. Ze is van niemand en ze is van iedereen. Het ligt niet vast wie of wat de controle heeft over wat er gebeurt in die tussenruimte of hoe die tussenruimte precies gedeeld en georganiseerd moet worden. Doorheen de recente geschiedenis onderscheiden we op twee niveaus dynamieken.

Het gaat hier dus om de vraag voor welke kwesties lokale besturen zelf de regie willen en kunnen opnemen en op welke gebieden ze een ondersteunende rol willen spelen tegenover initiatieven van burgers.

Omdat de samenleving voortdurend verandert en daarmee ook de behoeften van burgers en gemeenschap, kan het antwoord op die vraag niet voor eens en voor altijd vastgelegd worden. Daardoor zijn lokale besturen gevat in een steeds terugkerend kerntakendebat: welke taken kan en wil het lokale bestuur opnemen in relatie tot de actuele noden van burgers en gemeenschap? En dus ook: welke taken en kwesties laat ze in handen van burgers en hun organisaties?

Een gezonde complementariteit tussen bestuur en burgersamenleving moet daarbij de leidraad vormen. Het samenleven is een gedeelde verantwoordelijkheid. Duidelijkheid scheppen over hoe die het best wordt opgenomen brengt helderheid in de relaties tussen burgers en hun besturen. En vooral: het verheldert ook de ruimte voor burgerinitiatieven.

Dit is wat een lokaal bestuur kan doen:

- **Voer het kerntakendebat** concreet en in relatie tot de realiteit van bestaande gemeenschappen. Vat dat op als een politiek debat in zijn volle betekenis: met name een debat dat ook gevoerd wordt met en binnen de ruime gemeenschap.
- **Onderzoek hoe het lokale bestuur taken kan waarderen** die burgers op zich nemen die buiten de werking van het lokale bestuur vallen. Maak werk van die waardering.
- **Onderzoek hoe burgers een rol kunnen spelen** in het waarnemen van taken die niet langer kunnen worden opgenomen door lokale besturen. Ondersteun de overgang.

De tweede dynamiek heeft te maken met hoe interacties tussen burgers en bestuur worden georganiseerd en gestructureerd. In de voorbije decennia is een deel van de tussenruimte gevat in structuren, regels en instrumenten vanuit de ambitie om de lokale representatiedemocratie te versterken. Denk aan adviesraden, hoorzittingen, vertegenwoordigingen in bestuursorganen van gemeentelijke voorzieningen. Een deel van de tussenruimte valt dus in zekere zin onder de invloed of controle van de besturen zelf. Het bestuur bepaalt er de regels, de grenzen en de mogelijkheden. Die tussenruimte is in minder of meerdere mate geformaliseerd en in gereguleerde of meer experimentele participatiearrangementen gevat.

De vaststelling is dat heel wat burgerinitiatieven niet passen binnen de bestaande participatiearrangementen in de tussenruimte. Ze hebben bijvoorbeeld een organisatievorm die niet past in de adviesraden omdat die vaak toegesneden zijn op het meer klassieke vereni-

“De toekomst van de democratie speelt zich vlak onder onze neus af, waar onze leefwereld weerbarstig en eigenzinnig reageert op de vele uitdagingen waar onze samenleving mee te maken heeft.”

gingsleven. Of ze passen niet in de bestaande subsidie-reglementen. Vandaar dat ze moeten rekenen op eerder informele kanalen om de relatie met lokale besturen vorm te geven: ambtenaren of politici persoonlijk aanspreken, beroep doen op bestaande verenigingen of organisaties om toegang te krijgen tot het bestuur.

Bovendien overheerst een algemeen gevoel dat een aantal ‘oude modellen’ – zoals de adviesraden – uitgewoond zijn. Adviesraden zoeken vaak manieren om dynamiek en betrokkenheid te realiseren, zodat ze echt voluit een rol kunnen spelen in het gemeentelijk beleid. Er gaan dan ook stemmen op om dat landschap ernstig te hertekenen, zo niet gewoon als iets van het verleden te beschouwen.

Bij die hertekening zijn de volgende aanbevelingen van belang:

- Zorg dat de **meervoudigheid van initiatieven** die burgers nemen bij de hertekening van de dynamische tussenruimte **weerspiegeld wordt in een meervoudigheid van participatiearrangementen**.
- Laat uit alle arrangementen **consequent dezelfde boodschap** spreken: lokale besturen nemen hun burgers ernstig, zetten in op echte betrokkenheid en vertrouwen hun burgers als partners. Het gaat niet op om langs de ene kant burgers via hippe projectoproepen en burgerpanels te ondersteunen bij wat ze willen realiseren om dan langs de andere kant elke aanbeveling van een adviesraad naast zich neer te leggen of bij het realiseren van eigen projecten de dialoog met burgers te beperken tot een ‘verkooppraatje’.

De lokale democratie staat nooit stil

Het boeiende aan de lokale democratie is dat ze voortdurend in verandering en ontwikkeling is. Een democratisch systeem is dynamisch en nooit ‘af’: het ontwikkelt zich continu als antwoord op wisselende maatschappelijke uitdagingen. Nieuwe verschijningsvormen van democratie en participatie tonen zich eerst op het lokale vlak. Daar waar burgers van onderuit nieuwe democratische verhoudingen ontwikkelen. Dat was zo in het verleden en dat is ook nu weer het geval.

De toekomst van de democratie moeten we niet ver aan de einder zoeken als een nieuw te bedenken concept. De toekomst van de democratie speelt zich vlak onder onze neus af, waar onze leefwereld weerbarstig en eigenzinnig reageert op de vele uitdagingen waar onze samenleving mee te maken heeft. Die toekomst dringt zich op, barst langs de kieren in het gestolde systeem naar buiten. En dus kan een bestuur dat zichzelf en de democratie ernstig neemt, niet anders dan telkens opnieuw een antwoord bieden op de democratische uitdagingen die zich lokaal stellen. En we weten nu al dat met elk antwoord nieuwe uitdagingen zullen verschijnen. Mooi toch?

praktijk

BRAL vzw betreft Brusselaars bij het vormgeven van hun stad.

Gebruik in zijn bijzijn niet al te vaak woorden zoals 'participatie' en 'bruggenbouwer', tenminste als het holle concepten blijven. Want Raf Pauly gelooft wel degelijk in de sterke kracht van inspraak, in het betrekken van burgers, in het ondersteunen van buurtbewoners om initiatief te nemen, in hun visie naar de overheid te vertalen ... BRAL zet zich elke dag in om van een Brussel een gezonde, milieuvriendelijke en solidaire stad te maken. Met en voor Brusselaars. Aan tafel of op de barricaden. Kritisch, maar constructief.

“Inspraak mag moeilijk zijn, pas dan stellen we de juiste vragen”

Wat doet BRAL?

BRAL is een stadsbeweging die ijvert voor een duurzaam Brussel. Ons doel is om de Brusselaars te betrekken bij de vormgeving van hun stad. We werken rond stedenbouw en stadsplanning, en rond milieu en mobiliteit. Binnen die thema's maken we keuzes, omdat we niet alles kunnen doen en omdat we afhankelijk zijn van publieke financiering.

Hoe betrekken jullie de Brusselaars?

Dat is een ruim begrip, we hebben er vaak discussies over – intern met de staf en het bestuur, en met onze leden. Het Brusselse stadsplanningsbeleid rust op een aantal kaders: van het grote ontwikkelingsplan tot de gemeentelijke bestemmingsplannen. Daarin zit een bepaalde vorm van hiërarchie, maar is er weinig plaats voor participatie. Dat kan gaan van inspraak, bijvoorbeeld op een bepaald moment een stem krijgen in een procedure, tot verbeelding over de stad. Dat laatste kan je niet altijd in procedures gieten, maar het draait om mensen samen te brengen. Niet alleen burgers en buurtbewoners, maar ook beleidsmakers, experts en onderzoekers. Zo ontdekken en bouwen we aan nieuwe visies op de stad, die je kan gebruiken voor allerlei plannen en procedures. Het is een mengelmoes tussen concrete dossiers en abstracte ideeën.

Kan je van allebei een voorbeeld geven?

Josaphat is momenteel een actueel dossier. In Schaarbeek ligt een voormalig spoorwegterrein. Ik bedoel niet het park Josaphat, maar de Friche Josaphat, of 'de woestenij' zoals sommigen het noemen. Dat is een verlaten en verwilderd gebied. Er bestaan allerlei plannen om dat in te vullen, vooral om dat vol te bouwen. Samen met verschillende organisaties hebben we gekeken naar wat we daar willen en wat de opties zouden kunnen zijn. Verschillende organisaties hebben dus ambitieus

Raf Pauly

woont en werkt in Brussel.

Hij is sinds april 2020 coördinator bij BRAL vzw, daarvoor was hij al lid van de raad van bestuur. Voordien werkte hij aan de Universiteit van Gent waar hij een doctoraatsonderzoek deed over de relatie tussen de overheid en het middenveld.

“Participatie kan gaan van inspraak, bijvoorbeeld op een bepaald moment een stem krijgen in een procedure, tot verbeelding over de stad.”

nagedacht, en op een bepaald moment hadden we een 5-tal concrete scenario's die we aan de overheid hebben voorgelegd. Onze taak is niet om 'dit is de oplossing' te zeggen, maar om te tonen dat verschillende betrokkenen aangeven dat er alternatieve toekomstmogelijkheden zijn voor het terrein. Een verbeelding voor de stad. En om tot een oplossing te komen.

Een vergelijkbaar dossier is Schaarbeek Vorming, ook een spoorwegsitedie ontwikkeld moet worden. In steden is dat een dingetje (*lacht*). Dat is een van de laatste grote terreinen in Brussel die Infrabel probeert te verkopen. De haven is daar, net als een spoorwegomsluiting, en ondertussen is er natuur ontstaan. We vragen ons af hoe je daar een invulling kan creëren zodat de natuur behouden blijft. En hoe je een soort economie naar de stad kan brengen die toekomstgericht en duurzaam is. Niet dat je daar bijvoorbeeld een grote hangaar neerzet waar Bol.com zijn pakjes deponeert. Al zeg ik uiteraard niet dat een stad geen infrastructuur voor logistiek nodig heeft, maar het kan op een andere manier. Hoe doen we dat op een ecologisch verantwoorde wijze én rekening houdend met geschikte jobs voor de Brusselse jongeren bij wie de werkloosheid hoog is? Dat zijn complexe vragen. In die verbeelding nemen we een rol op.

In een andere categorie valt de inrichting van het stadscentrum. Enkele jaren geleden reden er nog auto's op de Anspachlaan. Door burgerprotest is de straat autovrij gemaakt en heraangelegd. Dat is dus een groot succes geweest voor de burgerbeweging. Maar het heeft meteen ook het karakter van de plek veranderd. Er is meer toerisme, er komen bepaalde horecazaken zoals hamburgertenten bij, er worden veel evenementen georganiseerd, de terrassen breiden uit ... Dat veroorzaakt ophef, mensen stellen die ontwikkeling in vraag. Is dat de invulling die we willen? Al die terrassen zorgen ervoor dat mensen minder plek hebben om over straat te lopen. En hoewel de evenementen leven in de stad brengen, vragen mensen zich af welke en hoeveel

evenementen ze willen. Waar ligt het juiste evenwicht? We zijn niet tegen evenementen of terrassen, maar hebben het gevoel dat de balans zoek is. Daarom brengen we mensen samen om na te denken wat we met de publieke ruimte in het centrum willen en of het anders kan.

Bij gedeelde belangen verloopt dat proces vast vlotter dan bij verschillende visies?

Over die evenementen deelt niet iedereen dezelfde visie. Sommigen vinden dat ze te veel lawaai veroorzaken. Anderen menen dat ze voor een bruisende stad zorgen. Voor sommigen is de ecologische voetafdruk te groot. Je voelt de spanningen. Al die mensen streven naar hetzelfde, namelijk naar een andere organisatie van de evenementen, maar over de manier waarop is er discussie. Dat debat vinden we echter nog te weinig terug op het politieke niveau, dus daar is nog veel werk te doen.

Een van de moeilijkste dossiers op dit moment is de transitie van de mobiliteit in de stad. Dat is altijd al een gevoelig thema geweest in Brussel, want koning auto heerst in elke straat. En hoewel er effectief veranderingen plaatsvinden, moet het voor ons sneller en beter. De verkeersveiligheid, de luchtkwaliteit, de geluidsoverlast ... de impact is enorm. De cijfers zijn hallucinant. Maar zodra er concrete ingrepen volgen, krijg je zo veel discussie. Dat was duidelijk te zien bij de implementatie van circulatieplannen in sommige wijken. Daar is het protest heel groot en wordt het persoonlijk. Er is polarisering ontstaan.

Zetten jullie in op het dichter bij elkaar brengen van mensen?

BRAL is overtuigd van een bepaalde visie, namelijk dat er minder auto's moeten rijden en dat het evenwicht met andere vervoersmiddelen beter moet. Maar het levert niets op om 'wij hebben gelijk' te roepen, zo werken we ook niet. We bekijken welke mensen we kunnen samenbrengen. Hoe je dat in de praktijk doet? Dat is zoeken.

Enkele jaren geleden gingen een paar medewerkers en leden aan de slag met het thema 'luchtkwaliteit'. Ze hebben samen met enkele comités en vrijwilligers de luchtkwaliteit in buurten gemeten, met het idee om niet over mobiliteit, maar over gezondheid te praten. Daaruit ontstonden meer gesprekken, omdat het niet over 'mijn straat en mijn parkeerplaats' ging. Dergelijke gesprekken lukken zonder polarisering, omdat je met een kleine groep van 10 à 15 mensen werkt. En hoewel dat model trager gaat en kleinschaliger is, geloven we erin. Ik geloof in *citizen science*, waarbij mensen zelf metingen doen – denk aan Telramen of AirBezen. Meten doet weten. Maar nog belangrijker, is dat *citizen science* ook vragen oproept over wat je als individu belangrijk vindt. We brengen onderzoekers samen met buurtbewoners, zodat ze

elkaars visie leren kennen en kunnen brainstormen. Zet daar ook een lokale schepen of ambtenaar bij. Zo ontstaat uitwisseling. Je vertrekt van iets concreet en komt niet meteen af met wat wel of niet mag. Dat is een andere manier van werken, waarbij we iedereen aanspreken op zijn motivatie, interesse en kennis. Dat is geen toverformule die alles oplost, maar ik ben ervan overtuigd dat we dat meer moeten doen. Dat is concrete participatie, en niet: 'Kom langs, zeg je mening en ga daarna terug naar huis', gevolgd door een bord vol post-its waarmee de beleidsmakers werken – ik trek het nu op flessen. Er is een soort beloning voor je inzet. Als burger steek je tijd in zulke initiatieven, zoals naar de wijkvergadering gaan of een participatiemeeting volgen. Soms zie je niet meteen wat daaruit voortkomt. Bij *citizen science* projecten

Anspachlaan 2012 Picnic the streets

ervaar je onmiddellijk wat er gebeurt, en dat heeft een positief effect.

Hoe zorg je ervoor dat burgers gemotiveerd blijven? Zo'n processen gaan traag, en vaak willen mensen snelle resultaten.

Met vallen en opstaan. Met fouten durven maken. Met opnieuw te proberen, want mensen haken af. En met te beseffen dat het nooit perfect zal zijn; en dat is oké.

Bij dit soort projecten zijn burgers op korte termijn betrokken. Niet iedereen engageert zich twee jaar. Stel je voor dat je in een preciaire situatie huurt en niet weet of je daar volgend jaar nog woont, dan stap je niet in zo'n project.

Ik geloof in de methodiek, maar wij hebben niet de tijd of de middelen om dat overal te doen. BRAL telt 8 medewerkers, 2 werken rond luchtkwaliteit. Als je dat op grote schaal wil doen, dan heb je veel mensen nodig. Wij werken gericht en specifiek. Experimenteren, leren en opschalen waar we kunnen. Dat doen we bijvoorbeeld samen met Leefmilieu Brussel of andere administraties zoals Brussel Mobiliteit. Maar dat heeft zijn beperkingen.

Zie je aan de kant van de burgers nog hindernissen?

Het verschil in voorkennis. Al beschouw ik dat niet als een beperking, dat is gewoon de situatie. Daar moet je tijd voor nemen. Wat weten mensen al? En hoe zorg je ervoor dat iedereen op een vergelijkbaar niveau komt om mee te kunnen doen? Meestal komt dat neer op het bespreken van de bezorgdheden en de motivatie. Door te luisteren. Door tijd te nemen. Door mensen serieus te nemen en hun vragen niet weg te duwen.

Sommige mensen willen onmiddellijk concrete resultaten zien. Daarom moet je duidelijke verwachtingen stellen. We beginnen nooit met de belofte dat 'we de mobiliteit in de wijk zullen veranderen'. We moeten eerlijk zijn. Valse verwachtingen

creëren frustratie. Daarna bekijken we wat de groep wil doen met alle vaststellingen. We verkennen de mogelijkheden, maar pushen niet. Stel dat buurtbewoners aangeven dat ze iemand willen aanspreken over een probleem in de straat; hoe willen ze dat doen? Door een brief te schrijven naar de gemeente. Goed, aan wie schrijven we die brief? Zo begint het traject. Het gaat om voelen wat de groep wil.

We spreken ook nooit in termen van 'dan is het opgelost'. We kunnen niet beloven dat als we die brief schrijven, hun probleem opgelost is. We leggen hen uit dat het niet eenvoudig is, dat we het aankaarten ... Als mensen te hoge verwachtingen hebben, proberen we dat te nuanceren. Soms lukt iets, soms niet. Sommige mensen raken snel gefrustreerd, wat vaak ook terecht is. Anderen hebben meer geduld. Soms is er gelatenheid, soms geven mensen het op. Die verschillen tussen mensen kom je altijd tegen en als organisatie moet je vooral een omgeving scheppen waar dat mogelijk is. Je zorgt als middenveldorganisatie voor een continuïteit in de vaak chaotische stedelijke dynamiek.

Hoe komen burgers tot bij BRAL?

We proberen ons op verschillende manier bekend te maken. Bij het project over luchtkwaliteit beseften we al snel dat we dat niet alleen konden doen. Daarom hebben we het lokale wijkgezondheidscentrum aangesproken. Zij hebben cliënten met een astmaproblematiek, of kennen mensen voor wie luchtkwaliteit om een andere reden belangrijk is. Of we organiseren een workshop bij hen – en dat werkt. Zo ontstaat samenwerking. Een droomscenario zou zijn dat je voor al die Wijkgezondheidscentra twee mensen kan aanwerven die niet bij ons, maar bij hen werken en zich met luchtkwaliteit bezighouden. Zij kunnen naast hun basiswerk, dat politiserende werk doen.

Jullie investeren in partners en het middenveld.

BRAL leeft van zijn netwerk. Het middenveld staat nooit

op zichzelf, in geen enkele organisatie. Wij prediken de waarheid niet. We gaan in gesprek met mensen om te horen wat zij denken. Zo bouwen we onze boodschap op. We zoeken altijd naar wie kan meedoen. Dan bereik je veel meer, zeker bij onze thema's.

BRAL is al 50 jaar actief in Brussel. Elke medewerker vindt binnen zijn/haar thema snel een netwerk. Enerzijds richt BRAL zich op een aantal onderwerpen waarmee weinig andere organisaties bezig zijn. Je vindt dus snel je plek. Anderzijds zijn we door ons 50-jarig bestaan voor een deel geïnstitutionaliseerd. Dat is typisch voor België. Al die organisaties zitten in adviesraden waar je anderen leert kennen. Verder is er het uitgebreide, levendige netwerk in Brussel. Er zijn veel hogescholen en universiteiten betrokken bij de stad. Veel gedreven onderzoekers werken rond Brussel. Mensen doen moeite om elkaar te zoeken. Als je dat vergelijkt met andere steden in Vlaanderen ... Het veld in Brussel is enorm, en tegelijkertijd een kleine wereld, want iedereen kent elkaar.

Na de burgers en het middenveld is er voor Bral nog een grote partner: de overheid.

Ik spreek nooit over 'de overheid'. In Brussel is dat te algemeen. Er zijn kabinetten en ministers, schepenen, administraties, gemeentes ... Het is een complex geheel. We komen op verschillende manieren 'de overheid' tegen. Met Leefmilieu Brussel werken we samen aan het project ExpAIR, waarbij we momenteel de luchtkwaliteit monitoren op de meest vervuilde punten in Brussel. Samen met Leefmilieu Brussel en Canal It Up hebben we een conferentie georganiseerd over waterbeheer in de stad. We worden erkend en gesubsidieerd door Leefmilieu Brussel en Brussel Mobiliteit, en zijn dus ook aanwezig in Gewestelijke adviesraden. Maar de Brusselse overheid bestaat uiteraard uit vele administraties. Soms hebben we een goede relatie met de ene administratie, maar niet met de andere, en dat kan ook weer veranderen.

Op vlak van participatie en inspraak zijn er bijvoorbeeld grote verschillen tussen verschillende administraties, of tussen verschillende niveaus, of (uiteraard) tussen gemeenten ... Rond stedenbouw en stadsplanning is er bijvoorbeeld nog veel werk om meer inspraak te bevorderen. Bij mobiliteitskwesties zien we dat er veel mensen heel wat moeite doen. Er is veel – terechte – kritiek (bijvoorbeeld over de aanpak bij het vormgeven van sommige circulatieplannen), maar er worden wel degelijk initiatieven genomen. Er is bezorgdheid. Je kan je afvragen of de stap groot genoeg is, maar er wordt tenminste een stap vooruit gezet. Bij milieuthema's ligt de situatie dan weer anders dan bij stedenbouw en mobiliteit. Zo moet je echt per domein durven kijken naar de belangrijke verschillen.

Het hangt af van het project, de dienst ...?

Ja. We willen ons niet profileren als 'Bral aan deze kant' en 'de overheid aan de andere kant'; dat vind ik een verkeerde visie. We kunnen kritiek leveren op het beleid, maar doen dat altijd constructief. We wijzen op de problemen, maar benadrukken dat we willen samenwerken om eruit te geraken. We geven ook aan wat goed gaat. Een genuanceerde positie is niet altijd gemakkelijk, want soms willen we ook ongenueanceerd spreken, maar dan moet je beseffen wat de gevolgen kunnen zijn.

“Op vlak van participatie en inspraak zijn er grote verschillen tussen verschillende administraties, of tussen verschillende niveaus, of (uiteraard) tussen gemeenten.”

“Ik heb participatieavonden meegemaakt waar mensen roepen en toch genegeerd worden. Dan is je avond mislukt.”

Vorig jaar hebben ze de nieuwe gewestelijke stedenbouwkundige verordening voorgesteld – die is nog niet ingevoerd. Dat betekent dat wanneer een straat of een plein heraangelegd moet worden, die aan bepaalde normen moet voldoen. Zo’n kader kan je gebruiken als hefboom om bepaalde nieuwe normen op te leggen bij toekomstige heraanlegprojecten: de gebouwen mogen zo hoog zijn, de straat moet zoveel water kunnen doorlaten ... Het is een technisch instrument, maar belangrijk in Brussel. We waren het niet eens met de voorgestelde hervorming en trokken fel van leer. Maar we blijven niet in die loopgraven staan. Het is niet: ‘We vinden het slecht en los het maar op.’ Dat levert niets op. We willen mee nadenken om vooruit te geraken.

Soms gaan we in beroep, bijvoorbeeld tegen het project NEO, een shoppingcentrum dat men aan de Heizel wil bouwen. Daar stonden we zover tegenover de politieke visie dat we niet anders konden dan in beroep gaan. Maar eigenlijk mag het zover niet komen, als je gelooft in de kracht van samenwerking en cocreatie. Hetzelfde geldt voor de metro; hoe meer wij met burgers en onderzoekers spreken, hoe meer we vaststellen dat de metro miljarden kost, voor zeer weinig mobiliteitswinst en met een heel grote impact op de wijken waar de stations en ondertunneling moet gebeuren. In dat dossier stellen we ons dus harder op. Niet gemakkelijk, want dat wordt niet altijd geapprecieerd.

Je gaf aan dat ‘de overheid’ niet bestaat. In Brussel heb je een kluwen aan instanties zoals steden, gemeenten en gewesten. Hoe hou je het overzicht? Ervaring, denk ik? Tijd nemen. Als je iemand vergeet die er ook mee te maken heeft, dan zal hij/zij zich wel manifesteren.

Zodra je Brussel kent, is de basisdynamiek niet zo moeilijk om vast te pakken. Het moeilijkste is om doorheen die complexiteit ook nog eens de

partijpolitieke logica te zien. Maar dat is typisch voor heel België, waar de participatie enorm sterk is.

Als middenveldorganisatie zijn we soms bezig met gewestelijke thema’s, dan weer met gemeenschapsmaterie, dan weer federaal of gemeentelijk. Wij zijn die complexiteit gewoon. Brussel voegt daar enkel nog een extra laagje aan toe. Maar je moet dat niet overdrijven. Het heeft ook een voordeel, namelijk dat je altijd wel ergens een overheidspartner vindt. Door die complexiteit kan je altijd ergens een deurtje openen.

Brussel is een mengelmoes op veel vlakken. Mensen wonen er, anderen werken er enkel, er is veel diversiteit. Hoe is het om in zo’n stad te werken?

Daarvoor kom je naar Brussel. Dat is de troef. Brussel is internationaal gezien een kleine stad, maar met veel dynamiek. Het feit dat hier zoveel organisaties actief zijn, heeft te maken met het gegeven dat de wereld op een zakdoek samenwoont. Op dat vlak is dit echt een geweldige stad. Er is altijd iets te doen, er beweegt altijd iets, er zijn veel nieuwe ideeën. Het leeft hier enorm.

Maar daardoor zijn de tegenstellingen ook heel scherp. Als je het verschil ziet tussen de inkomens in het ene stadsdeel versus het andere stadsdeel. Of de toegang tot groene ruimtes, tot goede lucht, tot parken en sportterreinen. De tegenstellingen tussen groepen die meer hebben en minder hebben, is groot. Dat is sterker aanwezig dan in eender welke stad in België. Aan de ene kant zijn we de tweede rijkste regio van Europa. Als je kijkt naar het BNP per hoofd, dan is er veel rijkdom in Brussel. Maar als je kijkt wie er weinig heeft en hoe de verdeling is, dan is dat wraakroepend. Bral is weliswaar geen armoedeorganisatie of sociale organisatie, maar we werken binnen die tegenstellingen. Als we het hebben over de stad vormgeven, dan moet je met die tegenstellingen omgaan.

Maar je vindt ze wel een troef?

Ja, de tegenstellingen zelf vind ik geen troef, dat

is de harde realiteit. Maar daaronder liggen al die verschillende achtergronden, ideeën en motivaties. Het is een troef om daarmee werken. Al is het absoluut niet evident. De discussies over mobiliteit zijn bij momenten heel hard. Als je ziet hoe sommige collega's, ook bij andere organisaties, aangepakt worden, ik vind het verschrikkelijk hoe het soms gespeeld wordt. Maar tegelijkertijd weet ik gelukkig ook dat het niet bij iedereen zo hard gespeeld wordt. En als je iedereen betreft, en als zowel organisaties als politici hun verantwoordelijkheid nemen, dan kom je ver. Maar van zodra iedereen – en dan bedoel ik de organisaties en de politici, niet de burgers – in hun loopgraven duiken en niet van hun standpunt willen afwijken, dan geraak je nergens.

Als beleidsmaker moet je durven je visie te verdedigen. Je moet niet zomaar doorduwen, maar je moet je durven engageren voor de politieke lijnen die je hebt afgesproken, waarbinnen mensen kunnen discussiëren. Soms is dat moeilijk, want wij gaan niet altijd akkoord met de lijnen. Al aanvaarden we ze wel, in de zin van 'we gaan misschien wat duwen, maar we gaan het debat niet polariseren of breken'. We nemen onze rol op, en brengen een sterke stem. Dat is niet altijd een gemakkelijk evenwicht.

Dat bedoel ik met een zekere mate van leiderschap tonen. Soms zijn er mensen die, zodra de discussie uit de hand loopt of te fel wordt, zich terugtrekken. Kom op voor wat je zelf hebt gestart. Ik zeg niet dat je dat volledig moet invoeren zoals wij dat willen, maar blijf er achter staan. En daar heb ik het moeilijk mee. Niet alleen politici, ook organisaties moeten dat doen.

BRAL is een pionier. Jullie werken in een complexe stad. Maar wat er nu in Brussel gebeurt, zien we binnen enkele jaren ongetwijfeld ook in Antwerpen, Gent ... gebeuren. Welke adviezen of tips heb je?

Ik denk dat we geluk hebben. Als organisatie ben je afhankelijk van je omgeving. Daar zetten we op in. We

hebben geluk met de mensen met wie we in contact komen, met onze leden, met de mensen die zich niet laten ontmoedigen ... Vroegere collega's hebben bijna 20 jaar op het dossier Tour & Taxis gewerkt. Begin er maar aan. Je moet een beetje gek zijn. Hetzelfde geldt met mobiliteit: we zijn al jaren bezig om dat thema op de agenda te zetten. Om steeds nieuwe insteken en projecten te zoeken. Je staf, bestuur en leden moeten supergemotiveerd zijn. Je moet sterke partners vinden die even gek zijn om daar mee bezig te blijven.

Bovendien – en dat is de aard van Brussel – werken alle organisaties op die manier. Je kan niet anders. Op dat vlak zie ik ons niet als pionier, maar eerder als een typisch Brusselse middenveldorganisatie. We vertrekken altijd van dezelfde basis: de visie op de stad en het betrekken van Brusselaars. Doordat je op de stad focust, ben je altijd op één of andere manier aan het nadenken over het geheel en hoe je die complexiteit kan vertalen in concrete projecten. Dat denkwerk leer je snel, omdat het moet.

En vooral blijven geloven in participatie?

Ja. En participatie betekent niet: "Kom je zegje doen, we plakken het op een post-it, steken dat in een proces en daarna komt er een output". Ik hou niet van het woord 'participatie', omdat het gerecupereerd is door participatiebureaus die procesmatig denken. Participatie is een sociale strijd. Het belangrijkste is: wie zit aan tafel? Welke vragen worden er gesteld? Wat gaan beleidsmakers ermee doen? Wat is de ambitie? Dat ontbreekt te vaak.

Ik heb participatieavonden meegemaakt waar mensen roepen en toch genegeerd worden. Dan is je avond mislukt. Ik herinner mij een heraanlegproject in Brussel-Noord. Ik wil het architectenbureau niet met de vinger wijzen, want zij konden daar niks aan doen. Ze stelden een mooi project voor, maar na een half uur zeiden de buurtbewoners: 'Dat is heel tof, maar dat werkt niet voor ons. We kunnen 's avonds niet door dat

“Inspraak kan conflict veroorzaken. Maar het draagt ook bij tot een veel kwalitatievere stadsplanning dan wat we nu hebben.”

park wandelen, want we voelen ons daar niet veilig.’ De architect stond perplex. Dan stopt het en willen mensen niet mee nadenken. Dat is geen inspraak.

Daarom worstel ik met het begrip ‘participatie’. Een van onze vrijwilligers verwoordde dat treffend na een vergadering. ‘Hoe was het?’, vroeg ik. ‘Tof. We mochten weer knutselen en post-its plakken’, antwoordde ze sarcastisch. Is dat participatie? Nee. We moeten weg van het idee dat participatie draait om consensus, dat iedereen aan tafel het eens moet zijn. Aanvaard dat er conflict zal zijn en bespreek dat. Wees niet bang. Denk niet: ‘Laten we dat conflict vermijden, want het wordt een lastige discussie.’ Het mag moeilijk zijn, want dan stellen we de juiste vragen. Dat is lastig en tijdrovend, en wij hebben ook niet altijd de oplossing. Wij zijn ook al met ons gezicht tegen de muur gelopen.

Bij circulatieplannen moet je niet schrikken dat sommige mensen ‘tegen’ en anderen ‘voor’ zijn. Politici moeten durven zeggen: ‘Dit is het kader waarbinnen we werken en discussiëren. We praten met voor- en tegenstanders. We evalueren en doen metingen.’ Je breidt het gesprek uit in plaats van het te sluiten. Dat moet je durven, zelfs als er conflicten ontstaan. Er zullen altijd mensen ontevreden zijn, dat hoort erbij. En daar moet je niet bang voor zijn. Dat is politiek. Politiek is georganiseerd meningsverschil. Ik ben ervan overtuigd dat het kan, we zien dat ook in de praktijk, maar dat is moeilijk. Niemand doet het graag. Dat bedoel ik met leiderschap.

Net als van het woord ‘participatie’ gaf je aan dat je ook geen fan bent van de term ‘bruggenbouwer’.

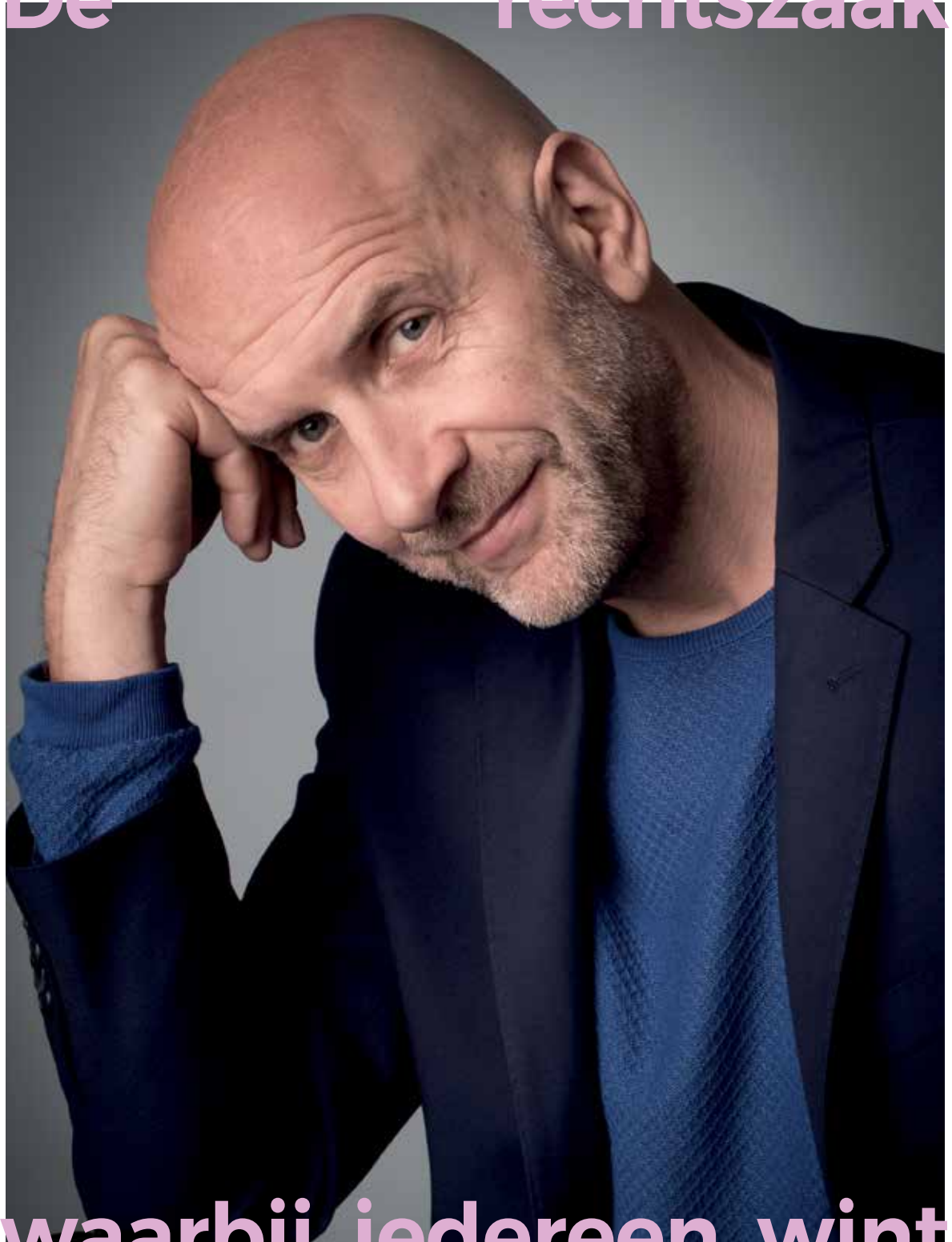
Waarom niet?

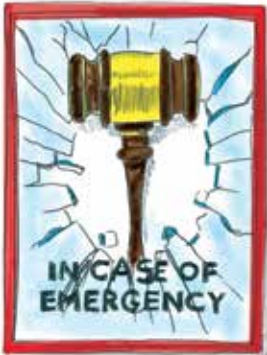
Dat is vooral een persoonlijk statement. In mijn ervaring zijn die woorden te veel geclaimd binnen te veel geformaliseerde contexten zonder inzet. ‘Er is een probleem, we moeten bruggen bouwen.’ De terminologie irriteert me soms, omdat ik ze te veel associeer met processen die de link met de onderliggende maatschappelijke spanning verliezen. Terwijl ik wel geloof in een verbindende rol. Het probleem is dat we daar soms zodanig veel labels op plakken dat die termen een eigen leven leiden. Het gaat over inspraak in de stad en inspraak is moeilijk. Het is traag. Het kan conflict veroorzaken. Maar het draagt ook bij tot een veel kwalitatievere stadsplanning dan wat we nu hebben.

‘Bruggen bouwen’, met aanhalingstekens dus, dat is voor mij weer zo’n proces. Natuurlijk zijn processen belangrijk, maar er is een soort commercialisering aan de gang van dat soort werk. En ergens begrijp ik het wel. Als jij als consultant advies moet geven aan beleidsmakers, dan heb je een methode nodig die zij begrijpen. Je kan moeilijk zeggen: ‘We gaan ons positioneren in de stad, we voeren gesprekken en gaan vanuit collectieve reflectie de strijd aan.’ Dan krijg je de opdracht niet. Ik vind het niet alleen jammer dat zulke trajecten uitbesteed worden, maar ook dat dat – net door die uitbesteding – een markt creëert van allerlei spelers die zich zo moeten opstellen. Ik denk dat je net daar veel meer ruimte moet maken voor een kritisch en constructief middenveld.

De rechtszaak

waarbij iedereen wint

De rechtszaak waarbij iedereen winst

Dan moeten we bijna twaalf jaar terug in de tijd gaan. Ik had *Sing for the climate* gedaan, *Dance for the climate*, de vraag om een klimaatwet *The big ask*, documentaires gemaakt ... en samen met Serge de Gheldere (voormalig ambassadeur van Al Gore en eco-designer, red.) stelde ik me de vraag: 'Wat moeten we nu nog in godsnaam uit onze hoed gaan toveren?' We hebben toen besloten om een aantal klimaatactivis-

Op een van die eerste avonden kwam klimaatadvocaat Roger Cox spreken. Toen hadden we met z'n allen het idee dat hij wel eens de oplossing zou kunnen aanreiken. Op dat moment was het nog niet duidelijk dat de klimaatzaak in Nederland zo succesvol ging zijn, maar Roger kon zeer goed uitleggen wat voor een belangrijke rol het recht zou kunnen spelen. Daar waren we allemaal door geënthousiasmeerd. We hebben ook veel andere, wilde ideeën gehad. Die

zijn er nog, maar we hebben ze opgeborgen in een kartonnen doos en besloten om ons te focussen op deze rechtzaak. En zo is de Klimaatzaak geboren.

Jullie bijeenkomsten groeiden al snel uit tot iets groters.

Het was voor ons snel duidelijk dat dit geen verhaal was van '11 BV's', zoals het maar al te vaak werd afgedaan. We wilden van bij de start een bredere burgerbeweging opstarten. Niets deed vermoeden dat we 68.000 mede-eisers zouden vinden. Dat is overweldigend. Dat is de grootste *class-action suit* ooit, zeker in België, maar ook een van de grootste wereldwijd. Dat geeft een enorme boost. Want dit is niet zomaar een Facebook-petitie ondertekenen. Je moest zaken afprinten, ondertekenen en terugsturen. Bovendien vinden toch heel wat mensen dat ze ergens een risico lopen wanneer ze als eisende partij mee in een rechtszaak stappen.

Als je het verloop van de zaak bekijkt, valt het op dat er van bij de start best wel wat pogingen zijn ondernomen om jullie stokken in de wielen te steken: een procedure tot taalwijziging, een cassatieberoep ... Dat zet niet alleen een rem op de

“We wonen in een landje waar men voor het klimaatbeleid, of het gebrek daaraan, steeds weer excuses vindt om de verantwoordelijk af te schuiven naar andere gewesten of niveaus.”

zaak, maar moet ook behoorlijk frustrerend zijn. Anderzijds krijg je zo ook wel de bevestiging dat je met iets belangrijks bezig bent.

Die acties hebben mij alleszins niet verbaasd. We wonen in een landje waar men voor het klimaatbeleid, of het gebrek daaraan, steeds weer excuses vindt om de verantwoordelijk af te schuiven naar andere gewesten of niveaus. Daar hebben ze ons dan binnen dat juridische spel inderdaad zes jaar mee bezig gehouden. We hadden ook enkel het Vlaamse Gewest kunnen dagvaarden, waar het kalf meestal gebonden ligt, maar dan had men ons waarschijnlijk verweten dat we ons niet richtten op het federaal niveau waar het klimaatbeleid wordt uitgeklaard richting Europa. Dus hebben we de dure en

moeilijke beslissing genomen om toch maar alle vier de Belgische overheden te dagvaarden. Dat heeft ervoor gezorgd dat onze tegenstanders ons geen stokken, maar hele balken, in de wielen konden steken.

Maar jullie inspanningen loonden. In juni 2021 volgde de uitspraak dat de Belgische overheden inderdaad hun verantwoordelijkheid niet opnamen, maar de rechtbank legde geen concrete reductiedoelstellingen op. De reden waarom jullie beroep aantekenden. Bekijk je die uitspraak nu als een overwinning, of zie je het eerder als een pyrrusoverwinning?

Ik ben te weinig jurist om te weten hoe courant zoiets gebeurt. Je dwingt iets af in de rechtszaak en toch gebeurt er niets. Toen het idee van een dwangsom op tafel lag, hadden we daar onze twijfels over. Wij zijn ook maar gewoon burgers die de staat dagvaarden. Als er een dwangsom betaald moet worden, komt dat de facto neer op belastingen en dus op een kost voor onze medeburgers. Dat is niet zo sympathiek om doen. Toen we dat voorlegden aan een juridisch adviseur antwoordde die: 'U moet weten dat men in landen zoals Nederland en Duitsland gevolg geeft aan soortgelijke uitspraken. Dat zijn rechtsstaten. Wij zijn een bananenrepubliek.' Wij vonden dat toen

grappig, maar het bleken wel profetische woorden. Want een overheid die de beslissingen van zijn eigen rechtbank niet eerbiedigt, kan je alleen maar als een bananenrepubliek bestempelen. Het is inderdaad ongelooflijk dat je in beroep moet gaan, ook al heb je gewonnen. Zaak is nu hoe we dat afdwingbaar gaan maken. Dat wordt een juridisch spelletje dat waarschijnlijk onze petjes te boven zal gaan.

Is het in dat opzicht ook bang afwachten op wat er eind november finaal uit de bus kan komen?

In het migratiedossier is de regering ook door haar rechtbanken veroordeeld tot het betalen van dwangsommen. Staatssecretaris de Moor legt dat naast zich neer en zegt dan bij wijze van stunt: 'Laat ze maar het meubilair van ons kabinet komen halen.' Dus ja, voor ons is het misschien zelfs letterlijk bang afwachten. Wat onze raadvrouwen en Roger Cox ons wel duidelijk hebben gemaakt is dat de rechter hier, in tegenstelling tot in veel andere dossiers, niet 'a' kan zeggen zonder ook 'b' te doen. Er zijn momenten waarop de rechter kan zeggen: 'Hier is onrecht geschied. Dit moet rechtgezet worden. Hoe dat moet gebeuren, is niet aan mij om te zeggen.' En daarbij is de scheiding der machten uiteraard belangrijk.

Maar er zijn ook gevallen zoals hier. Stel, iemand zit al twintig jaar onterecht gevangen. Een nieuw proces toont aan dat de man of vrouw in kwestie het niet gedaan heeft. Dan kan de rechter daar maar één vonnis aan koppelen en dat is dat de man of vrouw vrijgelaten moet worden. De rechter kan niet zeggen: 'Deze persoon is onrecht aangedaan en ik ga dat onrecht laten bestaan.' Dat is wat er hier gebeurt. De inwoners van België is onrecht aangedaan. De zorgplicht is geschonden. De staat heeft ons niet beschermd tegen de gigantische rampen die op ons afkwamen en –komen. Dan kan je niet zeggen: 'Dat is spijtig en we zullen wel zien.' Dan moet er ook naar de remedie gekeken worden en die kennen we al decennia: de emissies moeten drastisch naar beneden. Dus in dat geval moet de rechter beslissen dat de regering de emissies naar beneden moet brengen in lijn met wat alle wetenschappers zeggen en klimaataktiecoördinatoren aangeven. Hoe dat ze wil doen, is aan de uitvoerende macht. Of dat gebeurt via kernenergie, met zonnepanelen, windmolens of door in te zetten op energiebesparing – ook al hebben wij daar uiteraard ideeën over – daar kan de rechter zich inderdaad niet mee moeien, dat is aan de politiek, aan de uitvoerende macht. Maar die emissies moeten naar beneden. Vandaar die 61% reductie die we afgedwongen willen zien tegen 2030. Dat klinkt en is drastisch, maar het is het enige pad om de boel nog te redden. Mensen vergeten vaak dat we met z'n allen in Parijs hebben beslist om tegen die tijd op nul uitstoot te zitten. Dan moet je zo snel en daadkrachtig mogelijk beginnen. In de plaats van nog eens twintig jaar te talmen. Want dan is het onherroepelijk te laat voor de mensheid.

Is de juridische weg voor jullie helemaal bewandeld, als er een uitspraak volgt die de overheid naast zich neerlegt? Is het dan terug naar de kartonnen doos met andere ideeën?

In die kartonnen doos zitten nog heel wat andere ideeën. Vele daarvan zijn ondertussen ook al uitgeprobeerd door andere mensen. Dat is vandaag een interessante discussie. Is het geoorloofd om je vast te plakken aan een kunstwerk of aan het asfalt waar de Ronde Van Vlaanderen passeert? Is het een goed idee om een pijplijn vreedzaam te saboteren? Moeten

we vooral inzetten op betogingen? Of zetten we beter in op de politiek? ... Maar naarmate de toestand dwingender wordt, zullen we geen keuze meer hebben. Dan zullen we alle hulpmiddelen moeten inzetten. Als er een hevige bosbrand woedt dan ga je er tegen aan met alle middelen die je kan vinden.

Het is alleszins interessant om zien dat dit niet één klimaatzaak is. We zitten in een golf die alsmaar aanzwelt. Kijk naar de Zwitserse KlimaSeniorinnen die zich tot het Europees Hof voor de Rechten van de Mens hebben gewend en wiens zaak ontvankelijk is verklaard, net zoals die van Portugese jongeren. Dus het kan perfect dat er vanuit Europa via juridische weg nog andere doorbraken volgen.

Burgers trekken steeds vaker naar de rechtbank om de overheid op haar verantwoordelijkheid te wijzen. Hoe kijk je zelf naar die juridisering?

Uiteraard is dat eigenlijk op zichzelf een kwalijke zaak. Dit is een laatste redmiddel, wanneer de politiek totaal blijft falen. We hebben dit van bij het begin ook een rechtszaak uit liefde genoemd. We willen politici in onderhandelingen waar veel krachten spelen, ook extra munitie geven. Federaal minister van Klimaat Khattabi was een mede-eïster die we nu dagvaarden. Maar deze zaak biedt haar ook de kans om haar klimaatagenda in het kernkabinet nog beter te verdedigen.

Aan het begin van het gesprek haalde je aan dat de Klimaatzaak 70.000 medestanders vertegenwoordigt. Maar jullie geven ook stem aan toekomstige generaties en op een geven moment sloot Aardewerk zich in naam van een 80-tal beschermde bomen aan bij de zaak. En plots was er in België sprake over rechtspersoonlijkheid voor de natuur.

Mijn broer die jurist is, zei me altijd dat recht en rechtvaardigheid twee verschillende dingen zijn. Ik kan alleen maar als burger met ontzetting vaststellen dat de advocaten van de tegenpartij inbrachten dat toekomstige generaties geen rechtspersoonlijkheid hebben. Je mag op die manier dan misschien wel juridisch proberen een gaatje in de aanklacht te slaan, maar hoe praat je 's avonds tegen jezelf in de spiegel? Want natuurlijk voeren we die rechtszaak niet alleen

voor onze kinderen en hun kinderen, maar voor alle toekomstige generaties. Er zijn mensen die – terecht – zeggen: ‘Je moet de democratie haar rol laten spelen.’ Maar hoe doe je dat als toekomstige generaties niet kunnen stemmen, en de huidige generaties door de kracht van het geld in het karrespoor van de fossiele industrie worden gehouden?

En zo heeft ook de natuur geen stem. Maar het is een interessante ontwikkeling om te zien hoe in meerdere landen rechten worden gegeven aan bijvoorbeeld rivieren. Dat klinkt misschien wat vreemd, maar een fabriek is ook maar een ding van ijzer en staal en die wordt ook vertegenwoordigd door mensen. Het idee om de natuur rechten toe te kennen, werkt identiek. Als een bedrijf de rechten schendt van een rivier door ze te vervuilen; waarom mag die rivier haar rechten dan niet laten gelden, en zich door juridische beschermers laten vertegenwoordigen? Zeker als je weet dat die rivier nog van belang zal zijn voor toekomstige generaties. We mogen niet vergeten dat we het leven van de natuur krijgen en niet omgekeerd.

Je zet je al jaren op verschillende manieren in voor deze zaak. Maak je af en toe voor jezelf de balans op? Hoe kijk je de toekomst tegemoet?

Het is misschien een lugubere vergelijking, maar als je een kind hebt dat zwaar ziek is, stel je jezelf niet de vraag of je optimistisch of pessimistisch bent. Dan blijf je doorgaan. Ik doe dit niet alleen voor mijzelf, maar ook voor mijn kinderen die bedreigd worden door een gigantisch gevaar. Een gevaar dat we bovendien kunnen oplossen. Voor heel wat zaken die misgaan op deze planeet zie ik de oplossing soms echt niet. Wat betreft de klimaatontwrichting wel. En er komt elk dag meer goed nieuws uit klimaatland. De technologische revolutie binnen hernieuwbare energie is zo spectaculair dat ze zelfs de grootste optimisten verrast. Je kan maatschappelijk mensen al op veel manieren op de goede weg zetten, want iedereen heeft zo veel levenskwaliteit en gezondheid en stabiliteit te winnen. Auto's delen bijvoorbeeld is een mentale shift van jewelste, maar het heeft enkel gigantische voordelen op alle vlakken, vooral ook voor de zwaksten. Zo

zijn er al heel wat systemen die hun deugdelijkheid ondertussen hebben bewezen.

Pessimisme ontdoet je van dadendrang. Je moet geen optimist of pessimist zijn, maar activist en idealist. Marianne Thieme van de Nederlandse Partij voor de Dieren heeft het ooit verwoord als: ‘Vandaag is idealisme het enige realisme.’ We gaan inderdaad opnieuw naar een gigantische omwenteling die we ook hebben gezien bij de afschaffing van de slavernij, het opheffen van apartheid, het neerhalen van de Berlijnse Muur, de komst van het algemeen enkelvoudig stemrecht ... Allemaal zaken die totaal onmogelijk leken, maar waar een koppig idealisme voor het verschil zorgde. En het is eigenlijk ook heel eenvoudig. We moeten alleen maar aan iedereen uitleggen dat het terugdringen van de klimaatopwarming in het belang van iedereen is. Behalve dan van de absurd rijke fossiele bedrijven die al decennia – willens en wetens – onze aarde aan het kapot maken zijn. Maar hoe machtig en rijk de tegenpartij ook mag zijn, wij zijn met meer.

Duty of Care

Duty of care is een documentaire van de hand van Nic Balthazar die het verhaal vertelt van de Nederlandse klimaatadvocaat Roger Cox. Cox spande als pionier rechtszaken in tegen de Nederlandse staat en tegen gas- en oliegi-gant Shell. De vonnissen joegen niet alleen een schokgolf door de juridische wereld, maar deden wereldwijd een hoop andere klimaatzaken ontstaan zoals die in België. Via dutyofcare.world kan je een screening van de documentaire aanvragen en zo helpen de boodschap mee verder te verspreiden.

Via klimaatzaak.eu kan je alle ontwikkelingen over de Belgische rechtszaak op de voet volgen en je aansluiten bij de ondertussen meer dan 70.000 medestanders van de Klimaatzaak.

“Het spreekt tot de verbeelding”

Toen we inspiratie voor het thema van onze Trefdag zochten, vonden we een aantal artikels over het geven van een stem aan niet-menselijke organismen. In de wandelgangen hoorden we dat Pulse Transitienetwerk daarmee wil experimenteren. Het project staat nog in zijn kinderschoenen, maar Pieter Delafortrie neemt ons alvast even mee in wat dat zou kunnen betekenen.

Geef een stem aan biodiversiteit

Pulse in een notendop

Pieter: Pulse is een netwerkorganisatie. Dat duidt meteen wat we doen: we zijn een faciliterende vzw van een B2B-netwerk van mensen en organisaties. Twee invalshoeken zijn belangrijk. We werken cross-sectoraal in de cultuur-, jeugd- en mediasector, en we vertrekken vanuit de sterktes van de beleidsdomeinen Cultuur, Jeugd en Media (CJM). Dat gaat van de kunstenaarsblik tot methodieken inzetten om mensen samen te brengen die elkaar normaal niet ontmoeten. En dat koppelen we aan het thema duurzaamheid. Dat bekijken we zo breed als de SDG's en de donut van Kate Raworth.

Wat doen we? We zetten in op win-win situaties. Geen werk bovenop de bestaande berg, maar het werk verlichten en naar een hoger niveau tillen en zo vermijden dat het warm water weer uitgevonden moet worden. Een van de werkwijzes daarvoor is matchmaking als reactie op een vraag uit het netwerk. We koppelen de vraagsteller aan iemand die het al weet. Wij zijn niet de experts, maar wel expert in het vinden van de experts. Pulse is dus een kennisnetwerk, en de kennis bevindt zich in ons netwerk. Iedereen uit de CJM-sectoren kan een vraag stellen en op onze website terecht voor info en tools op maat van de sectoren, maar je kan je ook actief aansluiten door Pulsegenoot te worden. Op dit moment gaat dat om zo'n 16 organisaties en 250 individuen van verschillende pluimage, maar ons werkveld strekt zich uit tot de ongeveer 1000 organisaties uit de CJM-sectoren. Verder voorzien we een aanbod voor kennisuitwisseling, inspiratie, verbinding en activering dat deels openstaat voor het hele netwerk en deels exclusief voor onze leden zoals kennisdeelactiviteiten en praktijksafari's.

Inzetten op biodiversiteit

In oktober bepalen we telkens de thema's waarrond we in het daaropvolgende jaar werken. We beginnen met een grote bevraging bij onze leden. Op Assemblee, onze jaarlijkse Trefdag, verdiepen we samen met onze Pulsegenoten de onderwerpen uit de bevraging en leggen we de thema's vast. Het grote voordeel is dat we meteen weten waar de noden zitten en wie er al wil meedoen. We hoeven mensen niet te overtuigen, want ze hebben zelf al hun ideeën gegeven.

Vorig jaar benoemden we biodiversiteit als een van onze thema's. Pulsegenoten stelden voor om dat te bekijken vanuit de kunstenaarsblik, maar ook om te experimenteren met hoe biodiversiteit een stem kan krijgen. Verschillende mensen oefenden daar al mee. Kunstenaar Nick Steur bijvoorbeeld heeft een project waar ook de Maas partner is. In het buitenland bestaan er rechtsvormen, bijvoorbeeld voor een rivier in Nieuw-Zeeland en een bos in de VS. En in Nederland werkt het Nieuw Instituut met de zoöp. Een zoöp is een model tussen menselijk en niet-menselijk leven dat de belangen van alle zoë (leven) behartigt. Geef een stem aan dat wat niet-menselijk is, daarover gaat het.

Verschillende mogelijkheden

Wat wil Pulse doen? We zijn gestart met na te vragen wie rond dat thema wil werken. Dat blijkt een grote groep geïnteresseerden te zijn. Denk aan de HoGent, NTGent, Avansa en De Veerman. Ook Lies Van Assche, Steven Vroman en Vier Nul Vier trekken mee aan de kar.

Nu bekijken we hoe we dat gaan invullen, want er zijn verschillende aanpakken mogelijk. Kunstencentrum Vier Nul Vier bijvoorbeeld heeft zich ingeschreven bij het Nieuw Instituut (NL) om een zoöp te worden. Dan krijgen ze ondersteuning over de manier van werken: hoe moet je mensen opleiden die de natuur vertegenwoordigen in je raad van bestuur? Hoe verwerk je die stem in je beleid? Pulse wil dat eerst bekijken met een open blik, zowel met kunstenaars als met organisaties. Een van onze kunstenaars bijvoorbeeld vroeg zich af of we dan een steen op een stoel moeten leggen om de stem van de natuur te vertegenwoordigen. Een steen praat niet, dus dat is moeilijk. In november willen we met een concreet plan landen. Volg dus zeker onze nieuwsbrief (*lacht*)!

Wat kan dat betekenen? Stel je voor dat alle Pulsgenoten een niet-menselijke stem in hun raad van bestuur toelaten? Als we dat allemaal op dezelfde manier invullen en de implicaties daarvan op het beleid in kaart brengen, dan geven we een sterk signaal. We kunnen dat ook koppelen aan de beleidskeuzes van de overheid, want dat is duurzaamheid in een andere vorm. Er zijn theatergroepen die op dat thema werken. We kunnen een aanbod organiseren om je mindset te openen. Gaat dat over een ruimte zo biodivers mogelijk in te richten? Over het toelaten van de natuur in je werking? Over om de zoveel tijd naar buiten te gaan? Hoe dan ook, we zoeken vooral structurele aanpakken.

Sowieso denk ik dat Pulse de eerste stap moet zetten door bijvoorbeeld de natuur een stem te geven in onze raad van bestuur. Als kleine organisatie kunnen we dat vlotter invoeren, nadien kunnen we bekijken hoe dat werkt en wat de valkuilen zijn. We zijn ook bezig met de ontwikkeling van een databank met verhalen en inspiratie, die is hopelijk in april/mei 2024 klaar. Het wordt een verzameling van alle goede duurzaamheidspraktijken uit de CJM-sectoren. Er

“De grootste fout die we maken, is dat we dat blijven invullen vanuit het gegeven dat we mensen zijn. Dat zijn we, maar we zullen dat moeten loslaten.”

gebeurt zoveel, maar iedereen werkt op zijn eiland. Zo kunnen mensen van elkaar leren, en daar waar mogelijk samenwerken.

Inspiratie

In Nederland vind je veel inspiratie. Zo is de Boekmanstichting bezig met onderzoek naar duurzaamheid in het cultuurlandschap. Jessica Den Outer, master in milieurechten, is bijvoorbeeld een sterke stem van rechten voor de natuur. Het Nieuw Instituut biedt ondersteuning om dat principe zoveel mogelijk te implementeren. We hebben met haar van gedachten gewisseld. Even leefde het idee om een soort satelliet te worden van het Nieuw Instituut, maar dat past niet bij de visie van Pulse. We luisteren naar de noden van het netwerk. Daardoor verlopen sommige projecten iets trager, maar dan hebben we bij de start al meteen geëngageerde mensen aan boord en zijn we zeker dat ons aanbod afgestemd is op ons netwerk.

Het is boeiende materie. In het voorjaar hebben we een praktijksafari georganiseerd, waar Natuuracademie heeft getoond wat biodiversiteit buiten is en wat het binnen zou kunnen zijn. Iedereen kan er zich iets bij voorstellen, maar het ontbreekt aan de juiste informatie. Het gesprek gaat alle kanten uit. Je kan stellen dat passief bouwen niet biodivers is, omdat we alle kieren en hoekjes afsluiten waar kleine organismen leven, mossen zich vastzetten of er luchtverplaatsing is met buiten. Bij de Singel zijn we recent mee in een traject gestapt geleid door Johan Penson om alle aspecten van hun organisatie te verduurzamen, ook de binnentuin. Ze dachten dat die op de goede weg was op vlak van biodiversiteit omdat

in hun vijver waterschildpadden leven. Dat zijn echter exoten die alles opeten en dus nefast zijn voor onze lokale biodiversiteit.

Het is geen evident thema, maar er is veel enthousiasme om verder te kijken. Dat bedoel ik met onze kunstenaarsblik, met de speelse blik van Pulse – de sterkte ook van CJM. Laat ons de dingen anders aanpakken en de impact daarvan bekijken. Zo opperden sommige deelnemers om bijvoorbeeld druïdetechnieken toe te passen om zo meer connectie met de natuur te krijgen. Of gaan we op retraite om ons beleidsplan schrijven? Zetten we onze bureaus vol met planten? Kunstenaar Ingrid Franken heeft een project waarbij de planten in een kantoorruimte alles doen in functie van hoe ze zich voelen zoals het licht aan- of uitzetten, het warmer of koeler later worden ... Mensen zijn onderhevig aan de planten. Zo'n ideeën geven andere inzichten om het thema aan te pakken, en dat is wat wij voor ogen hebben.

Er kwamen nog principes aan bod. Als je een diersoort of een natuurverschijnsel een naam geeft, dan bestaat die, kan die beschermd worden, kan er mee gewerkt worden ... Naamgeving geeft bestaansrecht. Sommige mensen stellen voor om biodiversiteitsscans te doen en biodiversiteitscoaches in het leven te roepen (naar analogie met de energiescans). Het Concertgebouw Brugge heeft een seizoen op biodiversiteit gewerkt en gierzwaluwkasten geplaatst, een componist werkte met hen samen om een stuk te maken en de opbrengst van de vertoning ging naar de natuur. Ken je het principe van biodiversiteitsgeheugen? Sommige mensen herinneren zich nog dat de voorruit van hun auto vol met insecten 'plakte' toen ze terugkwamen van vakantie, maar we wennen eraan dat er niet veel insecten meer zijn en het stoort als dat sporadisch toch nog het geval is. Dat geheugen gaat dus verloren en wordt zelfs weggezet als

**“Stel je voor dat alle
Pulsgenoten een niet-
menselijke stem in hun
raad van bestuur toelaten?”**

Pieter Delafortrie

is sinds 2018 coördinator van Pulse Transitienetwerk, een netwerkorganisatie die voor de beleidsdomeinen Cultuur, Jeugd en Media (CJM) de vinger aan de pols houdt bij de transitie naar een duurzame samenleving. Hij deed ervaring op in verschillende sectoren zoals muziek, cultuur, jeugdwerk en klimaatactivisme.

storend. (Immaterieel) Erfgoed kan dat nieuwe gewoon tegengaan. De natuur heeft een grote regenerativiteit en mensen beginnen dat nu toe te passen. We weten dat de natuur heilzaam is voor ons mentaal en fysiek welzijn. Sommige dokters schrijven voor om in de natuur rond te lopen. BOS+ organiseert bosbadweekends. Sommigen zeggen dat we door AI met bepaalde levensvormen zullen kunnen praten.

Het is nog voelen. Pulse mag het niet alleen vastpakken als 'we planten meer bomen'. Dat is ook nodig, maar we moeten anders denken. Niet hetzelfde doen, dat doen anderen al meer en beter. De vonk van iets anders zoeken. Ik vind dat ook niet altijd even gemakkelijk. Iemand in je raad van bestuur moet dan op een bepaald moment zeggen: 'Ik ben nu dit, dan is dat geen goed besluit en bekijk het eens vanuit mijn standpunt'. Sommige dieren bijvoorbeeld zien andere kleuren of horen verschillende zaken. Als we hun bril of oren opzetten, gaan we andere keuzes maken. Dat is moeilijk, want wij blijven mensen die van daaruit denken. De grootste fout die we maken, is dat we dat blijven invullen vanuit het gegeven dat we mensen

zijn. Dat zijn we, maar we zullen dat moeten loslaten. Daarom is het interessant om met kunstenaars te werken, omdat zij dat toch al anders aanpakken.

Onze kunstenaarsblik is eigenlijk een operationele check. Bij alles wat we doen, nodigen we kunstenaars uit. Zo krijgen we een mix aan inzichten. Als je mensen uit een bedrijf, academici, kunstenaars en mensen uit sociaal-cultureel werk samenbrengt, dan krijg je een brede blik. Dat is zo verrijkend. Als ik even een bruggetje mag maken, bij duurzaam digitaliseren hebben we onder andere Meemo en Cultuurconnect uitgenodigd, maar ook iemand van een gamebedrijf, een webdeveloper en een kunstenaar. Zij maakte een feministische server, die er alles uithaalt wat mannelijk is op het internet. Op dat moment konden we dat niet gebruiken, maar het zorgde ervoor dat iedereen anders begon te denken. Dat is wat kunstenaars doen. Ook al is het niet meteen toepasbaar, het creëert een open blik.

Tot de verbeelding

Het blijft zoeken. Als je kijkt naar dat project waarbij de Maas projectpartner is. De rivier krijgt subsidies, maar wie is de Maas? Wie vertegenwoordigt de rivier? Heeft die een rechtsvorm? Dat moeten we uitzoeken. Op dit moment komt het erop neer: jij vertegenwoordigt de niet-menselijke stem. Dat zet je als organisatie op papier. Ons doel is: als veel organisaties hetzelfde doen, dan kunnen we tonen dat het werkt. Dan kunnen we kijken hoe we dat kunnen betonen in statuten, in bepaalde werkvormen. Dan hebben we iets om naar het Vlaamse beleidsniveau te stappen. In de sociaal-culturele sector zijn er organisaties mee bezig zoals Natuuracademie. Avansa Oost-Brabant werkt rond voedselbossen en geeft daar vormingen over.

Ik vind het zelf een exotisch thema, en net daarom is het zo leuk om erover te babbelen. Het spreekt tot de verbeelding. Betekent een stem geven dat je een stoel

zet, dat iemand daarop zit en dat die persoon vanaf nu een boom is? En ook, wat is 'de natuur'? Jij bent natuur, deze tafel is natuur ... Volgens sommigen – en dan wordt de meerstemmigheid van ons netwerk een uitdaging – gaat het ook over een baksteen, de aarde, lucht ... Voor anderen zijn het enkel levensvormen die een bepaalde manier hebben van communiceren zoals bomen en dieren. Je kan heel ver gaan. Sommige mensen zeggen: 'Door hier te zitten, geef je al inspraak. Door tussen de planten te zitten in de vergaderruimte krijg je andere inzichten. We staan niet los van onze omgeving.'

Pulse is op dit moment de facilitator, dus we bekijken het ruim, maar op een gegeven moment moeten we landen. We zullen daar de grootste gemene deler uithalen en enkele projecten uitwerken.

Dit denken is niet nieuw, maar ik heb het idee dat het in een stroomversnelling komt. Wereldwijd bestaan er een veelheid aan initiatieven, maar veel mensen vinden dat *faits divers*. Of raar. Of onrealistisch. Of te zweverig. Maar van zodra veel mensen dat toepassen, is dat geen rareiteit meer. We kunnen veel dingen opnoemen die we nu gewoon vinden, maar vroeger niet. We werken allemaal thuis, terwijl dat voor corona niet aan de orde was. Vroeger rookten dokters in ziekenhuizen, was het dragen van een autogordel vreemd, vonden we mensen gek die naar de psycholoog gingen ... Eigenlijk is dat de essentie van Pulse: we spotten rareiteiten, we creëren daarrond een massa en maken impact. Als veel mensen aan een rareiteit trekken, wordt dat iets normaal.

Oproep

Wil je meedoen aan het project? Of ken je interessante praktijken? Stuur een mailtje naar pieter@pulsenetwerk.be

Over Socius

STEUN- PUNT

Socius is het steunpunt voor sociaal-cultureel werk. We zijn er voor alle civiele sociaal-culturele organisaties, initiatieven en de mensen die zich daarvoor inzetten.

OPEN AANBOD

We bieden een brede waaier van activiteiten waaraan sociaal-cultureel werkers en organisaties kunnen deelnemen. Vormingen, studiedagen, workshops, collegagroepen ... dat noemen we ons open aanbod.

MAATWERK

We hebben ook een vraaggestuurde werking. Daarmee leveren we maatwerk. Zo spelen we in op specifieke behoeften en vragen van een of meerdere organisaties. Heb je een vraag? Neem dan contact met ons op, dan kijken we samen met jou of we je kunnen helpen.

ONDERZOEK

Socius zet ook in op ontwikkeltrajecten en trekt de kaart van onderzoek. Wat typeert de sociaal-cultureel werker? Welke evoluties zien we in het landschap van het sociaal-cultureel werk? Wat is de waarde en betekenis ervan? ... We zoeken naar onderbouwde antwoorden.

MEDIAMIX

We zetten een uitgekende mix van offline en online media in om je alle informatie te bezorgen waardoor je helemaal mee bent als sociaal-cultureel werker.

EXPERTISE

Onze kennis en expertise rond het sociaal-cultureel werk stellen we ook ter beschikking. Zo vormen we een schakel naar andere sectoren, de opleidings- en onderzoekswereld en het beleid.

NETWERKEN

In de vele initiatieven en events die we organiseren, krijg je de kans om collega's uit de praktijkgemeenschap en stakeholders van het sociaal-cultureel werk te ontmoeten, met hen te netwerken en ervaringen te delen.

DOEL-PUBLIEK

Maar liefst 130 door de Vlaamse overheid erkende sociaal-culturele volwassenenorganisaties zetten zich elke dag met een kritische blik en veel enthousiasme in voor een betere samenleving en voor participatie van iedereen. Samen met de professionals en organisaties binnen het brede civiel sociaal-cultureel werk zijn zij ons voornaamste doelpubliek.

Daarnaast richten we onze werking ook op actoren uit de overheid, belendende sectoren, de bovenbouw en de opleidings- en onderzoekswereld.

TEAM

Het team van Socius beschikt over heel wat ervaring en expertise en staat je graag met raad en daad bij.

Meer weten?

colofon

Socius magazine 2023

is een uitgave van:

Socius, Steunpunt sociaal-cultureel werk vzw

Saintelettesquare 19, 1000 Brussel

BE 0430 838 564

RPR Brussel

T 02 215 27 08

E welkom@socius.be

W www.socius.be

f facebook.com/sociaalcultureel

in linkedin.com/company/socius-vzw

Eindredactie: Mieke Vasseur

Redactie: Max Frans, Silke Jaminé, Marc Jans, Staša Pavlović, Stefaan Segaert
en Gie Van den Eeckhaut

Fotografie: Mieke Vasseur – met uitzondering van: Louiza Erifi (pagina 23),
Willeke Duijvekam (pagina 30), Khalid Amakran (pagina 36), Crisiskabinet Kinderopvang
(pagina 38, 39 41 en 43), Stefaan Segaert (pagina 70, 71, 73, 74, 77, 79 en 80), BRAL vzw
(pagina 93), Lieve Blancquaert (pagina 99) en De Klimaatzaak (pagina 101)

Vormgeving: depoedelfabriek.com

Met dank aan alle geïnterviewden, praktijkwerkers en organisaties die hebben meegewerkt.

Brussel, november 2023

D/2023/4393/11

LA

SE

LOP

KEIT

so
cius.

steunpunt
sociaal-cultureel
werk